

XXVIII. évfolyam, 4. szám

2021. szeptember 15.

PRIETENIA

PRZYJAŹŃ

ПРИЯТЕЛСТВО

URTÄSIJÉ

PRIJATELSTVA

PRIJATELSTVO

ДРУЖБА

PRIJATELSTVO

FREUNDSCHAFT

ΦΙΛΙΑ

ПРИЯТЕЛСТВО

ԲԱՐԵԿԱՄՈՒԹՅՈՒՆ

AMALIPE

ПРИЯТЕЛСТВО

BARÁTSÁG

KULTURÁLIS ÉS KÖZÉLETI FOLYÓIRAT

BARÁTSÁG

Magyarország népei
kölcsonös megismerkedését szolgáló
folyóirat

Megjelenik hatszor egy évben.
Alapította 1994-ben:
Ember Mária és Mayer Éva

Kiadó:
Országos Nemzetiségi Önkormányzatok Szövetsége

A kiadásért felel:
Hollerné Racskó Erzsébet elnök

Felelős szerkesztő:
Mayer Éva

Olvasószerkesztő:
Hegedűs Sándor

Művészeti szerkesztő:
Szélpál Éva

A szerkesztőség postacíme:
Barátság szerkesztősége
1519 Budapest, Pf. 452.
Telefon: 203-2858

E-mail címeink:
baratsagujsag@gmail.com
eva.mayer@nemzetisegek.hu

ISSN 1218-0149 (nyomtatott)
Előfizethető az Országos Nemzetiségi
Önkormányzatok Szövetsége
Barátság folyóirat számlaszámán:
11743057-26413457
OTP Bank Dél-dunántúli Régió,
7570 Barcs, Séta tér 5.

Előfizetési díj: 1 évre 3000 Ft
Terjeszti az ONÖSZ
és a Lapker Zrt.
Nyomdai előállítás:
Croatica Nonprofit Kft.
Felelős vezető:

Horváth Csaba ügyvezető igazgató
www.croatica.hu

ISSN 2061-0718 (Online)
Online szerkesztő:
Domainsector Kft.
http://nemzetisegek.hu

E lapszámunk megjelenését
a Miniszterelnökség
Egyházi és Nemzetiségi Kapcsolatokért
Felelős Államtitkársága,
a Közhazsnú Hermann-Niermann Alapítvány,
az Országos Horvát Önkormányzat
és a Bethlen Gábor Alapkezelő
támogatta.

A 85 éves Ezüst Györgyre emlékezünk

Tanyasi jelenet (olaj, karton, 50x70 cm, 1982)

Kerítés (olaj, spray, farost, 40x60 cm, 1978)

Ezüst György (1935-2017) festőművész 85. születésnapja alkalmából emlékkiállítás nyílt a budapesti Szlovák Intézetben. Az Ezüst György 85 című emlékkiállítás a családi hagyatékából mutatott be válogatást, merítve a művész 35 éves pályafutásából az 1970-es évektől 2006-ig. Az alföldi hagyományok folytatójaként vált ismertté, az alföldi táj és a népművészet hatása érvényesült életképein, tájképein.

Címlapunkon: Ezüst György: Píneák

(vegyes technika, karton, 29x38 cm, 1989)

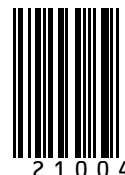
Szlovákok Napja Tardoson

Hagyományosan július elején kerül sor az Országos Szlovák Önkormányzat szervezésében a Szlovákok Napjára, mindig más-más településen. Idén a Komárom-Esztergom megyei Tardos község látta vendégül az ünneplőket és közreműködőket. Kitüntetésekkel adta át Hollerné Racskó Erzsébet elnök és a magyarországi látogatáson részt vevő Milan Ján Pilip, a Határon Túli Szlovákok Hivatalának elnöke. Képszeállításunk a vidám hangulatú napon készült.

Somogyi Zsuzsa képszeállítása

Ára: 300 Ft

Tanévnyitók a nemzetiségi oktatási intézményekben

Augusztus utolsó és szeptember első napjaiban a nemzetiségi iskolákban is megkezdődtek a tanévnyitó ünnepségek. Soltész Miklós, a Miniszterelnökség egyházi és nemzetiségi kapcsolatokért felelős államtitkára többek között a baji, mátraszentimrei, gyulai, eleki és békéscsabai intézményekbe is ellátogatott.

A tanévnyitó-sorozat augusztus 30-án a Komárom-Esztergom megyei Bajon, a megújult Szent István Német Nemzetiségi Általános Iskolában kezdődött. Az ottani intézményt az idei tanévkezdésre egy uniós pályázat támogatásával 154 millió forintból újították fel, melyhez a kormány további 43 millió forint támogatással járult hozzá. Az iskolában 250 – főként baji – diák tanul.

A tanintézmény évnyitóján Soltész Miklós is beszédet mondott: Feladatunk, hogy erősítsük a német nemzetiségi közösséget, erősítsük megmaradását – hangsúlyozta. A megjelentek emlékeztetébe idézte, hogy a német nemzetiség szorgalmával, kitartásával évszázadokon át építette az országot, majd a második világháború után az elűzetés lett az osztályrésze. Az államtitkár kiemelte, hogy az általános iskola felújításához nyújtott kormánytámogatás is a német nemzetiségi közösség erősödését szolgálja és a támogatási szándék a jövőre – a tornaterem későbbi felújítására – is vonatkozik.

Bencsik János, a Tatai-medence országgyűlési képviselője elmondta, jó döntés volt, hogy 2016-ban a helyi német nemzetiségi önkormányzat vette át az általános iskola fenntartását, mert ez fejlesztési lehetőségek sorát nyitotta meg.

Zantleitner Ingrid, kemma.hu felvételei

A BARÁTSÁG szerkesztősége minden diáknak és pedagógusnak sikereiben gazdag, eredményes munkát kíván az előttünk álló 2021/22-es tanévre!

BARÁTSÁG

XXVIII. évfolyam, 4. szám

2021. szeptember 15.

TARTALOM

KÖZÖS EURÓPÁNK

Lovári mise	10444
Interjú Scherer Gabriellával	10446
Interjú Blazsetin Istvánnal	10448
Varga Ilona: Joka VI.	10451

MELLÉKLET:

A LEXIKOGRAFIA ELMÉLETE ÉS GYAKORLATA (Magyarországi Nemzetiségi Körkép)	10463
Pátróvics Péter: Gondolatok a készülő Magyar-Lengyel Akadémiai Nagyszótár kapcsán	III
Zsilák Mária: Jancsovics István szótárának terminológiai kérdéseiről	IX
Rágyanszky György: Jancsovics István szláv-magyar és magyar-szláv szótára	XIII
Császári Éva: A bükkszentkeresztzi szlovák nyelvjárási szótár – az adatgyűjtés tanulságai	XVI
Blazsetin Vjekoslav – Maja Matijević: A Hercegszántói horvát tájszótár mikrostruktúrájának és makrostruktúrájának összehasonlítása más hasonló szótárakkal	XVIII
Bárány Erzsébet: Magyar-ukrán, ukrán- magyar kétnyelvű szótárak	XX
Gazdag Vilmos: Ukrán-magyar és magyar-ukrán terminológiai szótárak Kárpátalján	XXVI
Lebovics Viktória – Taskovics Okszana: Egy ukrán-magyar kulturális szótár dilemmáiról	XXIX
Dr. Bockovac Tímea: A magyarországi horvátok lexikográfiai kiadványai	XXXIII

INHALT, CONTENTS	10498
------------------	-------

BORÍTÓINKON:

köszöntjük a 85 éves Ezüst György festőművészt és pillanatképeket villantunk fel a Magyarországi Szlovákok Napjáról, Tardosról

Le Devleske lovári mise

Világpremier az eucharisztikus kongresszuson

Nemzetközileg ismert és elismert magyar zenészeket, énekeseket hallhattunk szeptember 1-jén a Szent István-bazilikában, ahol a világon elsőként hangzott fel a „Le Devleske” mise lovári nyelven.

„...a klasszikus zenei műben köszönjön vissza a cigány és a magyar zenére jellemző zenei identitás.”

A zene valódi hidat képez ember és ember között. Származástól függetlenül hirdeti az ember történelmi, szellemi, lelki identitását. A „Le Devleske” nemcsak a roma kisebbségé, hanem mindenkié, aki tudja, hogy az európai kisebbségek mennyi mindenben mentek keresztül a történelem folyamán, embertársaikkal egy közösséget alkotva.

A teljes Biblia szövegét csak pár éve fordították le és adták ki lovári nyelven. A szentmise állandó részeit, amelyeket a nép is énekel, most hiteles zenei megfogalmazásban hallhatjuk különleges, erre az alkalomra íródott kompozíció formájában, élőben a világon elsőként, liturgikus keretek között. Fantasztikus énekesek, nagyszerű kórus, nemzetközileg is ismert zenészek és egy kiváló karmester közreműködésével csendülnek fel a mise dallamai.

A roma mise megalkotására és bemutatására Erdő Péter bíboros, prímás az 52. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszusra készülve az American Protégé nemzetközi zenei verseny többszörös díjnyertes hegedűművészt, Lakatos Györgyöt kérte meg.

Lakatos György zenészcsaládban nevelkedett; zongorista édesanyja és prímás édesapja óvni próbálták fiukat e nehéz pályától. Nyolcévesen kezdett hegedülni. Tehetségét jól jelzi, hogy 12 évesen felvették a Zeneakadémia (Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, LFZE) előkészítő tagozatára. Pár év tanulás után már zeneakadémistaként folytatta tanulmányait Kiss András, majd Szenthelyi Miklós növendékeként. A kiváló hegedűs ma már a Snétberger Zenei Tehetség Központ tanára. 2013-ban elnyerte a New Yorkban megrendezett - fiatal művészek karrierépítését segítő – American Protégé zenei verseny felnőtt kategóriájának első díját és a legjobb előadónak járó oklevelet is.

A lovári mise gondolata pár évvel ezelőtt, egy karácsonyi mise után merült fel a Szent István-bazilikában. Lakatos György felidézte a felkérés körülményeit: „Erdő Péter bíboros, prímás, akivel beiktatása óta kapcsolatban vagyok és megannyi egyházi, világi eseményre kaptam felkérést tőle, a következőket mondta: »Néhány bibliai szöveget lefordítottak lovári nyelvre. A Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszusra készülve szeretném, ha a szövegek meg lennének zenésítve.«” A főpásztor arra kérte a hegedűművészt, hogy a klasszikus zenei műben köszönjön vissza a cigány és a magyar zenére jellemző zenei identitás.

Egy évvel később elkészült az alkotás. A mű alapja a vokális és instrumentális cigányzene. Az újonnan lefordított miseszöveget Ferenc pápa hagyta jóvá.

Lakatos György újabb megbízást kapott: készítse elő a darab bemutatóját. A járvány miatt az ősbemutató csúszott, de szeptember 1-jén – a világon elsőként – felcsendülnek a lovári mise dallamai.

Lakatos György kiváló zenészeket vont be a munkába. A lovári nyelvű szentmise zeneszerzője a mindössze huszonhárom éves, salgótarjáni születésű Oláh Patrik Gergő, aki hétévesen kezdte el zenei tanulmányait szülővárosában, hegedű szakon. A komponálás iránt is ekkortájt kezdett érdeklődni. Középiskolásként a Sugár Rezső Zeneszerzőversenyen második helyen végzett. „Akkor vált nyilvánvalóvá számomra, hogy a zeneszerzés az én utam” – mondta a fiatal tehetség.

A következő mérföldkő az volt, amikor 2017-ben felvételt nyert a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem zeneszerzés szakára, *Fekete Gyula* tan-
székvezető, rektorhelyettes osztályába.

Oláh Patrik Gergő első nemzetközi sikerét zeneakadémista gólyaként érte el a Budavári Beethoven Zeneszerzőversenyen, ahol első helyen végzett. Ezt több országos és nemzetközi versenyhelyezés követte, amelyek közül kiemelkedik a Bartók Béla Világverseny, ahol a legjobb tizenkettő közé jutott. A fiatal zenész a 2017-es Sziget Classical Orchestra (Sziget Fesztivál Szimfonikus Zenekara) elsőhegedűse volt, majd a következő évtől az együttes művészeti vezetőjeként bekapcsolódott az esemény szervezésébe is. „A 2019-es Sziget Fesztiválon átélhettem életem egyik legmeghatározóbb élményét. 45 ezer ember előtt léphettem fel a fesztivál nagyszínpadán, ahol az iskolai szekálások ellen szólaltunk fel Drew Dolaz amerikai táncos közreműködésével, aki olyan sztárokkal dolgozott együtt, mint Madonna, Skrillex vagy Rihanna.”

Oláh Patrik Gergő hivatásának tekinti a zeneszerzést és a roma kultúra terjesztését. Jelenleg a Zeneakadémia mesterszakos hallgatója.

Az ősbemutatón hallhatjuk a *Belvárosi Ferences Kántorátust*, *Kecskés Mónika* karnagy, a belvárosi ferences templom egyházzenei igazgatója és orgonistája vezetésével. A Kántorátus másik csoportja a Greccio Énekegyüttes. A szköla és az énekegyüttes kiemelt alkalmakkor közösen szolgál. 2017-ben, alapításuk tizenötödik évfordulóján változott a nevük Belvárosi Ferences Kántorátusra.

A Nemzeti Filharmonikus Zenekar kamarazenekara, a *Grazioso* szintén részt vesz a lovári mise bemutatásában. 2007 őszén azzal a céllal alakult az együttes a Filharmonikusok válogatott művészeiből, hogy minél szélesebb körben megismertessék és megszerettessék a vonós kamarazenét. A *Grazioso* első művészeti vezetője *Kocsis Zoltán* volt, aki karmesterként és zongoraművészként is kitűnő figyelemmel kísérté az együttes munkáját. A *Grazioso* vonós kamarazenekar alapítója *Detvay M. Marcella*, koncertmestere *Bangó Ferenc*, aki a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem különleges tehetségek osztályának hallgatója volt. A számos hazai és nemzetközi verseny díjával elismert hegedűs 1998 óta tagja, 2015 óta koncertmestere a Nemzeti Filharmonikus Zenekarnak. Hasonló szerepkörben hallhatjuk őt 2007 óta a *Grazioso* kamarazenekarban. *Bangó Ferenc* a Solti Kamarazenekarnak is tizenkét éve koncertmestere, 2014 óta tagja a világhírű Kodály Vonósnégyesnek.

A „Le Devleske” ősbemutatóján közreműködik *Farkas Rózsa*, Liszt- és Artisjus díjjal elismert cimbalomművész. Két ismert s rendkívül tehetséges énekest, *Szőke Nikolettát* és *Takács Nikolaszt* is hallhatjuk a mise ősbemutatóján. *Szőke Nikoletta* montreux-i versenygyőztes, Junior Prima díjas előadó, az ország egyik legnépszerűbb dzsesszénekesnője. *Takács Nikolasz* harminckétszeres platina- és aranylemezes előadóművész, többszörös Fonogram díj-jelölt. A remek hangú kalapos srácot az ország egy televíziós tehetségkutató műsorból ismerte meg.

A nagyszerű zenészek, énekesek összhangját a nemzetközileg is elismert isztambuli születésű magyar karmester, *Alpaslan Ertüingalp* teremti meg, aki 2002-ben az athéni Mitropoulos Nemzetközi Karmester-verseny győztese volt. Ma már világszerte a magyar karmesteriskola kiváló képviselőjeként ismerik el. Jelenleg a Pécsi Tudományegyetemen a filozófiai doktori iskola doktorandusza.

A „Roma mise” ősbemutatóját szeptember 1-jén, 19.30-tól Budapesten a Szent István-bazilikában tartották meg, de szeptember 9-én a Hungexpón, a szentmise keretein belül ismét felcsendültek a műtetelei.

NEK Titkárság

„45 ezer ember előtt
léphettem fel a fesztivál
nagyszínpadán, ahol az
iskolai szekálások ellen
szólaltunk fel...”

Felvégi Andrea és Lukács Dávid
felvételei

A tanár egy egész életen át tanár marad...

Beszélgetés a kitüntetett Scherer Gabriellával

Magyarországon sikeres pedagógiai tevékenységükért, sajátos oktatási módszereikért, valamint kiemelkedő tudományos tevékenységükért évről évre díjazták a közoktatásban és felsőoktatásban dolgozó tanítókat, tanárokat. 2021. június 7-én **Kásler Miklós**, az emberi erőforrások minisztere és **Maruzsa Zoltán** oktatási államtitkár Apáczai Csere János-díjat adományozott – mások mellett – **Scherer Gabriellának**, a bajai Magyarországi Németek Oktatási Központja (MNÁMK/UBZ) volt főigazgatójának. Ennek kapcsán beszélgettünk a díjjal.

*„A sikeres diák
és tanár az iskola
eredményességének
a kulcsa...”*

– Milyen kötődése van a magyarországi németiséghez?

– Sváb faluban, magyarországi német családban születtem. Gyermekkorom első hat évének jelentős részét a nagyszüleim házában töltöttem, akik egymás között akkoriban csak németül beszéltek, s éltek a sváb családok mindennapjait a maguk hagyományaival és szokásaival. Ez határozta meg az identitásomat. A szüleim, akik szintén jól beszéltek népcsoportunk anyanyelvét, nagy hangsúlyt fektettek arra, hogy az iskola magyar közösségében is megmaradjanak a német nyelvi gyökereim. Az általános iskola első évétől kezdve német és angol nyelvre tanítottak magánúton, hiszen az akkori általános iskolában nem ezek voltak a preferált idegen nyelvek. Ezt követően természetes volt, hogy a bajai német nyelvű gimnáziumban folytatom a tanulmányaimat, és ott is érettségiztem 1985-ben.

– Közel három évtizeden át dolgozott az MNÁMK-ban. Pályafutásának mely szakmai sikereire emlékszik vissza a legszívesebben?

– Nagyon sok olyan pillanat és időszak volt ebben a csaknem három évtizedben, amelyekre szívesen emlékszem vissza. Nem is lenne igazságos csak egyet-kettőt kiemelni. Az MNÁMK-ban volt diákként és friss diplomás német-történelem szakos tanárjelöltként nagyon kedvesen és szívélyesen fogadott a tantestület. Mindent, ami a pedagógus pályámon előre vitt és fejlesztett, ott, abban a tantestületben tanultam meg. A kollégák és az iskolaközösség számomra mindig – később is, amikor már vezetői feladatokat láttam el – kihívásokkal teli, mégis rendkívül ösztönző közegget jelentett. Mindkét fiam ebbe az intézménybe járt tizenöt évig az óvodától az érettségig. Ezek az évek is számos csodás pillanattal ajándékoztak meg. Ennek az iskolának egyik nagy erőssége, hogy a magas diáklétszám mellett is családias légkört teremt, és nagy hangsúlyt fektet a közösségépítésre. Ezt nagyon fontos értéknek tartom, hiszen jó teljesítményt és maradandót alkotni, sikeresnek lenni diákként, tanárként és vezetőként is csak akkor tudunk, ha szívesen végezzük a feladatainkat, ha ki tudunk teljesedni abban, amit végzünk. A sikeres diák és tanár az iskola eredményességének a kulcsa...

– Ön fontos szerepet játszott az MNÁMK oktatási-képzési területét érintő számos újításban és a pedagógiai módszerek fejlesztésében. Mesélne erről?

– Első vezetői megbízásomat 2002-ben kaptam a gimnáziumban, amihez 2008-ban hozzájött az általános iskola vezetése is, majd 2011-2019 között az MNÁMK intézményvezetői feladatait láttam el. Ez a tizenhét év sok-sok újdonságot hozott az iskola életébe, új iskolastruktúrát építettünk ki, nagyszámú pedagógiai innovációt valósítottunk meg. Különösen kedves a szívemnek a nemzetiségi szakgimnáziumi osztály (ma már technikum) elindítása, ami tovább színesítette a nemzetiségi oktatási palettát. Azoknak a diákoknak nyújt ma is alternatívát turizmus szakiránnyal, akik szakmát is szeretnének szerezni az érettségi bizonyítványuk mellé. Az MNÁMK egyik innovációja volt – amire

szintén szívesen gondolok vissza –, hogy általános iskolánkban úgy az alsó, mint a felső tagozaton, sok évvel annak magyarországi bevezetése előtt, megvalósítottuk az egész napos nevelést. Sokszínű, hasznos, képességfejlesztő délutáni programokat kínáltunk a tanulóinknak. Fontos alapelvnek tekintettük az iskola tanórai és tanórán kívüli kínálatának állandó fejlesztését. Foglalkozásokat, projekteket, cserekapcsolatokat, szakköröket és zeneoktatást szerveztünk, hogy valamennyi tanulónk az intézményünkben töltött nyolc, esetleg tizenkét év alatt minél több képességét kipróbálhassa, és kibontakoztathassa tehetségét.

Ahhoz, hogy mindezeket a programokat évről évre megvalósíthassuk s megújíthassuk, összetartó, hozzáértő és elhivatott pedagógus-közösségre van szükség, amely komolyan vallja, hogy hivatásunk középpontjában a gyermek fejlesztése áll, hogy elsősorban gyermekeket tanítunk és nem tananyagot. Nagyon büszke vagyok az MNÁMK pedagógusaira, és egyben nagyon hálás is vagyok nekik, hogy az elmúlt években oly sok mindent voltunk képesek közösen megvalósítani. Miután Baja szülői közössége számos pedagógiai innovációnkat nagyon jól fogadta, általános iskolánkban megnövekedett a jelentkezők száma, és hosszú időn keresztül három párhuzamos első osztályt tudtunk indítani. A magasabb diáklétszám infrastrukturális fejlesztéseket tett szükségessé. A felső tagozat számára megépítettük az új iskolaépületet, játszó- és közösségi tereket hoztunk létre az iskolaparkunkban, és sikeresen pályáztunk az új sportcsarnok létesítésére is.

Vezetői időszakom egyik kiemelkedő sikereként éltem meg, hogy az MNÁMK tagintézményeként Miskolcon megalapíthattuk a *Robert Bosch Német Általános Iskolát* a Bosch csoporttal együttműködésben, és 2015-ben a magyar gyermekek számára megnyitottuk a *Mercedes-Benz Iskola* osztályait, amivel megalapoztuk a tagiskola jövőjét és színesítettük Kecskemét város oktatási palettáját. *Heinek Ottó*, a Magyarországi Németek Országos Önkormányzata néhai elnöke néhány évvel ezelőtt az MNÁMK-t a nemzetiségi oktatás egyik zászlóshajójának nevezte. Kívánom, hogy az intézmény a továbbiakban is megtartsa ezt a sikeres irányvonalat, és még sokáig szolgálja a magyarországi németiség újabb nemzedékei oktatásának nemes ügyét!

– *Mely projektek foglalkoztatják jelenleg?*

– Továbbra is az oktatás, az iskolafejlesztés áll munkám fókuszában. A Mercedes-Benz Manufacturing Hungary képzési koordinátoraként – szorosan együttműködve az MNÁMK jelenlegi vezetésével – a Mercedes-Benz Iskola továbbfejlesztésén dolgozunk. Célunk, hogy a tagiskola 11. és 12. osztállyal egészüljön ki, és a diákok 2025-ben először Kecskeméten is német-magyar érettségi bizonyítványt szerezhessenek.

– *Milyen tervei vannak a közeljövőre?*

– Most az energiám nagy részét a jelenlegi iskolafejlesztési projekt és a cégnél rám bízott további feladatok kötik le, de a nem is olyan távoli jövőbe nézve nagy álmom, hogy létrehozzak egy oktatási-fejlesztő stúdiót, amelyben a fiatalok egyéni fejlesztésére fókuszálunk. Azokra a területekre, amelyekre még egy olyan jó iskola, mint az MNÁMK sem tud erőforrásokat biztosítani. A mai fiataloknak oly sok lehetősége van, hogy nem könnyű tájékozódási pontokat találniuk, jó döntéseket hozniuk. Kollégáimmal abban tudunk nekik egyéni mentorálással és kiscsoportos tréningeken segíteni, hogy középiskolásként és fiatal felnőttként megalapozott pályaválasztási döntéseket hozhassanak, megtanuljanak jól és sikeresen kommunikálni, prezentálni, tudatosan építeni életpályájukat.

Az oktatás, a nevelés, az iskolafejlesztés a múltam, a jelenem és a jövőm. A tanár egy egész életen át tanár marad – rám is igaz ez a mondas, szeretem a hivatásomat.

„... megvalósítottuk az egész napos nevelést.”

„... nagy álmom, hogy létrehozzak egy oktatási-fejlesztő stúdiót...”

Rangos nemzetközi díjat kapott Blazsetin István, a magyarországi horvát irodalom neves képviselője

A magyarországi horvát közösség tagjai jól ismerik a Pécsett élő, tanárinasztiából származó **Blazsetin István** nevét, aki irodalomtörténész, műfordító, kritikus, író, költő, a Pécsi Tudományegyetem (PTE) Horvát Tanszékének vezetője, nyelvtanár, a pécsi horvát önkormányzat elnöke, a Magyarországi Horvátok Tudományos Intézetének feje, a népcsoport nagy tiszteletnek örvendő tagja. Sokoldalú tevékenységét számos hazai és külföldi díjjal ismerték már el. Most is egy rangos horvátországi díj kapcsán adott interjút lapunknak.

Blazsetin István fordított már többek között Radnótit, Esterházyt, Örkényt, Eörsit, színházi darabokat, de írt sok saját verset is

Müller Andrea felvételei

– Komoly elismerés kapcsán találkoztunk ma. Mit kell tudni a díjról?

– Elsősorban a magyarországi horvát irodalomról írt munkáimért ítelték nekem a Horvát Írószövetség szlavóniai-baranyai-szerémségi régiós szervezete által 1998-ban alapított irodalomkritikai díjat. Egyelőre nem tudtam személyesen átvenni, ugyanis éppen nyaraltam abban az időpontban, mikor egy tanácskozáson átadták volna. Nagyon meg is lepődtem, mert a szervezők nem szóltak előre az elismerésről. Talán meglepetésnek szánták a dolgot, hiszen egyébként, ha időm engedte, minden évben részt vettem az eseményen. A *Julije Benešić díszoklevelet* rajtam kívül Jasna Melvinger vajdasági horvát irodalomkritikusnak és költőnek is odaítélték 2021-ben. Úgy gondolom, talán az a legpozitívabb ebben az egészben, hogy nem állnak meg az államhatárnál, hanem a horvát etnikai határokig mennek: a szerbiai, boszniai, magyarországi horvátokat ilyen módon is odakapcsolják az anyaországhoz.

– Nagy jelentőségű, hogy nem csak itthon, de nemzetközi szinten is ismerik és tisztelik a munkáját...

– Igen, nagyon örülök ennek. Az együttműködést a magyar és horvát irodalmárok között egyébként jónak tartom, ezt bizonyítja például, hogy egyre több mű jelenik meg fordításban mindkét országban. Fontos szerintem, hogy megismerjük egymás publikációit, és nemcsak szakmai körökben, hanem a társadalom szélesebb csoportjainak is bemutatassuk azokat. A korábbi eszéki és a mostani díjat is adományozó diakovári pályatársakkal már a 90-es években indult a közös munka, amikor a pécsi tanszéken kezdtem dolgozni. Volt közöttük egy csoport, amelynek tagjai Jugoszlávia szétesése után is nagyon nyitott szemlélettel tekintettek ránk, s nemcsak a Horvátországból emigrált, hanem a másutt született, nemzetiségi származású horvátokkal is keresték a kapcsolatot. Szerintem lényegében minden az embereken múlik, ha igazán akarjuk az együttműködést, akkor az gyümölcsöző lesz.

– Ugyan most kritikus minőségében díjazták, de számos más területen is tevékenykedik.

– Az átlagnál később kezdtem el verseket írni, gimnáziumban kezdett érdekelni ez a dolog, aztán az egyetemen álltam neki igazán. Azóta is nehezen adom ki a műveimet a kezemből, talán kissé túl kritikus is vagyok magammal szemben. Az egyetemen két, később híressé vált horvát hallgatótársam kért fel fordításra, azóta foglalkozom ezzel is. Oktatok az egyetemen és vezetem a PTE horvát tanszékét, a pécsi horvát önkormányzatot, s a Magyarországi Horvátok Tudományos Intézetét. Ennyi munka mellett az utóbbi időben kissé háttérbe szorult a kutatás és a publikálás. A két kedvenc vizsgált témám a magyarországi horvátok irodalma, kultúrtörténete, valamint a horvát–magyar fordítási problémák.

– Mely eredményeire a legbüszkébb?

– Alapvetően minden elismerés jól esik. Amire különösen büszke vagyok, az például az 1996-os, Horvátországban megjelent magyarországi verseskötet, melyben Radnóti Miklós válogatott műveit fordítottam. (*Radnóti-fordításai megjelentek a BARÁTSÁGban és a 15 éves Jubileumi Antológiában 2005-ben.* – A szerk.) Radnótit nem nagyon fordítottak addig horvátra rajtam kívül. Nehéz munka volt, megszenvedtem vele, de lefordítottam Esterházy Péter *Egy nő* című könyvét is, ami első regénye volt horvátul, majd közvetlenül utána elkészítettem *A szív segédigéi* című kisregény horvát változatát is. Egy közös munkára is büszke vagyok: többedmagammal háromszázharminc verset tartalmazó, teljes horvát antológiát fordítottunk magyarra, ami *A káosz vigasza* címen jelent meg 2009-ben a Jelenkor Kiadó gondozásában. A fordítás nem könnyű, de kreatív és izgalmas munka. Főként a verseknél fontos, hogy teljes mélységében meg kell értenünk a szöveget, mert csakis így sikerülhet jól átültetni azt a másik nyelvre. Keveset írok, nehezen válok meg verseimtől, az is lehet, hogy túl bizonytalan vagyok, így a saját műveimből még csak egy kötetet adtam ki. Rengeteg más izgalmas, néha embert próbáló feladatot is magam mögött tudhatok.

– Mindig pedagógus akart lenni?

– Szerintem a legrosszabb dolog, ami egy gyerek életében bekövetkezhet az, amikor abba az iskolába jár, ahol a szülei tanítanak. Ez saját tapasztalat, ők szinte előbb értesültek minden stikliről, mint hogy én elkövettem volna azokat. Gimnáziumban végül annak ellenére érdekelni kezdett az irodalom, hogy a tanárnőmet nem szerettem. Emellett a történelem volt a kedvencem, eredetileg ezzel akartam továbbmenni. Mikor egyetemre jelentkeztem, döntenem kellett, mert a két szak egyszerre túl nagy falat lett volna. Nem bántam meg a választásomat. A mai napig nagyon szeretem a munkám és még mindig izgulok az óráim előtt.

Blazsetin István 1963-ban született Nagykanizsán, értelmiségi családban. A budapesti Szerbhorvát Gimnáziumban érettségizett, majd a Zágrábi Tudományegyetem bölcsészkarán tanult, ahol 1988-ban jugoszlavisztika szakon diplomázott és szerzett magiszteri fokozatot. 1988-tól a PTE BTK Horvát Tanszékének oktatója. 2013-ban Eszéken szerzett doktori címet. 1991-ben kezdett verseket írni posztmodern stílusban. Ritkaságnak számít, hogy saját horvát nyelvű verseskötetét a költő maga fordította magyarra és jelentette meg *Egy adag értelmetlenség* címen 2012-ben. Tíznel is több konferencia- és tanulmánykötet szerkesztője, közel hatvan tanulmány szerzője, tankönyvíró.

„Szerintem a legrosszabb dolog, ami egy gyerek életében bekövetkezhet az, amikor abba az iskolába jár, ahol a szülei tanítanak.”

Azt tartom sikeres előadásnak, mikor a 45 perc végén látszik az arcon, hogy sikerült jól átadni az anyagot a hallgatóságnak.

– A családban szinte öröklődni látszik a tanítás, valamint az irodalom és az írás iránti érdeklődés...

– Igen. Édesapám, Blazsetin István és édesanyám – mint már említettem – mindketten tanárok voltak, így is ismerkedtek meg a tótszerdahelyi iskolában. A húgom újságíró lett, én pedig Zágrábban horvát nyelvet és irodalmat hallgattam az egyetemen. Sosem éreztem úgy, hogy a szüleim kényszerítettek volna az oktatói pályára, egyszerűen úgy alakult, hogy ez lett az én utam is. Most pedig úgy tűnik, hogy az újságíró-főszerkesztőként dolgozó feleségemmel közös két fiúunkat is érdekli ez a dolog, hiszen mindketten a horvát fővárosba mentek horvát-orosz, illetve horvát-informatika szakra. A nagyobb fiam, Vjekoslav nálam jobb verseket ír és doktori tanulmányai mellett a pécsi tanszéken oktat. Danijel még nem végzett a mesterképzéssel, de elképzelhető, hogy ő is hasonló munkába fog. Persze nem erőltetjük, hagyjuk őket dönteni.

Matoricz Tekla
Pécs.ma

Verseskötet, irodalomtörténeti áttekintés,
antológia, gyermekkötet is szerepel a pécsi
szakember könyvei közt

Joka VI.

(részletek)

Felépülés

Janó reggelre belázasodott, rázta a hideg. Amikor a többiek felkeltek, nem akarta megijeszteni őket, azt mondta, hogy nagyon fáradt, álmos, egy kicsit még fekvé marad. Amikor aztán összeszedett annyi erőt, hogy kikeményen a pokróc alól, kiült egy fatuskóra, amin süthette a nap melege. Nem látott olyan távolságra, mint szokott, ez is zavarta. Odáig azonban nagyjából ellátott, ahová Mamóék a kunyhótól elvonultak – nyilván azért, hogy ne zavarják meg az álmát.

Próbálta kitalálni, mit csinálnak, mert azt észlelte, hogy jól szórakoznak. Hárman figyelték és bízatták Nyicát, aki a lába előtt fekvő területet pásztázta a tekintetével. Nagyon óvatosan lépkedett, majd a bottal, amit a kezében tartott, odabökött valahová. A csattanás hangja, a százfelé röppenő göröngyök, gallyak, levelek és fűcsomók egyértelművé tették, mi zajlik ott. Mamó az elrejtett vadcsapdák felfedezésére tanítja a lányt.

– Nincs elég bajom, majd még ezért is hallgathatom Mamó korholását? Számon fogja kérni, hogy miért nem törődtem már megint Nyicával – gondolta magában. – Azért nem hívtam a csapdakutatáshoz, mert a sérült őzet pátyolgatta – emlékezett vissza, majd beléhasított a felismerés: De hisz pont én mondtam neki, hogy maradjon vele, mert Mirkóékat másként nem tudtam elcsalni a gida mellől...

Közben Nyica újabb sikerét jelezte egy nagy csattanás. Meg Mirkó és Flaré felkiáltása is: „Ügyes vagy!” Koma is helyeslőleg vakkantgatott: „Így kell ezt csinálni!” – fejtette ki véleményét, ebnnyelven. Janó tekintete azonban ekkor elhomályosult, szempillái lecsukódtak, ő pedig ültő helyéből az oldalára zuhant.

Utána már csak arra emlékszik, hogy „szólalni se tud” állapotban fekszik a kunyhóban, szemhéját is csak nagy ritkán képes felnyitni. Lázálmok gyötörték, melyben lábán lánc és vasgolyóbis lóg, szűk cellában vastag rácsok veszik körbe. Megnyílik alatta föld, s zuhan-zuhan. Aztán lángok nyaldossák, esküre emelt keze pedig vastag kígyóvá válik. Mászor meg egy égő házból menekülne, egymás után, de többszörre sem sikerül.

Időnként néhány percre felriadt, s foszlányosan érzekelte a valóságot. Kezdetben csak azt, hogy Mamó nem túl kellemes ízű levekkel itatja meg, hogy Nyica borogatást cserél rajta. Később a pislákoló mécsesről rájön, hogy éjszaka van, s Nyica mellette kucorog. Ha déli világosságra eszmél fel, Nyica leveskét kanalaz a szájába. Egyáltalán: bármikor ébred meg pár pillanatra, Nyica mellette ül. Néhány alkalommal álmának legrémesebb pillanatából ragadja ki, pusztán azzal, hogy látván-hallván a kínját – felcírogatja. Az utolsó, betegségben töltött éjjelén többször is hosszabb időt töltött teljes éberségben. Csak nézte-nézte Nyicát, aki oldalra hajló fejjel, ugrásra készen szendergett, de még alvás közben is az ő kezét szorongatta...

Reggel, mindenki örömeire felébredt, és Nyica karjába kapaszkodva a kunyhóból is kimerészkedett. A nap háromszor bukott alá, és négyszer mászott fel az égre – mesélte Mamó – amíg a kórság gyötörte. Még két napba telt, míg annyira erőre kapott, hogy távolabbra is megkísérelt önmagában eljutni. Akárhogy akarta azonban, pár lépést sem tudott egyedül megtenni. Nem tehetette, mert egy percre sem hagyták magára. Koma semmi kincsért sem tárgított mellőle, de a gyerekek is folyton belécsimpaszkodtak. (Nagyon megijedtek, igen sokat sírtak miattad. Eddig folyton Nyica körül voltak – közölte Mamó). Az ám! Nyica! Most csakis ő került. Főzőcskézett,

mosott, teregetett, ha elment. Amikor meg visszajött, akkor sürgősen a kerteskézni valója akadt. Ha valahogy mégis egyszerre voltak jelen a kunyhó körül, akkor is csak távolról figyelte. Nézte, hogyan játszik a gyerekekkel, beszélget Mamóval. Oda nem ment volna. A második nap este, épp Mirkóék után indult lefeküdni, Janó azonban elébe állt, és hosszan átölelte.

– Köszönöm! – csak ennyit mondott neki, de ez is elég volt ahhoz, hogy Nyica elpityeredjen, miközben a vállára borítja a fejét. Aztán egy erőltetett mosollyal kibontakozott a karjaiból, s beszaladt megéjszakázni.

– Csacsi ez a lány – gondolta Janó, majd melengetőn végig futott agyán az is, mennyire jól tette, hogy amikor a csapattól elváltak, mégiscsak magával hozta.

Miután odaült Mamó mellé, jó sokáig szótlanok voltak. Janó a két tenyere közé fogta az öregasszony kézfejét, és icipicit szorított is rajta. Mamó visszaszorította. E mozdulatból is jól értették egymást. Kár lett volna a kölcsönös köszönetre akár egyetlen szót is fecsérelni.

– Ne félj, az Isten tud rólad! – mondta Mamó, hosszú percek múlva.

– Miért mondod ezt?

– Mert úgy hiszem, nem véletlen terített le egy időre az a kórság. Valami nagy kísértés kapaszkodott beléd. A vele való viaskodás felemésztette minden erődöt. A betegségnek így könnyű dolga volt. Ismerem ezt, sajnos láttam elégszer. Feltűnik valami csillogó lehetőségnek látszó csapda, keményebb vassal, mint az, amit felszedtél az erdőn, s hazahoztál. Szépen van betakarva, hogy ne lássék, mi van alatta. Csupa olyan mondat, ami elkábít, megnyugtat, lekicsinyli a veszélyt. Aztán megszólal az a belső hang és figyelmeztet, majd megkezdődik a küzdelem. Van, aki elaltatja a lelkiismeretét, van, aki leitatja, utána pedig megteszi, amit nem lenne szabad. Ami tönkre teszi az életét, a pusztulásba sodorja. Az baj, hogy az éhes gyomor, könnyen túlkorogja azt a belső hangot. Ezért is találkoztam oly sokszor a maga választotta csapdájától szabadulni többé képtelen, vergődő emberekkel. Az éhség, a nyomor, a kilátástalanság teszi a legtöbb embert gazemberre... Ha mindenkinek lenne kenyere, hidd el: üresek lennének a börtönök...

Téged is valami kísértés ért – folytatta kis idő múlva. Nem árultad el, amikor hazajöttél, hogy mi történt. De az, hogy a talicskádat és a szerszámaidat is elhagytad valahol, azt mutatja, hogy olyan nagy kísértés érhetett. Olyan, ami egyszerre megoldotta volna minden gondunkat... Nem a tiedet, hanem valamennyiünkét! Ismerlek jól. Te egy remek ember vagy. Az egész kompániánkban te voltál a legnagyobb, legokosabb, legjószívűbb. Magad miatt egyszerű lett volna a döntés. Ha ekkora háború dúlt benned, akkor a gyerekeid sorsa, s tán az enyém is a tétek közé került. Szeretném hinni, hogy Nyicaé is...

– No, nem szólsz semmit? Akkor kitalálom egyedül. Egy ilyen ügy van csak, ami kezdetektől foglalkoztatott. Mint lehetne letelepülnünk végre. Nem így az erdő vadjai közt, hanem más emberek mellett, megbecsülten. Azt hiszem, valami olyasmi kínálkozott, amivel egy csapásra teljesülhetett volna ez a vágyunk, de becstelenség árán, amit te nem vállalsz magadra... Csak azért nem tettem, hozzá, hogy „remélem”, mert tudom, hogy nem.

Még mindig nem szólsz?

– Mit mondjak, Mamó? Csak egyet mondhatok: ilyen bölcs embert, mint te vagy, nem hord többet hátán a föld. Mindent kitaláltál egymagad.

És akkor elmesélte az egész történetet. Úgy fejezte be, hogy hangsúlyozta – Mamó félre ne értse –, az írnok egy nagyon jó ember, aki tényleg és őszintén segíteni akart.

– A pokolba vezető út is jó szándékkal van kikövezve. Ezt egyszer egy kálomista papnövendéktől hallottam, aki valami okból köztünk vándorolt egy ideig.

– Nálunk, oláh cigányoknál, amikor összeült a romani kris, cigány törvényt ülni, mindig elhangzott egy figyelmeztetés. A nagy becsületűnek mondott emberek, akik ítékeztek, mielőtt meghallgatták a tanúkat – a mi törzsünknel – mindig elmondták ezt a figyelmeztetést: „Öldöklő fegyver a

hamis tanú, szólj az igaz mellett, tégy igazat s megáld majd az Isten!". Tudom persze, ahogy vannak hamis igazságok, éppúgy vannak igaz hamiságok is. Becsületes, életmentő, vigaszt adó hazugságok. Az a hamisság azonban, ami másoknak kárt okoz, az semmiképp sem ilyen... Mert igaz az, hogy az igazi Joka bizonyára örült volna, ha előkerül, a rendbe hozott háznak, szépen termő földcskének, de az írrok ügyködése lelepleződik, rám meg csalóként mutogatnak, törvény elé idéznek. Örök időkre rajtam lesz a szégyenbélyeg, a gyerekeimet is szégyenbe hozom.

Csak az bánt, hogy nem mondtam azon nyomban nemet. Úgy jöttem el dérrrel-dúrral, hogy átgondolom még a dolgot, pedig udvariasan, de rögtön vissza kellett volna utasítanom. De igazad volt: annyira kecsegtetett, olyan közel vitt a terveimhez ez a lehetőség – nem volt erőm rögtön szétfoszlatni.

– Jól döntöttél – helyeselt Mamó, aztán megint elcsendesültek.

Talán, hogy jobb kedvre derítse Janót, az odahagyott beás kompániára, egykori vándorlásaikra, ismerőseikre emlékeztette. A sokadik vidám történet után úgy fordította a szót, hogy néhány különös házasságra is maradjon idő.

– Hát az öreg Imrusra emlékezel-e? Tudod, akinek az a fiatal felesége volt, a Mira.

– Igen. Gyönyörűen énekelt.

– Az Imrus?

– Dehogy! A felesége. Nagyon szépen énekelt... Csak folyvást szomorúakat.

– Szépen éltek. Te ismered a kalendáriumot. Hány év lehetett a születésük között.

– Legkevesebb harminc. Nevették is Imrust, amikor elvette a lányt.

– Nem hitték, hogy Mira a haláláig kitart mellette, aztán látod mégis.

– Imrus elégedett is volt, meg persze büszke, de Mirát én soha nem láttam nevetni.

– De az Amál Rózsikája bezzeg kicsattant a vidámságtól – mondta Mamó – pedig közte és az ő ura, a Pálá között sem lehetett kevesebb tavasz, mint Imrusék között...

– Szóval szerelmes lett...

– Nyilvánvaló, különben nem értettek volna egyet annyira Pálával. Egy veszekedés, annyi sem volt közöttük.

– Tudod jól, hogy nem Amál Rózsikájára értem...

Egy ideig megint csend ült közékük, időt adott arra, hogy Mamó alaposan megfontolja, mielőtt kimondja a választ.

– Igen, Janó. Szerelmes lett. Nem is kicsit! Nem hiszem, hogy nem vetted észre.

– Ettől féltem, Mamó. Igyekeztem nem tudomásul venni. Pedig már többször is láttam némi jelét – mondta Janó végigsimítva nyakát, ahonnan nemrég könnycseppeket törölt le. – Csacsi az a lány – mondta ki most hangosan, amit akkor csak gondolt. Olyan bolondos teremtés. Tudja is az, mi a szerelem?

– Ne mutasd most magad ostobának! Nyicát pedig különösen ne hidd annak! Koma is tudja, Flaréék is tudják, még az a kis Lacika is legutóbb, sőt én is, akit imént épp az eszemért dicsértél. Hogy lehet, hogy csak te látod másként? Abból a lányból árad a szeretet, ha vidám, minden haja szála külön-külön mosolyog. Csodákra képes. Bármit megtesz, hogy örömet szerezzen azoknak, akiket szeret. Most már azt is tudom, képes három éjjel, három nap, szinte étlen, egy helyben megülni. Mert csakis akkor hagyott ott, amikor pár pillanatra rávitte a szükség.

– Mamó! Ő tizenkilenc éves (ha jól számolták, akik mondták), de legfeljebb csak húsz lehet. Én viszont a harmincötödik nyárelőmet töltöm. Tizenöt év! Az rengeteg. Olyan öreg vagyok hozzá, hogy, ha Mirkó, Flaré meg az ő korát összeadom, még mindig marad néhány évnyi többletem... Igazán nem ismert még férfit, aki tisztességgel bánt vele. A rokonai, akik nevelték, gorombán bántak vele, a kompánia minden legénye és leánya rajta köszörülte a nyelvét: a bandzsiságán, a viselkedésén. Szerintem csak be-

csapja az érzés, nem ismer más férfit, az a baj. Látod? Ezen is segített volna, ha beköltözhattünk volna a faluba... Bár lehet, hogy ott megint bántanák... Képzeld! – jutott eszébe, és nevetett fel – az írnok azt hiszi, hogy Nyica egy káprázatos szépségű nőszemély, mert Lacika otthon annak mondta.

– És te miért gondolod, hogy nem az? Egyáltalán megnézted alaposan? Milyen színű a szeme? Melyik szemére bandzsi? Erre felelj, ha tudsz!

– Barna – felelte magától értetődően Janás, majd kis habozás után kiegészítette – dióbarna... és a bal szemére.

Másnap már hajnalban útra kelt, mielőtt elindult, halkan átment Mamóék alvóhelyéhez, hogy megsúgja, merre jár majd. Nyica épp a másik oldalára fordult, s a karjával egy zsákot ölelt át, aminek tartalma összekoccant, fémes hangot adva.

– Hát ez mi? – bökött fejével a zsák felé Janó.

– A vadcsapdák – suttogott vissza Mamó. – Azt mondtad neki, hogy vigyázzon rá. Amikor el nem mozdult mellőled, akkor is végig a lába mellett volt. Csak úgy adta oda nekem is, hogy azt füllentettem, te kértél meg, hogy tanítsam meg a rejtett csapdák felfedezésére és hatástalanítására. Mert különösen félted, és nem akarod, hogy véletlenül belelépjén egybe. Tudod, hisz te is mondtad: vannak becsületes, vigaszt adó hazugságok is.

Janó most határozott léptekkel indul át az erdőn. Meglepődött, hogy milyen hamar elfáradt. Többször le kellett ülnie. A faluhoz legközelebbi erdősávban is erre kényszerült. Itt nem esett jól ücsörögni. Felállt és a fákat nézte. Odalépett a legvastagabbig. Széttárta karjait és átölelte, majd – a távolságot megtartva, újra és újra átfogva – körbejárta. Elismerően bólintott a fa felé. Azután pedig félrecsapta kalapját, nagyot legyintett, és vidáman füttyörészve indult tovább.

Bötönyén megkereste az írnokot, aki örömmel fogadta.

– Azt hittem, hogy többé már felém se nézel – lapogatta barátsággal a vállát. – Csak az biztatott, hogy talicska és szerszámok nélkül nem maradhatsz.

– Nemcsak azért jöttem, hanem...

– Hanem mert végiggondoltad az ajánlatot – vágott a szavába – nyilván úgy döntöttél, hogy visszautasítasz. Ugye, ezt akarod mondani? Különben már hamarabb itt lettél volna.

Janó némán bólogatva erősítette meg az írnok feltételezését.

– Sajnálom, ha megbántottalak, de annyira egyszerűnek tűnt ez a személycsere. Soha nem jött volna rá senki. De már akkor tudtam a válaszod, amikor faképnél hagytál.

– Nincs kétségem afelől, hogy jót akart – nyugtatta meg Janó.

Együtt mentek el a talicskáért, ami a hivatal pincéjében várta feledékeny gazdáját. Az írnok kérte, hogy várja meg az udvaron, mert a szerszámok általvetőjét másutt őriztette. Nemcsak azzal, hanem néhány zsákkal jött azonban vissza.

– Katikám kinőtt ruhái vannak benne, talán örülni fog a lányod. A kisleány azonban nem tudok küldeni semmit, mert Lacikám minden ruháját addig hordja, amíg szertevásik. Ebben a kicsi zsákban meg liszt van, a tetején egy zacskó só, egy zacskó cukor, egy kis csupor méz. Abban pedig meglepetés. Kutytól távol tartandó! Fogyasszatok egészséggel! Azt azonban ígérd meg Janó, hogy most már nem hozol szegyenbe, és nem hazudtolsz meg, ha Jokának szólítanak. Annyian hiszik már, hogy valóban így hívnak. Legalább itt, Bötönyén ne tiltakozz miatta.

Erre kezet ráztak.

Szeretetkendők

– Engem persze senki sem szeret! – fakadt ki mérgesen Mirkó.

Szó, ami szó, Flaréé volt minden figyelem. Egyre csak ki- és beszalagált, a konyhóban pedig folyvást átöltözött. Hol ezt, hol azt vett magára azokból a rokolyákból, fodros-kötős lánykaingekből, kötényekből, hím-

zett ruhácskákból, mellényekből, amiket az írnok lánya már kinőtt. Egy zsáknnyit küldött ezekből Janó leányának. Flaré fülig érő szájjal illegette-billegette magát bennük, meztelláb, de pipiskedve forgolódott. Suhogtatta a ruhaalját.

Az írnok sem volt gazdag ember, nem nagyúri kisleányra való ruhák voltak ezek, látszott rajtuk, hogy sokszor használták mindegyiket. Flaré viszont ilyen öltözetet még soha nem látott, sőt az sem fordult még elő, hogy egyszerre egy váltásnál több ruhája volt. Úgy érezte magát, mintha a mennyországba csöppent volna.

Határtalan öröme – Mirkó és Koma kivételével – mindenkire átragadt. Ahányszor csak új változatban mutatta magát, válogatott dicséretekkel illették. Nyica tapsikolt, és vele kacagott. Janó meg időnként el is fütttyentette magát a csodálkozástól, hogy milyen szép is az ő gyereke.

Mirkó, amikor annak idején hallotta Lacika mostohás meséit, valami ilyesféle (bár talán silányabb) öltözetben képzelte maga elé azt a királylányt, meg azt a lencseválogatót is, aki minden bálra varázsos ruhát kapott. Miközben a többiek lelkendeztek, őbenne csak nőtt a keserűség. Oda is szólt a nővérének:

– Még jó hogy üveg cipőt nem küldtek neked.

De ez sem sült el jól, mert Flaré azonnal visszavágott, a többiek meg jó nagyot nevettek.

– De hiszen rajtam van! Az üveg átlátszó, csakis azért nem látod.

Persze az apja többször elmagyarázta, hogy miért csak Flarénak jutott meglepetés, a szíve azonban mégis sajgott. És most, hogy az üveg cipő miatt – legalábbis így hitte – mindenki az ő kárára nevetett, még el is sírta magát. Engem senki sem szeret – gondolta újra magában. Nyica viselkedése fájt neki mindennél jobban. Tőle igazán nem várta, hogy ennyire elbódítják a ruhák. Nem is értette, hogy örülhet ennyire, hiszen ő sem kapott még csak egy kendőt sem.

Dühében még azt a néhány kolbászkarikát is földhöz csapta, amit Mamó szelt le neki, hogy legyen valami, amit csak ő kap. Koma azonnal befalta, és így rögvést a felére csökkent azok száma, akik nem örültek a többiekkel.

Mirkó látványos duzzogással elvonult a konyhá mögé, ahol szabad folyást engedett a könnyeinek. „Észre sem fogják venni, hogy eljöttem. Nem hiányoznék egyiküknek sem, ha világnak erednék, mint Lacika. Nem is keresnének, mint őt.” Így kergették egymás a gondolatai, miközben a földre csüccsent, s hátát a konyhá falának vetette.

Nem sokáig pityereggetett, mert Mamó lassan közelgő lépéseit hallotta.

– Mirkóm! Hozd ide a lócát, mert ha melléd ülök, alighanem együtt sem húztok föl. Márpedig most nagyon szeretnék melléd ülni.

Mirkó elmaszatolta arcán a könnyecsképeket és hüppögve odahozta az apja által deszkákból készített ülőalkalmatosságot. Mamó kényelmesen elhelyezkedett, és helyet kínált maga mellett.

– Mondd csak, Mirkó, mi a szeretet?! ...Ne szégyelld, ha nem tudod szavakba önteni! Az még a felnőtteknek is nagyon nehéz. Én magam sem tudnám pontosan megfogalmazni, pedig már kislánykoromtól sokat töprengtem ezen... Ennyi év után aztán arra jutottam, hogy a szeretet mindig tettekben mutatkozik, a többi csak csillogó álruha rajta. Abban láttatja igazán magát, hogy valami olyasmit teszünk, amivel másoknak szerzünk örömet. Lemondunk valamiről, ami nekünk is nagyon jól jönne, fáradságos munkát végzünk mások kedvéért. És tudod mi az érdekes? Azzal, hogy másoknak szerzünk boldogságot, magunk is boldogok leszünk. Arra is rájöttem az évek során, miként lehet bizonyos az ember abban, hogy szeretet van körötte...

– Miként, Mamó?

– Figyelni kell és észreveszed. Akit szeretnek, és aki szeret, a körülugyanis naponta esnek csodák.

– Látod, Mamó? Mondom én! Körülöttem nem esnek.

– Nem-e?! Hiszen cigány vagy! Egy olyan nép fia, amelyről még a legokosabb emberek sem tudják, hol született, honnan indult el, mikor és mi-

ért. A legbölcsebb öreg cigányok sem képesek megválaszolni ezt. Írni tán sose tudtunk, mások meg miért is pazaroltak volna a múltunkra tintát? A meséink sem szólnak semmit erről. Országunk sosem volt. Háborúra soha senkivel se keveredtünk, mert akkor azt bizonyosan feljegyezték volna. Nincs egy hely a földön, ahol otthon lehetnénk, de olyan sem, ahol a cigányok nem járják az országutakat. Mindenünnen űztek bennünket, törvényt ülték rajtunk. Bárhol voltunk, nem lehetett nyugtunk. Mindig menekültünk, és mindenhol próbáltunk életben maradni. És élünk! És bár nyomorgunk, folyton jó a kedvünk. Éneklünk és táncra jár a lábunk. Semmink sincs, és mégis képesek vagyunk nevetni. Ver minket az Isten – sokszor ezt érezzük... Pedig szeret. Különben már rég eltűntünk volna a Föld színéről. Minden amellet szól, hogy így kellett volna történnie...

– Azért szerethetne minket másképp... jobban is – vélekedett Mirkó.

– Tudod, Mirkó, azt mondták a mi bölcseink, hogy azt veri az Isten, akit választ, s minket, cigányokat kétszeresen ver... De én meg úgy látom, hogy valahogy az életkedvből, vidámságból és szabadságból is bővebben mért számunkra. Isten boldogságot és boldogtalanságot, gazdagságot és szegénységet egyaránt nyújt. Egy dolgot azonban sohasem ad... Magyarázatot.

De mondok én neked közelebbi csodákat is. Itt ül melletted egy öregasszony, aki nemrég már halni készült. És, Istenemre, csakugyan a végét jártam. Most meg, mintha mindezt elfújta volna a szél. A sok ember közt elcsekélyesültem, itt a kevés között meg – közöttetek – megfontosabbodtam. Fontos vagyok újra. Apád számít rám, ad arra, amit mondok. Jobban bánik velem, mintha anyja lennék. Lett egy új családom: lányom, unokáim.

– Unokáid?

– Bizony, Mirkó! Te és Flaré vagytok azok... És mondjak másik csodát? Nézz csak rá Nyicára! No, ha valakiből, belőle aztán igazán árad a szeretet. Láttad te is, hogy ha hosszan a szemébe néz bárkinek is a fenyőzöld (apád szerint barna) szemével, mindenkit előnt a béke. Emlékezz csak Komára, az őzikére, vagy magatokra, ha mellé bújtok! Vagy Lacikára, aki azt hitte, hogy itt a világvége, amikor közénk került. Apád hozta a hírt: még most is visszavágyik az ölelő karjaiba. Bárcsak egyszer apátok is belenézne abba a fenyőszínű szempárba. Soha nem mondaná többé barnának, annyi szent. Végre az ő lelke is nyugalomra lelne. Nyicát, szegényt – mondta némi szünet után – igencsak megtiporta korábban az élet. Őt mindenki bántotta, csúfolta a kompániában. Válogatott gonoszságok érték. Talán emlékszel is rá: akikre rámaradt a szülei halála után, még meg is verték néhanap. Nem egyszer mindenki szeme láttára. Most meg ilyen lett: kertet nevel, hogy legyen mit a vassfazékba tenni. Főz ránk, mossa-foltozza a ruháitokat, játszik veletek. Nyugtat, ápol mindannyiunkat. Vigyáz rátok, rám és apátokra is... Persze, csak ha hagyja. És bár szavát se hallani, de ha jókedve kerekedik, vígan dudorászik. Úgy hallgat rám, mint egyikőtök sem. Otthonra lelt! Először életében... És megszépült, és kiegyenesedett... Még a madarak is rászállnak a vállaira... És ezt a csodát részben ti tettétek velünk. Flaré és te, Mirkó!

– Mi?

– Bizony, hogy ti! Azzal, ahogy mellém ültök, kíváncsátok és hallgatjátok a meséim. Ahogy sürgölődtek körülöttem, ahogy kérdezgettek. Ahogy Nyicához bújtok, ahogy segítetek neki. Ahogy együtt nevettek vele, hogyha öröm éri. Felvidítjátok, amikor néha búval bélelt. Ez, amit tesztek – ez a szeretet. És amit kaptok tőlünk, az is az. Szegény anyukátok nem törődhetne veletek gondosabban, nagyobb szeretettel, mint Nyica teszi. Az a lány maga a két lábon járó csoda! Mindent bearanyoz maga körül. Figyeld csak nyitott szemmel!

– ...

– Most meg miért hallgatsz ennyire?

– Csak elgondolkodtam – bűjt Mirkó Mamóhoz –, hogy mennyire szeretem őt is, téged is.

– És látod, apádat még nem is említettem. Noha ő az közülünk, akit a legtöbb szeretettel bélelt ki az Úristen. Csak olyan, mint tüskésdisznó: aki

simogatná, arra mereszti leginkább a szurkálóit, éppen annak kezét... és lelkét vérzi fel. Tán föl se fogjátok, hogy édesapátok mennyit munkál értetek. Még alszotok, amikor elmegy, s csak napszállatkor látjátok viszont. Nekem néha elmondja, mennyi bántás éri, titeket megkímél ettől, nehogy elszomorítson. Én tudom, hogy iszonyatos terheket cipel. Emlékszem arra az égtiszta szerelemre, ami anyukátokhoz fűzte. Megtanulta a nyelvünket, hogy szót értsen vele. Azzal, hogy írni tud, meg hogy a katonáéknál annyira nagyon kitüntették, tán még cigány létére is kaphatott volna olyan munkát, mint például, amit Lacika apja végez. Vagy még különbet is. Olyan okos, mint a Nap! Megbecsülték volna. Helyette azonban inkább közénk állt – oláh cigány létére beás cigányok közé – és kitartott mellettünk akkor is, amikor éhezünk, fáztunk. Amikor faluról falura üldöztek minket és törvényeket hoztak ellenünk.

Még nagyon kicsik voltatok, amikor anyukátok megbetegedett. Csak percekre hagyta egyedül. Ő ápolta, emelgette, ő fürdette, fogta kezét a legbaljósabb időkben is. Ahogy most Nyica tette vele. És közben gondoskodott rólatok is. Férfit nem láttam még olyan megrendültnek, mint amilyen ő volt a gyász óráiban. Mégis lesimította arcáról a fájdalmat (a lelke mélyére ásta), hogy ti ne lássátok az ő bánatát. Belefeszült, hogy hamar feledjétek a veszteséget. Nem szerzett magának új feleséget, tinéktek valami új anyját. „Mostohát.” Továbbra is ő végzett mindent körülöttetek. Pedig, hidd el, volt ott lány és özvegyasszony is elég, aki összeszótta volna ővele a sorsát. Benneteket féltett tőlük, vagy azt látta, hogy egyikük se fér anyukátok nyomába? Nem tudom, csak azt, hogy még ma is, a síron túl is szerelemmel szereti őt.

Mindenkinél jobban szeret benneteket is. Ezért vált el a közösségtől, s vállalta veletek a bizonytalant, hogy nektek könnyebb és jobb sorsot teremtsen. És még ez sem volt elég. Még két éhes száj, még két védelemre szoruló személy gondjait is vállaira vette. Egy halni készülő öregasszonyét és egy kutyaként kivert asszonnynak való korú lányét... És eddig egyikünk sem éhezett, egyikünknek se kellett félni mellette... Boldoggá tenni másokat – jól jegyezd meg! – az a legigazabb szeretet. Apád ezt teszi... Te meg azért duzzogsz, hogy nem szeretnek. Pusztán azért, mert az ajándékok, amit naponta kapsz, nem oly láthatók, mint Flaré új ruhái...

Tudom jól, az bánt, hogy te most kimaradtál. Gondold végig, van-e más is, aki nem kapott közülünk! Halljam, ahogy sorolod!

– Hát én..., meg te..., meg Nyica... és apa.

– Tévedsz, Mirkó. Mi mindannyian kaptunk. Apud azt kapta, hogy elképzelhette, miként fogtok öltözködni, ha sikerül a terve. Meg azért mert elgondolhatta, ha anyukátok látná most Flarét, milyen boldog lenne. Én annak örültem, azt kaptam ajándékkul, hogy olyan vidámnak láttam a nővéredet, mint eddig soha, és hogy én is részese lehetek ennek az egésznek. Nyica meg valószínűleg a maga sorsát vetette össze Flarééval, s azt az örömet kapta ajándékba, hogy az az ember, akit mindenkinél többre becsül, mennyivel másabban bánik a lányával, mint ővele viselkedtek. Az is lehet, hogy egykori önmagát is beleképze a ruhákba. És mivel mindkettőtökért odavan (semmit sem szeret kevésbé téged, mint Flarét), örül, hogy legalább egyikőtök ennyire örülhet. Egyébként nagyon meglepődnék, ha máris nem azon törné az okos kis fejét, hogy mivel szerezhetne neked valami örömet... Szeret téged itt mindenki, abban nincs hiba. Igazságtalan voltál velünk, ha mást hittél.

– Tudod, mit szeretek benned legjobban, Mamó? – kérdezte Mirkó nem sok idő múlva.

– Hogy szép meséket mondok (bár édesapád is remek mesemondó). Vagy, hogy olyan jókat sütök-főzök (bár Nyica most már lassan lepipál). Hogy olyan jól mellém lehet bújni (pedig ebben utol nem érem azt a lányt)... Várjál! Ne segíts! Talán azért, mert olyan szépen játszom – nevette el magát. – Nem, nem! – javította ki rögtön önmagát. – Azt te csinálod a legügyesebben – simította végig eres kezeivel Mirkó könnyemaszatos arcát. – Nem tudom – vallotta be végül.

– Hát azt, hogy mindent olyan jól meg tudsz magyarázni, és nem úgy beszélsz velem, mint egy kisgyerekekkel, hanem ahogy apával szoktál.

– Akkor most úgy mondom neked, mint egy kis felnőttnek: sipirc, azonnal vissza a többiekhez, tapsikolni, nevetgélni! Ha szereted őket, nem veheted el az örömeiket... Az enyémet sem... A lócát majd én visszaviszem.

És nem telt bele egyetlen perc sem, Mirkó már maga is lelkesen fütttyögött, hujjogott és ugrált, hogy mindenki, lássa, ő ugyan el nem veszi senki ajándékát. Igazat kellett adnia Mamónak, mert, ahogy így örömködött, maga is felvidult.

Másnap feltűnt neki, hogy Nyica egy látszólag üres zsákkal vonul el a fenyők mögé, Mamó meg hirtelen háta mögé dugja a kezét, amikor meglátja. Elkésett vele, látta, hogy cérna van nála. Játszani hívta Flarét, de a nővére is lerázta. Azt mondta, hogy neki most néhány kapott rokolya szélét fel kell varrnia, bemegy a kunyhóba, de ha Mirkónak lenne kedve, segíthetne a felfejtésükben.

Mirkónak persze nem fűlött a foga az ilyen lányos munkához. Ahhoz sem volt kedve, hogy apját figyelje, amint melencéket váj az odahordott fákból. Látta eleget. Megkérte, ha fakanalakba vagy tányérokba kezdene, várjon délutánig, mert feltétlenül segíteni akar. Addig azonban – jelentette be – lemennek a csermelyig Komával, megmártóznak, ha nem nagyon hideg, és megpróbálnak halat fogni is.

A minap titkon font egy igen nagy füles kosarat, és eldugta az erdőben. Azt látta egyszer ugyanis, amikor a karavánnal kóboroltak, hogy az egyik faluban a gyerekek beálltak egy patakba a part mentén és azzal szemben, amint a víz folyt, aprókat lépegetve vadásztak a halakra. A víz átmegy a kosár szálai közt, a hal meg bennmarad – jegyezte meg. Most titokban ki is próbálja. (Ne nevéssen rajta senki, legfőképp ne Flaré, ha mégsem sikerül!)

Hamar elszaladt az idő, de nagy halat nem tudott fogni. Egyszer ugyan beúszott a kosarába, de amikor kivette volna, hatalmasat ugrott, s visszacsobbant. A sok apró halat visszaengedte, de három, nagyjából egytenyérnyi zsákmányát – már csak a büszkélkedés végett is hazavitte.

Nyica lelkendezve szorította magához, és dicsérőleg veregette meg a vállát. A többiek is úgy örültek, mintha valami bálnahalat fogott volna, ami elnyelte azt a Janást, vagy kicsodát, akiről egyszer édesapja mesélt.

A ropogásra sült hallal még a káposztafőzelék is jobban esett.

Ebéd után pedig meglepetés érte. Váratlanul elé perdült Nyica, és egy szép kékszínű gatyával örvendeztette meg. Tegnap még az én szoknyám volt – említette Flaré. Ő meg két zsebkendőt készített. Egyet az öccsének, egyet az apjának adott át büszkén. Mamó nagyot nevetett. Ő is két zsebkendőt hasított ki a „két férfinak” meg egy kendőt szegett Nyica számára. Nyica megvárta, míg a többiek nevetése elül, s akkor szégyenlősen Janó elé lépett. Lesütött szemekkel ő is odanyújtott neki egy zsebkendőt...

A fuvarossal Nagyfáskán

Ahol nagy a szeretet, ott folyton esnek csodák – mondta nemrég Mirkónak Mamó. Talán azért nem ismerjük föl őket, mert többféle alakban mutatkoznak. Vannak elképesztő, látható csodák, de a többjük váratlanságnak, meglepetésnek, véletlennek álcázza magát. A legravaszabbak viszont úgy munkálkodnak közülük, mintha maguktól értetődő változások, természetes, szerencsés fordulatok lennének. Azt állítja a cigány közmondás, hogy „Ha Isten nem akarja, még az egyazon fáról hulló levelek sem találkoznak egymással.” Ha pedig akarja, bárkit bárkivel összehoz.

Amennyiben Janó csak egy fertály órával is később indul útra, lassabban lépked, bámészkodósabb kedvében leledzik, vagy aznap is Bötönyre felé veszi az irányt, semmiképp sem futott volna össze ott, és akkor a fogatossal. Azzal, aki egyszer nagy részegségében csúnyán becsapta. Fizetés nélkül kényszerítette olyan munkára, amiben meg sem állapodtak. A férfi épp a másnapos álmát aludta volna, ha felesége dühösen fel nem veri. Hortyogva, nyálcsorogva, napközi öltözetében lelte meg urát. Úgy feküdt

a vetett ágyon, mint ahogyan kapatosan hazaténfergett éjszaka a kocsmaházból. Éppen csak a csizmáit hányta a sarokba (két átellenibe, hogy könnyebb legyen megtalálni). Még a kapcáit sem tekerte le lábáról. A számon kérő szóáradat elől tanácsosabbnak tűnt mielőbb felszállni a bakra. Így azonban, hogy semmi igazi dolga nem volt, lassan poroszkált a lovaival. Hát ennyi „véletlen” kellett ahhoz, hogy – ki az országúton, ki a fák közül – pont egyszerre érjenek az erdő szegélyéhez. Azonnal felismerték egymást.

– Szervusz, Cigány! – hangzott fel az emlékezetes borízű hang.

– Adjon Isten! – emelte meg Janó ímmel-ámmal kalapját.

A szekér egy ideig az ő tempóját felvéve haladt mellette, de a köszönést követően egyikük sem szólt. Végül a fogatos unta meg a némaságot. Azt remélte, hogy a talicskányi faárut tologató cigány felkérgetkezik melléje. Az azonban rá sem nézett.

– Gyere, ülj fel! Elviszlek.

– Én ugyan nem! Még egyszer nem szed rá!

– Komolyan elviszlek. Úgy sincs most más dolgom.

És el is vitte hat faluval arrébb. Odáig szinte végig bóbiskolt, egyszer-szekeret vetette csak fel a fejét, amikor nagyobbbat döccentek. A lovacska meg nélküle is tudta a dolgát, igencsak szaporázta, hogy hamarabb odaérjen, akárhová is mennek. Egy falu határa előtt, ki tudja miért, horkantgatni kezdett, majd amikor ezzel sem jutott semmire, felnyerített. Gazdája feleszmélt, s most már határozottan kezelte a gyeplőt.

– Nagyfáska lesz az. Ez a neve – bökött az ostorral toronyiránt. A határán kiteszlek. Engem itt sokan ismernek. Nem akarom, hogy együtt lássanak. Az egyik cimborámnál majd elidőzők. A piactér mellett lakik. Mert, hogy Nagyfáskának állandó piaca is van ám. Van több szatócsbolt is. Emeletes házakat még úgyse láttál... Abban a házban leszek, amelyik lábánál az a bolt van, ami fölött három vasgolyóbis lóg. Úgy is hívják, ha keresned kéne: Kereskedés a három vasgolyóhoz. Amikor deket harangoznak, gyere oda, és várj! Nem tudom, mikor indulok haza, de ha meglátsz a bakon, kövess szépen idáig. Itt majd megint felveszlek, és elviszlek addig, ahol találkoztunk.

Egy emelkedő tetején álltak meg. Onnan megint lefele ereszkedett az országút, Janó hagyta, elporozni a szekeret, s mielőtt elindult, alaposan körülnézett. Jól látszott, hogy milyen terebélyes falu ez: kisvárosnak is elment. Jót mosolygott magában a fogatoson, hogy úgy lesajnálta. Nem fog ő hasra esni az emeletes házak miatt. Majlandban, ahol katonaként szolgált látott eleget. Három-négyemeleteseket, sőt még ilyenekből oly szorosan egymás mellé rakott házsorokat is, hogy az épületek között a napsugár sem tudott áthatolni. Hanem most hálás volt ennek az iszákos, nagyképpű fickónak, mert ilyen messzire önszántából és gyalogszerrel aligha indult volna el.

Nagyokat köszöngött a járókelőknek, a kerítéseknél trécselőknek, s bizalommal töltötte el, hogy többen is kedélyesen fogadták. Néhányan visszonzották is a kalapemelését. Volt, aki megkérdezte, honnan jön, merre tart. Akadt, aki látva hogy vállán szép szakajtókat is visz a kosarakkal összekötve, eligazította, hol lakik a pékné, aki pont ilyet keresett hiába legutóbb a vásárban.

– Mondja meg, lelkem neki, hogy a Babos Kati néni küldte hozzá. Úgy nagyobb lesz a bizalma is magához, meg engem is jobban szeret majd, hogy így számon tartottam a hiányát.

Janó odament, a pékné meg boldog volt. Kevésnek is bizonyult a szakajtó, ami Janónál volt. Mind megvette. Pénzt adott érte! Mutatott egy régi tönkrementet, valamivel kisebb méretűt, mint amilyet Nyica font vastag tönköly-szalmaszárakból.

– Ha ekkorákat hozna, húsz-huszonöt is elkélne. Az uram ekkorákat használ. Sajnos gyorsan tönkremennek. A fából készültek meg túl nehezek annak, aki nagyon sokszor kénytelen forgatni őket. Lecseréltem volna a régieket, de vagy nagyobbak voltak még annál is, amit most vettem magától, vagy igen silányok. Nem értek azok két garast sem. Amiket hozott, nagyon szép munkák, erős darabok. Maga készítette?

– Nem én, hanem Nyica – vágta rá gondolkodás nélkül.

– A felesége? – érdeklődött kedvesen a pékné.

– Nem! – jelentette ki tiltakozva.

És Janó először érezte feszélyezve magát, hogy hamarjában nem tud válaszolni egy ilyen látszólag egyszerű kérdésre, hogy ki is neki Nyica.

– ... egy távolabbi rokon – felelte szégyenkezve.

– Mondja meg neki, hogy nagyon szépen dolgozik. Sok gyékényszakajtó fordult már meg a kezemben, de ezek kemény szálból fontak, egyenletesek, szorosak, tartósabbnak tűnnek.

Janó körbe rajzolta a mintaként mutatottat, és eltette. Ígérte, hogy ha elkészülnek a munkával, valahogy eljuttatja majd a sütödébe, vagy személyesen jelentkezik velük. Megállapodtak az árban is. Janó úgy gondolta, hogy ekkora rendelésnél valamivel kevesebbet kér az egyes darabokért, mint amennyit most kapott. Ezen viszont az asszony úgy fellelkesült, hogy tért fordult, s valahonnan jó pár pogácsát, meg egy nagyobb zacskó lisztet is útra csomagolt Janónak.

Széles jókedvvel tolta tovább a talicskáját, s mivel a jókedv ragadós, másokat is jókedvre derített, ahogy fülig érő mosollyal arcán jobbra-balra nézett. Odalépett hozzá egy fiatal menyecske, s vásárolt tőle három fakanalat, meg két tányérkát. Ezt meglátva egy barátnője is felbátorodott. Az is odajött és megvette az egyik „kézre-kosarát”. Annak is pont az az egy kellett a négy közül, amit Nyica font.

– Ez a legszebb – jelentette ki szinte egyszerre a két nő. Amelyik pedig vinni akarta, szemrebbenés nélkül leszurkolta érte azt az árat, amit Janó csakis azért szabott magasabbra, hogy alkudhasson belőle.

Mondani se kell, hogy mennyire vidáman folytatja az útját. Ez egy csodálatos nap – ujjongott magában. Még füttyörészni se restelt örömeiben. Amíg a piactérre ért, túladott még egy melencén és két merítőkanálon.

Sokan voltak a piacon. Pénze is volt, alaposan bevásárolt. Vett füstölt húst, sódart, kolbászt, stifoldert is. Néhány tálért cserébe egy nagyobb és egy kisebb csupor virágmézet, egy nagy füles kosárért nem kevés krumpelit és tarkababot kapott, egy másikért pedig egy bödön zsírt. Hat kis fatányért rátukmált a pecsenyesütőre. Bőségesen megebédelt és néhány szál lesütött hurkával, kolbásszal, meg jó nagy adag pecsenyeszírral egészült ki a talicska haza szánt rakománya. Még a húsnyesedékekből, mócsingokból is csomagoltatott. Koma majd örömmel elfogyasztja – gondolta. Amikor ment volna tovább, a lacikonyhás megkérdezte, nem tudna-e neki keményfából két tucat ivópoharat faragni, mert a cserepek nagyon törnek. Ha sikerülne – mondta – a korcsmárosnak is beajánlaná. Janó elvállalta ezt a munkát is. Amikor a delet húzni kezdték, ott ült már a golyóbisos ház tövében. Békésen várakozott, amikor a szatócsboltból kilépett egy szépen öltözött idős asszony. Hosszan tépelődött, de Janó fülig érő mosolyát látván, meg azt, hogy minden arra járónak tisztességtudóan köszön, odame-részkedett hozzá, hogy megnézze, mije van még.

– Kár, hogy más portékát nem árul – mondta sajnálkozva.

– Mire tetszik gondolni? – kérdezte Janó – Másra lenne szüksége?

– Valamikor jártak erre olyan cigányok, akik rongyszőnyeggel házaltak. Mindenféle rongycsíkokból készítették. Sokat vettem tőlük, mert könnyen el lehetett adni. Szerették a vevőim. Nekem is van egy ilyen üzletem – bökött maga mögé –, csak abban cérnákat, gombokat, kelméket, meg más ilyesfélét árulunk.

– Hát orsója van-e elég a cérnákhoz? Mert orsókat magam is csinállok, ha lenne keletje. Meg tudnék fonni olyan fedeles kosárféléket is, amibe a cérnáknak, tűknek, ollóknak, gomboknak, miegyébnek külön rekesztéke lehetne. A taljánoknál láttam ilyeneket.

Janó megkönnyebbült, hogy az idős hölgy nem figyelt föl az utolsó mondatára. Kinek, mi köze hozzá, hogy hol és mit látott? Nem szeretett az ilyesfélével előhozakodni, most is csak véletlenül csúszott ki a száján.

– A cérnát mindig orsókkal szállítják... De ha tudna ilyen kisujjniakat csinálni – mutatta a maga kezén –, akkor letekergetnék a nagy orsókról

ezekre. Akkor a szegényebbek is könnyebben vennék meg. Ez jó ötlet! Ha készítené ilyen, abból akár százat is vennék. Ugye csinál nekem ilyen? – kérte Janót, s hogy a jóindulatát megnyerje, megvette tőle a nagy, díszesre faragott fatálat. Az a fonott varrodás kosár is jól jöhet. Hozzon mintát, és megpróbáljuk, hátha szeretnék a vásárlóim.

Janó biztosította arról, hogy nem sok idő múlva jelentkezni fog a fekete ollós és piros gombolyagot lengető cégér alatti boltnál, két utcával lejjebb, a templomhoz közel – ahol az idős nő mondta.

A kapott pénzt a többi mellé tette, megszámolta, majd – mivel úgy vélte, hogy onnan is jól szemmel tarthatja a golyóbisos ház kapuját, gyorsan betért az átellenes oldalon működő italmérésbe. Amilyen gyorsan bement, olyan gyorsan ki is jött. Csaknem egy órát ücsörgött még a talicskája mellett, de semmi említésre méltó nem történt vele. Persze azon kívül, hogy muzsikált a lelke, amikor elgondolta, milyen örömet szerez majd odahaza. Egyszer csak nyílt a kapu és kigördült rajta a szekér. Olyan gyorsan indult meg, hogy Janó már-már azt hitte, a fogatos megfeledkezett az ígéretéről. Képtelen volt vele lépést tartani. Amikor azonban kiértek a ház látótávolságából, a bakon ülő férfi többször visszanézett, s amikor találkozott tekintetük, megnyugodva visszaült. Kényelmes tempóban kocogtak ki a városból. Janó csak egyszer maradt le kis időre. Mivel a kapu menti padon ülve találta, odaszaladt Babos Kati nénihez, s tréfásan, mint három szál virágot csokrétaként összefogva nyújtotta át neki három megmaradt fakanalát. Még egy pusztit is nyomott az arcára, amit a néni meglepve és nagyot nevetve fogadott.

– Micsoda csinos gavallérom akadt! – mondta.

– Köszönni való szerencsét hozott nekem – felelte Janó magyarázatul, s máris loholt a talicskához, s futva tolta, hogy behozza a lemaradást.

– Mármint, hogy én? – csóválta a fejét Kati néni, majd mosolygó tekintetét a felhők felé vetette.

Amint elérték Nagyfáska határát, a lovas szekér megállt, bevárta Janót, s csak akkor indult el, amikor gondosan elhelyezett hátul mindent, nehogy felboruljon, leessék út közben. Azután ő is előre ült.

Gyorsan haladtak hazafelé, a lovacska megint önkéntesen szaporázta lépéseit. Gazdája most már szín józan és beszédesebb kedvű volt, mint az oda úton.

– Mégiscsak hasznos volt idejönnöm – mondta – három komoly fuvart is megbeszéltem. Sőt a cimborám apósa is megkért egy szállításra. Küldött a feleségemnek két zsák lisztet is. Tudod, valami módon vele is távoli atyafiságban van... Néhány összemaréknyit leszedhetsz belőle, amikor majd leszállsz. Láttam, van nálad egy pár kis zsák. Valamelyikbe csak befér.

Látta Janó értetlen tekintetét, hogy nem érti mire ez a jóindulat. Így magyarázni kezdte.

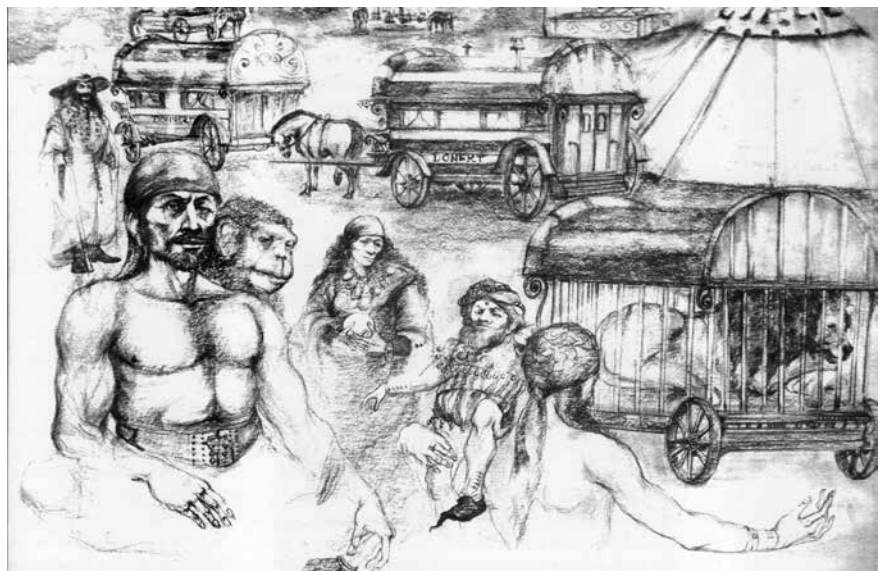
– Amikor múltkorában találkoztunk, csúnyán bántam veled. Aztán a helyett, hogy elvettél volna a pénzem, amikor összenyaklottam a kocsmában, hazavittél, mielőtt más tette volna meg helyetted. Még elismervényt is íratnál a kocsmárossal, hogy igazold, egy petákot se vettél el belőle. Az asszony egyre a fületem rágja: lehet, hogy máskor sem ittam el teljesen a pénzem, csak nem volt ott az a becsületes cigány, aki közbelépett volna. Szó, ami szó: lehet, hogy igaza van... Azt se tudom, mi néven neveznek.

– Valójában Janó a nevem, Sárközi Janó, de az ismerősök leginkább Jokaként emlegetnek. Joka! Inkább ezt érdemes megjegyezni.

– Jól van, Joka, itt a kezem, nem disznóláb! Engem pedig Borba Bálint névre kereszteltek... Olyan, mint egy felszólítás. Bele a borba, Bálint! A keresztnevem szerint pedig minden mulatság csalogat, minden „bál int” felém. Csoda-e, ha nem vetem meg a bort, a táncforgatagot. A nevem kötelez. Mindennek ellent tudok állni, csak a kísértéseknek nem. No, tényleg csapj bele, Joka! Ne haragudjunk egymásra! – nyújtotta a tenyerét, amit Joka el is fogadott. Szépen paroláztak.

– Minden haragomat elfújta a szél – mondta Janó. – Nem most, már akkor tájban. Az asszonyod, Bálint...

– Nevezd Balinak, a többiek is így szokták – vágott közbe.
 – Szóval a feleséged...
 – Örzse!
 – Szóval Örzse asszony, hazavitetett helyetted, s megrakott kárpótlásként némi elemózsiával is.
 – No, szép! Engem meg noszogat, hogy tegyem jóvá...
 – Mondd meg neki, hogy mindent jóvátettél. Olyan helyre hoztál, ahová magamtól biztos nem jövök, de ahol igen jó szerencse ért. Nem is értem. Olyan, mintha ott Nagyfáskában nem is félnének tőlünk, cigányoktól.
 – Csakugyan fura népek lakják, de szerintem meg – meg ne haragudj rám! – te vagy egészen más, mint a többi cigány.
 – Nem igen beszélhettél – már meg ne sértődj! – eggyel se. Csak az félelmetes, amit vagy akit nem ismersz. Az, akit nem engedsz magadhoz, akihez félsz megtenni az első lépést.
 Miután csak hümmögés volt a felelet, sorra elbeszélte, hogy mi és miként történt vele, amíg Borba Bálint a cimborájával töltötte az időt. Végezetül elővett egy flaska bort a lajbija zsebéből és odanyújtotta a mellé ülnöknek.
 – Azt mondta az ivóhely tulajdonosa, hogy ez a legjobb bora. Nem tudom, igaz-e, csak azt tudom, hogy ez volt a legdrágább azok közül, amit még jó szívvel lecsíphettem a mai keresményből. Kérlek, vidd haza és mindenképpen Örzséddel igyátok meg együtt! Válgék egészségetekre! Köszönök neki is, neked is mindent...
 Még annyit, ha megengedsz, hozzátennék: nagyon szeret téged a te Örzsed. Nem tudhatod, hogy hány közös éved adatik még vele. Én már jó ideje özvegy vagyok és legalább azért hálás, hogy talán semmi nem volt közös életünkben, amivel szomorúságát okoztam a feleségemnek... Mondd, muszáj neked annyit innod? És ha már mindenképpen mulatoznod kell, Örzséddel együtt nem tehetné? Annak örülök a legjobban, hogy nem kellett Tícám miatt átkoznom magam, amikor elszólította őt az Úr. Egyszer sem kellett pityeregnie énmiattam. Nem bocsátanám meg magamnak. Ez ad most is egyedül enyhet, ha az elvesztésén siránkozom. Ne járj te se másként, szívemből kívánom! Örzsed is megérdemelné.
 Bálint a további úton némaságba burkolózott, Janó tartott tőle, hogy mégis megbántotta. Amikor azonban elváltak útjaik, ő is leszállt a szekérről, és hosszan szorongatta a kezét, majd elmondta, hogy általában szerdán vagy csütörtökön – mint ma – szokott beutazni, fuvarozni Nagyfáskára. Ha nem rest két nap is kiülni ide, amikor odamegy, máskor is szívesen felveszi.
 Még integetett is neki a bakról, búcsúzóul.

Szentandrassy István grafikája

Inhalt „Barátság”/ „Freundschaft”

Jahrgang 28. Heft 4.

Unsere Ausgabe zur Schuljahreöffnung beginnt traditionell mit dem Bericht über die Ereignisse der Schuljahreöffnung in den Nationalitätenschulen zu Beginn der vierten Welle der Pandemie. Wir stellen den Lesern zwei Pädagogen vor, die eine Auszeichnung erhalten haben, sowie erinnern wir uns an die Ágoston Pável Gedenksitzungen der Slowenen. Man kann über die erfolgreiche Nationalitäten-Ferienlager auf unserer Webseite lesen: www.nemzetisegek.hu. Im September wird in Ungarn der Eucharistische Weltkongress veranstaltet, an dessen Abschlussfeier am Heldenplatz auch Papst Franziskus teilnehmen wird. Da die Veranstaltung erst nach unserem Redaktionsschluss stattfindet, werden wir darüber auf unserer Homepage ausführlich berichten. Auch eine Anlage bereichert die vorliegende Ausgabe mit dem Titel „Die Theorie und Praxis der Lexikografie. Rundschau bei den ungarischen Nationalitäten“. Die internationale Online-Konferenz wurde durch das Forschungszentrum für Mehrsprachigkeit der Forschungsstelle für Linguistik des Eötvös Loránd Forschungsnetzes organisiert. Es kommt nur selten zur Vorstellung der Relevanz und der Ergebnisse dieses Themas, besonders hinsichtlich der als Ergebnis der Forschungen entstandenen Mundartwörterbücher, auch deshalb entschieden wir, die Erfolge und die Probleme der slowakischen, kroatischen, rumänischen, polnischen, ukrainischen und ruthenischen Nationalitäten zu präsentieren. Die vorliegende Ausgabe wird mit der Vorstellung einer ungarndeutschen Tradition, des Koma(Taufeltern)-Schüssels, sowie mit Rezepten aus dem Komitat Tolnau geschlossen. Die Zeitschrift „BARÁTSÁG“ erscheint zum nächsten Mal am 15. November.

Our issue traditionally starts September with the events of the start of the school year for the nationalities in Hungary on the eve of the fourth wave of the pandemics. We are introducing two highly decorated teachers to our readers and we remember the Ágoston Pável memorial session of the Slovenians in Hungary. You can read about the successful summer camps on our website, www.nemzetisegek.hu. The month of September bring the 53. Eucharistic World Congress to Budapest and Pope Francis will arrive at Budapest to its closing event, the festive ceremony held at Heroes' Square. As all of this will take place after our print deadline, we can only report about it on our website in detail. Part of this issue will be our APPENDIX, titled Theory and practice of lexicography, Nationality overview of Hungary. The international online conference was organized by the Multilingual Research Center of the Linguistic Research Center of the Loránd Eötvös Research Network. We rarely have the opportunity to present the importance and results of this topic, especially the regional language dictionaries created as a result of the research, which is why we decided to communicate the successes and concerns of the Slovak, Croatian, Romanian, Polish, Ukrainian and Ruthenian nationalities. We close this issue with a presentation of the customs and food recipes of a Hungarian German tradition, the buddy plate (Komatál) from Tolna county. The next issue of Friendship will be released on November 15th.

Contents “Barátság”/ “Friendship”

Vol. 28. No. 4

Lapzártá: 2021. augusztus 31.

A BARÁTSÁG következő száma 2021. november 15-én jelenik meg.

2021. szeptember 15.

A BARÁTSÁG
melléklete

A lexikográfia elmélete és gyakorlata

Magyarországi nemzetiségi körkép

Online konferencia az Eötvös Loránd Kutatási Hálózat
Nyelvtudományi Kutatóközpont Többsnyelvűségi
Kutatóközpontja szervezésében

Szerkesztők: **Balányi Klára, Mayer Éva és Hegedűs Sándor**
Művészeti szerkesztő: **Szélpál Éva**

A lexikográfia elmélete és gyakorlata – Magyarországi nemzetiségi körkép című konferencia összeállítása elé

A korábban a Magyar Tudományos Akadémia irányítása alatt működő, 2019. szeptember 1-től pedig az Eötvös Loránd Kutatási Hálózathoz tartozó Nyelvtudományi Intézet, 2021 márciusa óta Nyelvtudományi Kutatóközpont Többszervezési Kutatóközpontja szervezésében került sor 2021. május 19-20-án a lexikográfiai online konferenciára. A konferencia a *NyelvEsély – Nyelvileg tudatos iskola, kétnyelvű sikertoktatás és a nyelv által kiaknázzható tudás innovatív módszereinek, eszközeinek fejlesztése (2016–2021) (SZ-007/2016)* című pályázat (témavezető Bartha Csilla, PROJEKT 2017-55 NKM – 8/2020) támogatásával került megrendezésre.

A szervezőbizottság elnöke Bartha Csilla volt, a konferenciát Borbély Anna szervezte. A kétnapos online konferenciát Prószéky Gábor, a Nyelvtudományi Kutatóközpont főigazgatója nyitotta meg, levezető elnökök Borbély Anna (Nyelvtudományi Kutatóközpont), Erb Maria (ELTE BTK Germanisztikai Intézet) és Bartha Csilla (Nyelvtudományi Kutatóközpont) voltak.

Az idén megrendezett lexikográfiai konferencián olyan előadók is részt tudtak venni, akiknek ez egyébként a földrajzi távolság és elkötelezettségeik miatt nehézséget okozott volna: a Román Akadémia „Iorgu Iordan – Al. Rosetti” Nyelvtudományi Intézet, a zágrábi Horvát Nyelvtudományi Intézet, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola munkatársai. Az előadások a magyarországi horvát, lengyel, német, román, ruszin, szerb, szlovák, ukrán nemzetiség lexikográfiai kutatásait, szótárait, a gyűjtőmunkát és a többszervezés kérdéseit mutatták be. A Barátság előző, 2021/3. lapszámában már olvashatták Borbély Anna előadását *Bakos Ferenc, a magyar szókészlet román elemeinek tudósa* címmel.

A nemzetiségi csoportok előadásai mellett figyelmet érdemel a siket közösség szótármunkálatairól szóló előadás is. Ők ugyan nem tartoznak a 13 nemzetiségi közösségbe, viszont a 2009-es CXXV. tv. megjelenése óta, mint a magyar jelnyelvet használó személyek közössége, nyelvi kisebbségként szerepelnek. A Nyelvtudományi Kutatóközpont munkatársai Bartha Csilla vezetésével kezdték el a jelnyelvi szótár összeállítását. Hozzájuk hasonlóan a 13 nemzetiség között is akadnak olyan csoportok, ahol a jövőben komoly lexikográfiai hiányosságokat kellene pótolni, ahogyan ezt az előadások egy része be is mutatta.

Mellékletünkben az elhangzott előadások egy része jelenik meg, melyhez jó olvasást kívánunk az érdeklődőknek!

Gondolatok a készülő Magyar–Lengyel Akadémiai Nagyszótár kapcsán

Problémák és lehetséges megoldások

Magyarországon a magyar-lengyel / lengyel-magyar kétnyelvű szótárírás viszonylag komoly hagyományokkal rendelkezik, jóllehet még a múlt század '50-es és '60-as éveiben íródtak, de léteznek magyar-lengyel / lengyel-magyar turista-, zseb- és nagyszótár. Tematikus és lengyel-magyar gazdasági szótár is rendelkezésre áll. Főként a régebbi szótárak anyagának bizonyos részei ugyanakkor már elavultak, kiegészítésre, revideálásra szorulnak. A lengyel lexikográfia történetéről, valamint a magyar-lengyel / lengyel-magyar kétnyelvű szótárakról magunk két (egy magyar és egy angol nyelvű) szaktanulmányban számoltunk be részletesen, amelyek a magyar-lengyel szótárprojekt előtanulmányaiként is felfoghatók.* Az Emberi Erőforrások Minisztériuma a magyar-lengyel digitális nagyszótár elkészítésével az ELTE BTK Lengyel Filológiai Tanszékét bízta meg. A következőkben csupán vázlatosan ismertett koncepció elkészítése után és az Akadémiai Kiadóval történő szerződéskötést követően a munka 2018 májusában kezdődött el. A kiadó az ELTE-vel kötött együttműködés keretén belül biztosította az *Akadémiai Magyar–német szótár* lexikográfiai anyagára épülő, mintegy hetvenezer szócikket tartalmazó magyar hasábot, amely a készülő magyar-lengyel szótár határait is kijelölte. A számunkra biztosított – és szótárírói munkánkat jelentősen megkönnyítő – magyar lexikográfiai anyagot neves magyar germanista lexikográfusok (Halász Előd, Földes Csaba és Uzonyi Pál) szerkesztették. Munkájuk jóllehet tartalmazza a mai magyar irodalmi, köznyelvi és részben a sajátos szókincs legfontosabb részét is, helyenként mégis fontosnak tartottuk ennek az olykor a magyar-német szempont figyelembevételével összeállított szókincsnek a magyar-lengyel szempontból történő felülvizsgálatát, s ennek megfelelően egyes elemek cseréjét, valamint további példamondatokkal és frazeologizmusokkal történő kiegészítését. Az Akadémiai Kiadó rendelkezésre bocsátotta a szerkesztők munkájához szükséges szótáríró prog-

ramot, és hozzáférést biztosított a www.szotar.net oldalon található összes szótárhoz.

Egy nagyszótár elkészítése mind szakmai, mind pedig szervezési-irányítási szempontból óriási és igen összetett feladat, amely a megfelelő pénzügyi források rendelkezésre bocsátása nélkül nem valószínűsíthető meg. A szótárprojektre előirányzott pénzügyi forrásokat a koronavírus-járvány miatt azonban az Emberi Erőforrások Minisztériuma az idei évre már nem biztosította, s ennek következtében a hosszú hónapok fáradságos munkájával felépített és egyben tartott csapat felbomlott, a projekt 40%-os készültségi szinten leállt. A szótár jövőbeni sorsa tehát bizonytalan.

A következőkben azokból a lexikográfiai irányelvekből és nyelvészeti háttérmagyarázatokból adunk közre egy válogatást, amelyeket a szótár szerkesztői számára állítottunk össze, különös tekintettel a problematikus kérdésekre.

Magyar-Lengyel Nagyszótár: grammatikai jelölések és irányelvek

A címszóként felvett lexikai egységek minősítésénél alapvetően azok a rövidítések számítanak elfogadottnak, amelyeket a mintaként hivatkozott Szótárnet *Akadémiai magyar–német szótára* alkalmaz „a megváltoztatandók megváltoztatásával” (azaz a német nyelvre vonatkozó sajátos rövidítések (pl. *középn* – középnémet, *A* – ausztriacizmus, *S* – Svájcban használt kifejezés stb. elhagyásával, illetve a lengyelben releváns megfelelőikkel történő helyettesítésével). Megfontolásra érdemes esetleg a *tul* (tulajdonnév), *vulg* (vulgáris), *ifj* (ifjúsági nyelvi) vagy *szleng*, *közm* (közmondás), *fraz* (frazeológiai kifejezés) és a *reg* (regionális) rövidítések felvétele a már meglévők mellé. A jelen anyagban a legfőbb irányelveket közöljük, de az anyag tartalmaz még számos, megfontolásra érdemes ajánlást is.

* Pátrovics, P.: A lengyel szótáriróadalom. In: Kis szláv lexikográfia. Opera Slavica Budapestiensia Lingue Slavicae. Nyomárkay, István – Vig, István (szerk.), ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék, Budapest, 2004: 174-197, Uő.: Polish Bilingual Lexicography in a Nutshell. Polish-Hungarian and Hungarian-Polish Bilingual Dictionaries. In: Hungarian Lexicography I, Bilingual Dictionaries, Lexikográfiai Füzetek 5. Szusanna Fábán (szerk.), Akadémiai Kiadó, Budapest, 2011: 159-169.

Főnevek (alcím)

A főnevek – mivel a lengyel főneveknek három grammatikai nemük (hím, nő, semleges) lehet – ezt szükséges az adott szó előtt jelölni, pl.

asztal *fn hn stół*, **anya** *fn nn matka*, **ablak** *fn sn okno*

Ha egy magyar szónak több lengyel megfelelője van a *fn* jelölést csak egyszer, az első szónál szükséges felvenni, ha egy főnév többes számú (pl. eleve csak többes számban fordul elő (*pluralia tantum*), vagy a leggyakrabban többes számban használatos, ezt *tsz* rövidítéssel jelöljük (szintén a szó előtt), pl.

adat-(ok) *fn tsz dane*

ajtó *fn tsz drzwi*

Erre a használatra érdemes külön példát felvenni, ezzel is megkönnyítendő a szótárhasználó dolgát.

Hová vezet ez az ~? Dokąd te drzwi prowadzą?

Ha egy magyar összetett szónak a lengyelben egy szószerkezet felel meg, értelemszerűen az alaptag nemét adjuk meg, ahhoz igazodunk, pl.

fogkrém *fn nn pasta do zębów*

mosópor *fn hn proszek do prania*

Általában nem szükséges megadni a lengyel megfelelő(k) többes számú vagy egyéb függő esetben álló alakjait (ez grammatikai információ, a készülő anyag pedig nem nyelvtan, hanem szótár), de bizonyos, rendhagyó alakoknál ettől esetleg el lehet térni, sőt a rendhagyó alakok használatát példákon is ajánlatos bemutatni, pl.

ember *fn hn człowiek* (*tsz ludzie*, *tsz Be ludzi*)

Ismered ezt az ~t? Czy znasz tego człowieka?

Az ~ek sokfélék lehetnek. *fraz* Są ludzie i ludziska.

Sok ember van itt. Jest tu dużo ludzi.

testvér [*fiú*] *fn hn brat* (*tsz bracia*, *tsz Be braci*),

[*leány*] *fn nn siostra* (*tsz siostry*, *tsz Be sióstr*)

Ennek az embernek nincsenek testvérei. Ten człowiek nie ma ani braci, ani sióstr.

Egy adott alaknak a lengyelben több, grammatikailag eltérő státuszú szó is megfelelhet, pl.

író *ign hn piszący*, [*vminek a megírója*] *fn hn pisarz*, *autor*, [*foglalkozás*] *pisarz*, *literat* (zawodowy)

a regény ~ja *pisarz powieści*

divatos ~ *modny pisarz*

ifjúsági ~ *pisarz młodzieżowy*

kezdő ~ *początkujący pisarz*

népi ~ *pisarz ludowy*

népszerű ~ *popularny pisarz/literat*

rossz ~ *kiepski/zły pisarz*

szellem ~ *pisarz duch*

(Az utolsó kifejezés az angol *ghost writer* tükörfordítása 'egy politikus beszédeit vagy celeb által jegyzett könyvet megíró személy', amely a rendszerváltás után jelent meg a nyelvben, a lengyel nyelvű sajtótermékekben gyakorta előfordul, régebből datálódó magyar megfelelője a „néger”.)

Az országspecifikus kifejezések előtt célszerű lenne a [*Lengy. Közt.*] (*tkp. Lengyel Köztársaság*) rövidítés használata, pl.

országgyűlés parlament, [*Lengy. Közt.*] *sejm*
országgyűlési képviselő deputowany/poseł do parlamentu, [*Lengy. Közt.*] *poseł na sejm*

Egyes népelnevezések fordításánál figyelemmel kell lenni a nemzetiség és az adott vallást követő személyt jelölő szavak közötti különbségre, vö. pl.

zsidó *fn hn [nemzetiség]* Żyd, *nn* Żydówka, *hn* pejor żydek, *pejor* żydziak DE! [*izraelita vallású személy*] *hn* żyd, *nn* żydówka

zsidó *nn* żydowski (a kifejezéseknél nem szükséges a komplett grammatikai információkat megadni, ahogy ez a példaként ajánlott Szótárnet magyar–német szótárában sincs megadva).

A mellékneveket mindig hímnemű alapalakban adjuk meg, ahogy ezt a magyar–lengyel vonatkozásban régóta élő (és egyébiránt más szláv nyelvek vonatkozásában is általános) gyakorlat is alátámasztja.

~negyed dzielnica żydowska

~üldözés prześladowanie Żydów

zsidózik podjudzać przeciwko Żydom

zsidózás podjudzanie przeciwko Żydom

Problematiszus lehet az ételnevek fordítása is, különösen a „főzelék” vagy egyéb jellegzetes, kultúr-specifikus ételek esetében, ilyen esetekben gyakorta élünk körülírással. Ám ha az adott magyar étel a gyakori és intenzív kapcsolatok miatt a lengyelek körében is ismert vagy a lengyel gasztronómiában is megvan a megfelelője, folyamodhatunk tükörfordításhoz, pl.

főzelék *fn nn gasztr* potrawa z gotowanych warzyw/jarzyń, *gúny* paciajka

fatányéros *fn hn gasztr* zestaw mięs smażonych (podawany na drewnianym talerzu)

cigánypecsenye *fn nn gasztr* pieczeń cygańska

korhely halászlé *fn nn gasztr* hulaszsa zupa rybna (ze śmietaną, mniej ostra)

gulyásleves *fn nn gasztr* zupa gulaszowa

Jókai bableves *fn nn gasztr* zupa fasolowa á la Jókai

túrós csusza *fn tsz gasztr* łazanki z serem i ze śmietaną posypana skwarkami

Dobos torta *fn hn gasztr* „tort Dobosza” (tort czekoladowy polewany lukrem lśniącym)

mákos bejgli *fn hn gasztr* makowiec

Ami a szóállományt illeti, a szerkesztők vehetnek fel új szavakat, kifejezéseket. Kimondottan ajánlatos például az informatikai szókincs vagy a közösségi média, a politikai élet bizonyos lexikai elemeinek megjelenítése a szótárban. Pl.

bizalmatlansági indítvány [államelnökkel szemben] *fn hn* impiczment

adathrordozó *fn hn inf* nośnik

mobiltelefon *fn nn* telefon komórkowy, *nn* komórkowy, *szleng* komka

Fontos, hogy legyünk figyelemmel a jelentések hierarchiájára is, ami néhány esetben a korábbi nyelvállapothoz képest megváltozott (gyakran angol nyelvi hatásra), pl.

diéta *fn nn* dieta
~**n van** być na diecie
szigorú ~ ścisła dieta
DE!

étrend *fn nn* dieta

A gyermek ~jének bővelkednie kell fehérjében. Dieta dziecka powinna być bogata w białko.

Mivel az előző szótárak kiadása óta (1958, 1963, 1966, 1968) egyes szavak jelentése megváltozott vagy módosult, feltétlenül szükséges ezeket a változásokat rögzíteni, hogy a szótárak a jelenre érvényes nyelvállapotot tükrözzék. Pl.

erőmű az 1960-as években még: siłownia
a mai lengyel nyelvben: **erőmű** - elektrownia
edzőterem - siłownia
rendezvény – impreza
a mai lengyel nyelvben: *rendezvény* - impreza
DE! a **buli** szintén: impreza

Melléknevek

A mellékneveket, (amelyeknek a lengyelben egyes szám alanyesetben 3, többes számban 2 végződésük is lehet), a latinból eredő, de a szláv nyelvek szótáráiban is rendre alkalmazott lexikográfiai hagyománynak megfelelően mindig következetesen egyes szám hímnemű alakban adjuk meg (ahogy ezt már fentebb jeleztük), természetesen itt is élhetünk példákkal, törekedhetünk bizonyos állandósult kifejezések (kollokációk) megadására vagy bizonyos gyakori társalgási kifejezések tükröztetésére, pl.

szép *mn* ładny **szép lány** ładna dziewczyna,
Ez aztán szép kis történet! To ładna historia!
Ez nem szép! To nieładne!
utolsó ostatni **utolsó vonat** ostatni pociąg
(az) utolsó mohikán ostatni Mohikanin

Külön probléma a színneveké például egy olyan, több lengyel megfelelővel rendelkező színnév esetében, mint a „kék” vagy a „barna”

kék *mn* niebieski, [szederjes kék] siny,
de külön szócikkekben lehetne közölni:
azúrkék *mn* lazurowy
sötétkék *mn* granatowy
világoskék *mn* błękitny
barna *mn* brązowy, brunatny [haj] kasztanowy,
[sötét színű haj v. sör] ciemny, [naptól leburnult]
opalony (na brązowo), [arcszín] śniady
~ **sör** ciemne piwo
~ **kenyér** chleb razowy, razowiec
~ **hajú fiú** chłopiec mający ciemnoblond włosy,
brunet

Igék

Az igék esetében külön problémakört jelent a lengyel igeszemlélet (az aspektus) grammatikai kategóriája, amely az egész lengyel igeállományt érinti. Egy adott cselekvés/történet tehát – aszerint, hogy folyamatban lévőként vagy már lezárultként (úgy,

mint amely végcélját már elérte, eredményesen lezárult és megvalósult a maga teljességében) tekintünk rá, két különböző, (ugyanakkor egy igepárt alkotó) igével írható le: a folyamatos (*nbef*) vagy a befejezett (*bef*) igével. A folyamatos ige tehát a cselekvést/történet folyamatában, mint nem lezárta ábrázolja, vagy pusztán csak megnevezi azt („történt már ilyen”, „valaki ezzel volt/van/lesz elfoglalva valamennyi ideig”) az eredményességre való bármiféle utalás nélkül; a befejezett ige viszont a cselekvés/történet lezártságára, totalitására (és eredményességére) mutat. Az aspektus voltaképpen a mondat belső időszerkezete. Egy adott magyar igenek – praktikusán tekintve – a lengyelben gyakran két igei szó felelhet meg. Nem minden ige alkot azonban párt a lengyelben. Vannak olyan igék (pl. a hosszan tartó állapotokat leíró igék [durativa]), amelyeknek nincs befejezett párjuk, vannak viszont olyanok is (a pillanatnyi, hirtelen eseményeket leíró igék [semelfactiva]) amelyeknek éppen folyamatos párjuk nincsen, mivel ezek csak befejezettként képzelhetők el a lengyelben). Előbbire az *áll, fekszik, ül* igék lengyel megfelelői lehetnek példák:

áll *i nbef* stać

fekszik *i nbef* leżeć

ül *i nbef* siedzieć

utóbbiakra lehetnek példák a *felkiált, felvillan* igék lengyel megfelelői:

felkiált *i bef* krzyknąć

felvillan *i bef* błysnąć

Nincs befejezett párjuk azoknak az igéknek sem, amelyek nem telikusak, azaz az ún. cselekvéshatár fogalmával nem korlátozottak. Ez egyszerűbben fogalmazva azt jelenti, hogy az ige által jelölt cselekvés tulajdonképpen nem célirányos, tehát a cselekvés nem irányul egy célra, amelyet elérve a cselekvés mintegy beteljesedne, „kioltódna”, „megszűnne”, és elvileg már nem lenne folytatható. Vö. pl. fékez – lefékez, le. *hamować* : *zahamować* [A vezető lefékezett, a kocs pedig megállt. 'Kierowca zahamował, a samochód się zatrzymał.'] (Nem lennének értelmesek például az olyan mondatok, hogy: *A vezető lefékezett és a kocs tovább haladt. Még kevésbé elképzelhető a: *Kiolvastam a könyvet és egyre csak olvasom és olvasom tovább...). A *dolgozik* 'pracować' ige azonban nem ilyen, mert elvileg bármeddig folytatható, a cselekvéshatár fogalmával ugyanis nem korlátozott, csak önkényesen lehet megszakítani, így ennek az igenek a lengyelben nincs befejezett párja:

dolgozik *i nbef* pracować

Amennyiben az adott ige olyan igekötővel perfektiválódik, amely a jelentését annyira megváltoztatja, hogy az már a folyamatos alapigével nem korrelálhat (nem alkothat párt) új cselekvésmódot (aktionsartot) létrehozva ezzel, az ilyen prefixumot tartalmazó befejezett (perfektív) ige egy szuffixum segítségével reimperfektiválódik (újra folyamatossá válik), azaz olyan taggal lép aspektusopozícióra, amely megjelenhet folyamatos kontextusokban (kö-

zel azonos jelentésben). A reimperfektiváció egyik rendszeres eszköze a lengyelben az *-ywa-* szuffixum: *i bef* **przepracować** : *nbef* **przepracowywać** 'át-dolgoz'

(Az ige *i* kategóriát itt csak egyszer, az igepár első tagjánál jelöljük. A második tagnál felesleges, hiszen az így létrejött új szó is nyilvánvalóan ige.)

A magyar igekötős ige = lengyel igekötős ige, illetve magyar igekötő nélküli (vagy alapige) = lengyel igekötő nélküli (szimplex) ige mechanikus megfeleltetés nem működik és sok esetben téves analógiák felállítására ösztönöz, mivel a magyarban a folyamatosság, befejezettség nem levezethető pusztán az igekötő meglétéből vagy hiányából, vö.:

Levelet írt. *Pisał list.*

Megírt egy levelet./Megírta a levelet. *Napisal list.*

Írt egy levelet. *Napisal list.*

Halászlét főzött. *Gotował zupę rybną.*

Főzte a halászlét. *Gotował zupę rybną.*

A halászlét Jancsi főzte. *Zupę rybną ugotował Janek.*

Jancsi már megfőzte a halászlét. *Janek już ugotował zupę rybną.*

A magyarban az alapvetően mondattani kategóriának számító aspektus kompozicionális (értsd: az aspektusértékre /folyamatos vagy befejezett/ több tényező, pl. az igekötő helyzete az igéhez képest, a határozószók vagy akár a tágabb kontextus stb. is hatással van) és a mondat különböző bővítései során több szinten átépülhet, változhat, illetve megmaradhat. A lengyelben viszont a morfológiai kategóriaként számon tartott aspektus alapvetően nem kompozicionális (értsd: az ige önmagában meghatározza az egész mondat aspektusát, vagyis: befejezett igével nem lehet folyamatos, folyamatos igével pedig nem lehet befejezett mondatot alkotni). A magyar ige mellett tehát fel kell tüntetni a lengyelben aspektusopozíciót alkotó igepár mindkét tagját a következő módon:

olvas *i nbef* **czytać coś** (: *bef* **przeczytać coś**)

sokat ~ **dużo** **czytać**

vagy

elolvas *i bef* **przeczytać coś** (: *nbef* **czytać coś**)

Az 'olvas' igének alapvetően nyilván a **czytać** felel meg a lengyelben, de mellette (az említett okok miatt) fel kell tüntetni a **przeczytać** alakot is, viszont az 'elolvas' alapvető megfelelője a lengyelben a **przeczytać**, azonban másodikként szükséges utalni a **czytać** alakra is.

Az aspektuspár fogalma, magának az aspektuspárnak vagy rugalmasabb terminus szerint az aspektuspartnerségnek a definíciója igen összetett probléma (néhány nyelvészek csak a legősibbnek tartott, szuffixális párokat ismerik el „tisztá”, teljes értékű (más kifejezésekkel: kanonikus vagy prototipikus) pároknak, mások úgy vélekednek, hogy csak a prefixumok egy meghatározott szűk köre képes a „tisztá” aspektusképzésre. Abban ugyanak-

kor viszonylag széles körű konszenzus mutatkozik, hogy bár a prefixális képzés során mindig módosul bizonyos jelentéselemmel a befejezett tag jelentése, mégis pl. az ingresszivitás elemével bővült olyasféle igéket is aspektuspartnereknek ismerik el. Ilyen a *śpiewać* : *zaśpiewać* kb. 'énekel : dalra fakad', *plakać* : *zaplakać* kb. 'sír : sírva fakad', hiszen – bár a befejezett tagnál hangsúlyozottan jelen van az ingresszivitás, a „kezdés” jelentéseleme, a szláv aspektusra – ún. fázisaspektus típusú aspektuskategória lévén – jellemző, hogy az aspektuspartnerséget alkotó tagok ugyanannak a cselekvésnek a különböző fázisaira vonatkoznak. Más esetekben a folyamatos tag szemantikájában az iterativitás (gyakoriság), a befejezett tagéban viszont a pontszerűség eleme a domináns: *znajdować* : *znaleźć* 'talál/megtalál'.

(Itt jegyezzük meg, hogy a *szukać* – *znaleźć* kettőst nem lehet a lengyelben aspektuspárnak [igeszemléleti párnak] tekinteni, hiszen az aspektuspárok esetében alapvető kritérium, hogy a párt alkotó tagoknak ugyanarra a cselekvésre kell vonatkozniuk, ami a fenti esetben nem áll fenn.)

Külön problémát jelent a lengyel igeállománynak csupán kis részét kitevő, ún. kettős aspektusú igék jelölése, ezek folyamatos és befejezett kontextusokban is megjelenhetnek:

kinevez *i nbef*, **bef** *mianować kogoś*

igazgatóvá nevezték ki *mianowano go dyrektorem*

az igék mellett szükséges jelölni a kötelező vonzatot/vonzatokat is, pl.

fél *okitól, vmitől* *i nbef* **bać się kogoś, czegoś**

az igék mellett szereplő példákban törekedjünk a vonzatot is kifejezésre juttatni, pl.

A fiatal fiú fél a kutyáktól. *Młody chłopak boi się psów.*

Több igénél előfordul olyan eset, hogy az igepár aspektusmagjainak vonzata eltérő (ez nem általános jelenség a lengyelben, de olykor akad rá példa). Külön figyeljünk az ilyen igék eltérő vonzatára, pl.

véd *i nbef* **bronić kogoś, czegoś** (: *bef* **obronić kogoś, coś**)

szakdolgozatot ~ **bronić parcy magisterskiej**

megvéd *i bef* **obronić kogoś, coś** (: *nbef* **bronić kogoś, czegoś**)

~te a doktori értekezését **obronił pracę doktorską**

Frazeológia, parömiológia
(frazologizmusok – közmondások)

Külön kell kezelni a frazeológiai egységeket (amelyek nem önálló közléselemek, s amelyeknek jelentése – egy általános meghatározás szerint – nem levezethető az őket alkotó elemek jelentéseinek az összegéből, ezek egy része transzparens /jelentésük viszonylag jól megfejtethető pl. *i nbef* **robić** (: *bef* **zrobić**) *kogoś w konia* 'lóvá tesz', / más részük opaque, azaz jelentésük nem megfejtethető, sok esetben tagjaik jelentése homályos pl. *i nbef* **zbijać baki** 'lopja a napot',

i nbef dawać się (: *bef* dać się) we znaki 'kellemetlenkedik') és a közmondásokat. Látható az is, hogy a verbális alapú frazeologizmusokban néha csak egy aspektuspár folyamatos tagja (vagy csak a folyamatos ige), más esetekben csak a befejezett ige vesz részt, néha mindkettő.

A frazeologizmusokat (de a közmondásokat is) többnyire az alaptagjuk szócikkénél ajánlatos hozni:

ló *fn hn* koń

~**vá tesz** *i nbef* robić (: *bef* zrobić) *kogoś* w konia
Vagy egyszerűbben is, ha a kifejezésben jellemzően csak az egyik ige (pl. a folyamatos) fordul elő, akkor nyugodtan egyszerűsíthetünk így:

~**vá tesz** robić *kogoś* w konia

Ebben az esetben lehetne akár változtatni a magyar eredetin, és komplett, „előregyártott” példát hozni, így kerülve el a grammatikai jelölés szükségességének/szükségtelenségének (ez esetben az aspektuális információ megadásának) a dilemmáját:

~**vá tették** zrobili *go* w konia

Itt jegyezzük meg, hogy a vonzatot nyilvánvalóvá tévő névmási alakokat nem *kogo*, *co*, *czego* stb, hanem mindig *kogoś*, *coś*, *czegoś* stb. alakban hozzuk. (A szótár szerkesztői az előző etap során egy közös találkozóan ezt a megoldást választották, ma számos lengyel szótár jár el így.)

Ne tégy ~vá! Nie rób mnie w konia!

fáradtság *fn hn* trud, zmęczenie, wysiłek, męczenie, zmęczenie, *sn* staranie, *nn* fátiga

A *fn* (főnév) megjelölést itt is csak az első lengyel megfelelőnél kell felvenni, a többinél fölösleges (hiszen azok is mind főnevek), ha azonban az egyes megfelelők neme az elsőétől eltér, akkor azt természetesen jelölni kell (amint a példákban is), hiszen ez a szótár használója számára fontos információ!

~ **nélkül** bez trudu

erre sajnálom a ~ot szkoda mi na to zachodu/trudu

nem éri meg a ~ot gra nie warta świeczki/skóra nie warta wyprawy/szkoda czasu i atlasu

A frazeologizmusokra alapvetően az őket alkotó elemek állandó, kötött volta a jellemző, ugyanakkor bizonyos fokú (minimális) variancia egy-két frazeologizmusnál azért elő-előfordul, az ilyen esetekben az egyik változat általában nagyobb frekvenciát mutat, mint a másik, pl.

dać szczupaka 'kereket old, olajra lép, lelép'

dać dyla 'ua.' (Az utóbbi kifejezés újabb keletkezésű, ma talán divatosabb.)

Mivel a frazeológia nyilvánvalóan nyelv- (és sok esetben kultúrspecifikus) gondot jelenthet a megfelelő megtalálása, pl.

üzlet -

rosszul járt az üzlettel/ nagyot vesztett az üzleten wyszedł jak Zabłocki na mydle

megbízik -

meg lehet benne bízni można na nim/niej polegać jak na Zawiszy

Sok frazeologizmusnak/közmondásnak azonban megvan a görög vagy latin előképe, esetleg bibliai eredetű, ezekben az esetekben könnyebb a megfelelés (mert itt gyaníthatóan mindkét nyelvben megvan), gyakori, hogy a közép-európai nyelvekben a németből származó bizonyos mondások tükörfordításait is megtaláljuk, ebben az esetben is számolhatunk azzal, hogy a mondás esetleg mindkét nyelvben él vagy legalább is ismert, pl.

olajat önt a tűzre dolewać oliwy do ognia (*lat.* oleum adde camino - Horatius)

Ép testben ép lélek. W zdrowym ciele zdrowy duch. (*lat.* /Optandum est, ut sit/ *mens sana in corpore sano.* Iuvenalis)

Nem esik messze az alma a fájától. Niedaleko pada jabłko od jabłoni. (Mt. 7, 17)

Bizonyos esetekben az eredeti, bibliai eredetű mondásnak sajátos belső nyelvi megfelelője van, pl.

Aki nem dolgozik, ne is egyék. (II. Thessz.)
DE! le. *Bez pracy nie ma kołaczy.*

Bizonyos esetekben a frazeologizmusok aktualizációjával van dolgunk:

Dam ci kopniaka, że wylecisz jak z procy. (A *proca* 'parittya' ma már elavult szónak számít, ezért az újabb változatban azt a *rakieta* szó helyettesíti.)

Újabb változat: ... *że wylecisz jak rakieta.* kb. 'Úgy fenéken rúglak, hogy zúgva szállsz, mint a győzelmi zászló!'

A közmondások (*közm*) önálló közléselemek, az egyes esetekben (főként a kultúrspecifikus közmondásoknál) fokozott gondot jelenthet a megfeleltetés, pl.

Nem egy nap alatt épült Buda vára. Nie od razu Kraków zbudowano.

Egyszer volt Budán kutyavásár. To się stało tylko raz. (?)

Köznyelvi elemek, szleng kifejezések, poliszémia, regionalizmusok, vulgarizmusok, szaknyelvek, vallási terminológia

Gyakran egy kifejezésnek a lengyelben számos, esetenként csak a szakzsargonban használt megfelelője lehet, amire – bizonyos megkötésekkel bár – de tekintettel kell lennie a szótárírónak, pl.

szünet *fn nn* przerwa, [fegyvernnyugvás] przerwa w walce, *sn* zawieszenie broni, [szünetidő] *tsz* ferie, *tsz* wakacje, [zenei] *nn* pauza

~ **nélkül** bez przerwy

~ **tart** *i nbef* robić (: *bef* zrobić) przerwę

cigaretta~ przerwa na papierosa

ebéd~ przerwa na obiad

félévi egyetemi ~ przerwa semestralna

húsvéti ~ ferie wielkanocne

nyári ~ wakacje letnie, ferie letnie

országgyűlési ~ przerwa w obradach parlamentu, przerwa parlamentarna

téli ~ ferie zimowe

nyúl [házi] *fn hn* królik, [mezei] zajac, [vadnyúl (télén)] bielak, [vadnyúl (nyáron)] szarak, *vad kot*, [mesékben, viccekben] *biz* zajaczek

gyáva ~ tchórz

Ugyanez érvényes a köznyelvi lexikai elemekre, a szlengizű, az ifjúsági nyelvből a köznyelvbe átkerült lexikai elemekre vagy a vulgarizmusokra is. Ez utóbbiak esetében egyrészt feltétlenül érdemes a köznyelvben meghonosodott, ott gyakran használt, még nem túlságosan durvának vagy sértőnek számító, tehát „még elfogadható” elemek szerepeltetése (javasoljuk ezt úgy, hogy tisztában vagyunk a „még elfogadható” kifejezés meglehetősen szubjektív jellegével), de *durva* vagy *vulg* jelzéssel helyet kellene adni a valóban durvább, vulgárisabb szavaknak is, az előbbi minősítéssel látva el őket. Egy „nagyszótárnak” ugyanis véleményünk szerint valamilyen mértékben „fel kell/fel kellene vállalnia” néhányat az igénytelenebb köznyelv, az ifjúsági nyelv, a szleng, az argó vagy a vulgáris, sőt a regionális szókincs elemei közül is. Kérdés lehet ugyanakkor, hogy a stiláris megjelölések közül egyszerre egy szónál mindig csak egyet alkalmazzunk (a legjellemzőbbet?), vagy lehetne esetleg többet is, aminek nem látjuk akadályát (2-3 minősítés lehetne a maximum). Pl.

verda *fn nn* fura.

vargánya itt meg kell jegyezni, hogy a szó szten-derd nyelvi megfelelője a *prawdziwek* ma már szinte háttérbe szorult az egyre általánosabbá váló, de eredetileg regionális (mert kis-lengyel-oroszági) *borowik* javára (talán a levesporokon általánosan látható *zupa borowikowa* hatására).

További kérdés, hogy melyikük legyen az első helyen a lengyel megfelelők között?

Az „áfonyára” gondolva a fekete áfonya szten-derd *czarna jagoda* megfelelője mellett legyen ott a regionális *czernica* is (az LMSZ-ben szerepel)? És a ’burgonya’ megfelelői (a *ziemniak(i)* eredetileg kis-lengyelországi szóként „kezdte karrierjét” (vö. szlov. *zemiak*, – létrejöttében szerepe lehetett talán az ausztriai ném. *Erdapfel*nek, végső soron pedig bizony-nyal a francia *pomme de terre*nek is), de mára már általánossá vált. Fel kellene venni olyan szavakat, mint a jellemzően varsói, vagy legalábbis mazóvi-ai *gdun* a ’kályhás, fazekas, gerencsér’ értelemben a *garncarz* ’ua.’ mellett.

A fentieket összegezve elmondható, hogy egy nagyszótárnak a nyelv számos rétegéből kell merítenie, válogatnia. A digitális formátum a nagyobb terjedelmet is megengedi. Az eddigieket figyelembe véve, fontos lehet a régebbi, mára elavultnak számító szókincs bizonyos mértékű szerepeltetése, hiszen ezekre a szavakra szüksége lehet a filológusnak vagy a műfordítónak, de akár a polonista hallgató-
nak is pl. a régi irodalom szövegeinek olvasásakor, tanulmányozásakor, fordításakor.

gyomor *fn hn* żołądek

felfordul a ~om bebeczy mi się przewracają

öltöny *fn hn* garnitur, *közny* gajerek

buli *fn nn* impreza *biz* imprezka

bulizik *i nbef* imprezować

celeb *fn hn* celebryta, *nn* znakomitość

partiarc *fn hn* *ifj* imprezowicz

csaj *fn nn* *közb* laska

olvasó az igenéven kívül (*czytający*) és a szten-derd megfelelő (*czytelnik*) mellett létezik egy be-szélt nyelvi, expresszív többletjelentést hordozó *czytac* forma is: ’olyan személy, aki csak olvas (pl. újságokat), de soha nem néz pl. tévét’.

néző az igenéven kívül (*oglądający*) és a szten-derd megfelelő (*widz*) mellett létezik egy beszélt nyelvi, expresszív többletjelentést hordozó *og-lądacz* forma is: ’olyan személy, aki csak „néz”, (a leginkább tévét), de soha nem olvas semmit’. További példák az igénytelen köznyelvre, a szlengre, a vulgarizmusokra:

Még jó, hogy! Naná! Jak najbardziej!

hülye *fn hn* głupiec, *hn* idiota, *közny* palant

prostituált *fn hn* pejor [férfi] żigolak, [nő] *nn* prostytutka, *közb* ulicznica *durva* pejor kur-wa, *durva* pejor dziwka, *rég* rozpustnica, *vall* jawnogrzesznica

gimnázium *fn sn* liceum (ogólnokształcące)

gimi *fn hn* *közb* ogólniak

kocsm *fn nn* knajpa, karczma, *hn* bar, barek

kocsmázik *i nbef* knajpować

ketyegő *fn nn* tréf [szero] pikawa

(de a *pikawa* besorolható lenne akár a *szív* szó-cikk alá is tréf megjelöléssel (?))

seggfej *fn hn* *vulg* dupek, *nn* *vulg* dupa

szemét ember/patkány *fn, hn* *vulg* gnojek, *vulg* gówniarz

szar *fn sn* *durva* gówno, *hn* kał

ez egy kalap~ to (jest) kupa gówna

szarik *i nbef* *durva* srać

bele~ a gatyájába *i nbef* srać/ *nbef* robić (: bef zro-bić) w spodnie

Ez a tyúk mindent össze~. Ta kura osrywa wszystko.

(magasról) ~ok rá mam to (głęboko) w dupie, sram na to

eufemisztikusan: mam to gdzieś

szaros *mn* *durva* zasrany

szaros *fn hn* *vulg* tréf zasraniec

te kis ~! ty mały zasraćcu!

Tudjuk, hogy a szavaknak (így természetesen bizonyos magyar szavaknak is) van a konkrét je-lentésükön kívül átvitt jelentésük is, ez az átvitt, a jelentés-hierarchia szempontjából másodlagos, harmadlagos jelentés, lehet *durva*, vulgáris vagy szlengizű is, egyéni mérlegelés tárgya, hogy a szótá-ríró ezeket felveszi-e vagy sem.

kefél *vmit i nbef* chędożyć coś (: bef) wychę-dożyć coś, [szexuálisan közöszül] *nbef* chędożyć kogoś (: bef) wychędożyć kogoś (a második (át-vitt) jelentés a Magyar-Lengyel nagyszótárban is szerepel)

kopasz *mn* łysy

kopasz *fn hn* kat [újonc katona] kot

kupleráj *fn hn* nieporządek, bałagan [*nyilvánosság*] dom publiczny, burdel, bajzel

Mérlegelés tárgya, hogy a szótáríró mennyit vesz fel a szaknyelvi kifejezések, vagy az ún. szakzsargonok körébe tartozó lexikai elemekből, pl.

kanálgép *fn hn kat* niezbędnik

kvantumgravitáció *fn nn tud* grawitacja kwantowa

pótlónyulás *fn sn nyelvt* wzdłużenie zastępcze

vérhaj *fn hn orv* syfilis, *nn közb* kiła

AIDS (szerzett immunhiányos tünetegyüttes)

fn hn orv AIDS (zespół nabytego braku odporności/upośledzeń), *közb* adidas

~et **kap** *i bef közb* złapać adidasa

AIDS-es *fn hn* aidsowiec

Fontos (már csak a lengyel kultúrának a kereszténységhez kötődő, több mint évezredes története miatt is), hogy a szótárba felvegyünk a vallási élettel kapcsolatos, ill. egyházi terminológiát és bizonyos mennyiségű vallásos terminust, pl.

apácafőnöknő *fn nn* ksieni

gyónás *fn nn vall* spowiedź

bérmálás *fn sn* bierzmowanie

szószék *fn nn vall* ambona

szerzetes *fn hn vall* zakonnik, *vall mnich*

bencés ~ *fn hn vall* benedyktyn

plébános *fn hn* proboszcz

kapucinus *fn hn* kapucyn

de! *goły jak* ~ 'szegény, mint a templom egere'

cisztercita ~ *fn hn vall* cysters

ferences ~ *fn hn vall* franciszkanin

kegyesrendi/piarista ~ *fn hn vall* pijar

pálos ~ *fn hn vall* paulin

premontrei ~ *fn hn vall* norbertanin

A különféle szerzetesrendek tagjainak neveit lehet külön szócikkben is hozni, de nem szabad lemondani a szerepeltetésükről a szótárban. Lengyelországban lépten-nyomon találkozni lehet az egyes szerzetesrendek tagjaival, az írott szövegekben is gyakorta szerepelnek a különféle szerzetesrendek nevei, vallási tárgyú, egyházi jellegű szövegek fordításánál is hasznos segítség lehet, ha a fordítónak rendelkezésére állnak a pontos megfelelők, ha „rostálni” kívánjuk a szókincset, legalább a legismertebb szerzetesrendek neveit vegyük föl, nota bene, a legismertebb szerzetesrendek neveit a nagyszótár (Magyar-Lengyel Akadémiai Szótár) is hozza. Tegyük hozzá, olykor tévesen mert pl. a *bernardyn* magyar megfelelőjeként 'bencés' szerepel benne, holott a helyes megfelelő az 'obszerváns ferences' lenne, hiszen itt a rend egy Sienai Szent Bernát által alapított ágáról van szó.

plébános *fn hn vall* proboszcz, *vall rég* pleban

apát *fn hn vall* opat

apátság *fn sn vall* opactwo

áldozás [*áldozatbemutató*] *fn sn* ofiarowanie, [*communio*] *nn vall* komunia

első~ pierwsza komunia

ostya *fn hn* oplatek, *nn vall* eurgia

szent ~ *fn nn vall* hostia

farizeus *fn hn vall* faryzeusz

rend (egyházi) *fn hn vall* zakon

szószék *fn nn vall* ambona

Szűzanya *fn nn vall* Matka Boska, Matka Boża

Dr. habil. Zsilák Mária

ELTE BTK Szlav Filológiai tanszék és Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete

Jancsovcics István szótárának terminológiai kérdéseiről

Problémák és lehetséges megoldások

Jancsovcics István 1848-ban Szarvason, Réthy Lipót nyomdájában kiadott magyar-szlovák – szlovák-magyar szótárára napjainkban a Szlovák Tudományos Akadémia Ludovít Štúr nevét viselő Nyelvtudományi Intézete is úgy tekint, mint az első lexikográfiai műre, amely a Štúr és munkatársai által megalkotott modern egységes szlovák irodalmi nyelvet kodifikálta. Fogadtatása azonban hosszú ideig negatív volt, elsősorban a cseh vezető, valamint a cseh-szlovák irodalmi egység mellett kiálló szlovák konzervatív értelmiségi réteg tagjainak részéről. Az elmarasztaló vélemények a szótár előszavában közzétett

Magyar Tudós Társaság által megfogalmazott megbízó levél szövegéből, annak szlav szempontú értelmezéséből fakadtak.¹

A Magyar Tudományos Akadémia elődje támogatta ugyan a szótár megírását és kiadását, azonban megjelenéséhez nem nyújtott anyagi támogatást. A korabeli mecénatúra változata – előfizetők gyűjtése – tette lehetővé, hogy napvilágot lásson. Ennél fogva nehezen hozzáférhetőek az első kiadás még megőrződött példányai, magam is csupán rövid ideig voltam tulajdonosa a magyar-szlovák kötetnek.² Mint ritkaságot, mélyebben kívántam tanulmányozni.

Szókészletének vizsgálatakor kitűnt, bár Jancsovics munkája kétnyelvű általános középszótár, ehhez mérten bőségesen adatozza bizonyos szakterületek szakterminológiáját, némileg szembehelyezkedve a Magyar Tudós Társaság szótárra vonatkozó irányelveivel. Magam a korabeli népi orvoslási terminológiára, valamint az éppen kialakulófélben lévő anyanyelvi orvosi, gyógyászati szakterminológiára fókuszáltam. Ugyanakkor megállapítottam, hogy botanikai terminológia is az elvárhatónál nagyobb terjedelemben kapott helyet a szótárban. Megokolni nem tudom, milyen elgondolás állt Jancsovics e megoldása háttérében, azonban tény, hogy a közép-európai országok irodalmi nyelvi fejlődésének egyik vonala a XIX. század folyamán az anyanyelvi tudományos terminológia megteremtésére irányult. Cseh vonatkozásban például a *Presl* testvérek nevéhez fűződik e téren az úttörő munka, akik a botanikai tudományos terminológia megalkotásán munkálkodtak a XIX. század első harmadától.³ A szlovákok ekkor még a korabeli szlovákizált cseh nyelvváltozatot tekintették irodalmi nyelvüknek. Az Osztrák Császárság–Magyar Királyság területén az 1848–49-es forradalom és szabadságharc leverése után teljesedett ki a terminológiai szakszótárak írásának tendenciája, éppen a bécsi udvar kezdeményezésére – azonban erre a problematikára nem kívánok előadásomban a továbbiakban kitérni.

A későbbi, népi orvoslást elutasító társadalmi magatartást tekintve meglepőnek véltem, hogy a gyógyászati terminológiát illetően a szótár egyaránt hozza a népi orvoslás terminusait meg a hivatalos orvosláshoz kapcsolódókat – történelmi távlatokban is (a hivatalos orvoslás egyes korszakaiból az ókortól kezdve számos terminust őriz a népi orvoslás napjainkban is).

A néprajztudomány a népi orvoslás két irányzatát különbözteti meg, a racionális és irracionális gyógymódokat. Mindkét irányzat szókincsre helyet kapott Jancsovics szótárában.

(Példáimat ábécérendben jegyzeteltem, megadva a forrás pontos helyét.)

Példák a népi orvoslás racionális gyógymódjaihoz kapcsolódó szókincsre

Fűszer-áros = bobkár; Fűves-kedik = zelinkí zbjerat; Fűvész = zelinkár, rostlinár, rostlinárit, Fűvészet = bilinkárstvo (154.l.) Gyökerész = koreňkár, koreňki zbjerat, (170.l.) Kenő = masťjar, Kenő asszony = masťjarka (231.l.), Olajárus = olejkár, Olajos = olejoví, olejkár (232.l.)

Némely népi terminust kétféleképpen határoz meg a szerző, jelentésének megadása alapján az irracionális gyógymódokhoz is besorolható, pl.: Fűvel = zo zelinkámi čariť (154.l.)⁴ – ezt a felfogást tükrözik a XVII–XVIII. századi boszorkányperek jegyzőkönyvei is;⁵ Javos = driečnik, olejkár (214.l.)

Az olajárus foglalkozás az északi megyékben

terjedt el, tipikus szlovák foglalkozásként tartjuk számon, különösen a Turóc vármegyei olajárusok termékei voltak külföldön is híresek, gyógyolajukat növényekből állították elő.⁶ A *driečnik* megnevezés *driačnik* változatát hozza a Szlovák nyelv történeti szótára, a következőképpen határozva meg: - aki gyógyszert állít elő és árul, gyógyszerész, felcser, kenőcsárus; példáit a XVII. és XVIII. századi kéziratokból idézi.⁷

Nyelvészeti, lexikográfiai oldalról interpretálva a példákat szembeötlő, hogy Jancsovics szócsaládokba rendezi a címszavakat. Egy-egy magyar címszóhoz szlovák ekvivalensként szinonimákat hoz. Törekszik a magyar nyelvi alak nyelvtani jelentésárnyalatainak megragadására, mint az *olajárus*, *olajos* címszavak példái mutatják.

Meglepő az irracionális gyógymódokhoz, azaz mágikus eljárásokhoz kapcsolódó szókincs terjedelme és sokrétűsége. Lehetségesnek vélem, hogy a XIX. század közepén még a korabeli társadalom a népi orvoslás irracionális módzataihoz is úgy viszonyult, mint természetes jelenséghez, a hivatalos orvoslás elterjedésével, meghatározóvá válásának folyamatában szorult fokozatosan a perifériára, a XX. század közepétől pedig üldözötté vált.

Példák a népi orvoslás irracionális gyógymódjaihoz kapcsolódó szókincsre

Átok = klatba, prokletja, preklinstvo, Átkoz-ás = preklínaňja, Átkoz-ódás = preklínavať (23.l.) a főnév esetében az absztrakt fogalom kifejezésének szlovák nyelvtani eszköztára adja a szinonímiát. Igék, igei származékok esetében a szlovák megfelelők a folyamatos és befejezett igei szemléletét kívánja megragadni a szerző, amely nyelvtani kategória nincs meg a magyar nyelvben.

A főnevekhez általában több szinonim szlovák megfelelőt rendel, mint az igei szófajú címszavakhoz, az igei alapú címszóhoz rendelt ekvivalensek bővítik a szinonimasort:

Babona = púverčivosť, povera, bosorkánstvo, porobeňja, baboni (25.l.), – Babonáz = stiguoniť, kuzliť, porobiť (24.l.)

Jancsovics saját szóalkotásai az összetett szavak, a magyar terminus tükröfordításai:

Bű, bűbáj = kuzlo, lúbežnomámeňja, Bű-bájol = okuzliť, lubomámiť, Bűkör = kuzedrou! kolo (56.)

Magyar mintára alkotott további ekvivalensek:

Baj-szerző = baju robíci, ťažobňík (26.l.), Fel-ereszt = hore pustíť, zapustíť (olovo) (131.l.), Lélek látás = videňja ducha (274.l.)

A szótár a neologizmusok mellett dokumentálja a népi orvoslás szókincsének archaikus rétegét.

Archaizmusok: Berbikél = kuzliť, čarodejniť, mrm-lať, začítať (38.l.), Tetvez = vši hľadať, Tetvez-és = is-kaňja⁸ (398.l.)

Hiedelemlények-hiedelmek: Burokban született = šťastník, šťastnuo d'jeťa (55.l.), Foganőtt = s narasťení-

mi zubami (145.l.), garabonczás diák = čjernokňažník (157.l.), Halfi = vodnár, vodník, topelec (173. l.), Halott-idézés = zaklínařja mtrvich (174.l.), Halottat idézni = mrtvich volať (179.l.), Kotola = pidimužik (255.l.), Lidércz = svetlonos (271.l.), Manó = zlí duch, ďabol, čert (284.l.), Ördög-űzés = vimítaňa ďjablov (329.l.)

Rém-alak = mátoha, strašidlo, Rém-állat = strašidlo, prelud (319.l.), Tündér = kuzedlní, strigvounski, striga (409.l.), Váltottgyermek = podvržeňec (419.l.), Vízi-bába = vodná panna, Vízi-borjú = vodnuo fele (430.l.)

Nem mindenkor adja meg Jancsovcics a nyelvjárásokban fennmaradt szlovák megfelelőket, ilyen esetben a magyar címszó jelentéstartalmát fogalmazza meg a szlovák ekvivalensben. Többjelentésű címszó esetében a jelentések elkülönítését szinonimákkal érzékelteti. A szóösszetételeken kívül gyakorta él a fogalom körülírásával.

A bőséges példák töredékén csupán Jancsovcics néhány gyakoribb lexikográfiai megoldásaira mutattam rá, amelyek a hivatalos orvoslás terminológiájának adatolásakor is ismétlődnek.

Eltérő jelenségként mutatkozik azonban a szerző azon törekvése, hogy egy-egy hivatalos orvosláshoz tartozó fogalom minden, mindkét köznyelvben élő megnevezését felvegye a szótárba:

Gyógyszer-áros = apafekár, lekárňik, Gyógyszer-es, Gyógyszer-ész = lekárňik (169.l.), Patikás = apafekár, Patikásság = apafekárstvo (338.l.), Orvos = lekár, hojič, Orvos-lás = lekáraňa, hojeňa, Orvos-lat = uljek, Orvosol = hojiť, liečiť, kurovať (325.l.)

Rögzíti a hivatalos orvoslás tudományos hátterét

Állatbonczolás = rozoberaňa, pitvaňa (12.l.), Csonttudomány = kosfislovja (69.l.), Gyógy-szer-tan = lekárno umeňa, Gyógy-tan = lječiteľstvo, Gyógy-tudomány = lječiteľstvo (169.l.), Halott-bontás = otváraňa, pitvaňa (174.l.), Hallás-tudomány = akustika, sluchoveda (178.l.), Kór-tan = choroboveda, Kór-történet = chorobopis (254.l.), Orvos-tudomány = umeňa lekárstva, lekároveda (325.l.), Testbontás = otváraňa tela (398.l.);

A *-tudomány* utótag szlovák ekvivalensei a *-slovja*, *-veda*, *-umeňa* szinonimasor.

Modern szemléletre utal, hogy a *lélektant* is az orvoslás részének tekinti:

Lélek-tan = učeňa o duši, Lélek-tudomány = duchoslovja (274.l.), Tudat = veda, povedomost', ön-tudat = sebapovedomost' (407.l.)

A *szakorvosokra* vonatkozó terminológia összhangban van a korabeli orvosképzéssel.

Fogorvos = zubolekár (146.l.), Szemész = očihojič (376.l.), Szem-orvos = lekár oči (377.l.), Szülész = babič (386.l.), Szülész-et = babictvo (386.l.), Sebész = ranhojič, felčjar, barbjer, Sebész-et = barbjerstvo, Seb-orvos = ranhojič (361.l.)

A történelmi Magyarországon az orvosképzést Mária Terézia rendelte el, személyi orvosa *van Swieten*⁹ javaslatára. Ennek megfelelően elsőként a nagyszombati egyetemen nyílt meg az ún. *chirurgusi* képzés 1769-ben. Még ugyanebben az évben az egri egyetemen is elkezdődtek az előadások az orvostudomány tárgyköréből, azonban érdektelenség miatt ez a kísérlet félbeszakadt. Amikor 1777-ben Mária Terézia átköltöztette az egyetemet Nagyszombatról Budára, a *chirurgusi* tanszék mellé botanikus kert is létesült, továbbá a Szent János kórház, amely klinikai funkciót töltött be. 1787-ben, amikor az egyetem a pesti oldalra költözött át, további öt tanszékkel bővült: *patológiai és teriápiai* tanszékkel (vezetője Schoretits), *biológia és teriápi*a tanszékkel (vezetője Prandt), *kémia és biológia* tanszékkel (vezetője Winterl), *anatómiai* tanszékkel (vezetője Trnka), *chirurgusi és szülészeti* tanszékkel (vezetője Plenck). Majd 1787-ben a kolozsvári egyetem is kapott „*facultas chirurgicát*”, ahol *chirurgusokat* (sebészeket) és *szülészorvosokat* képeztek.

Az orvosok céhek formájában működtek, 1848-ban Balassa János szervezte át a céhrendszert, az ő általa létrehozott szervezeti formában 1859-ig működött.

1876-ig csupán három szakirányban lehetett orvosi diplomát szerezni: *chirurgusit* (sebészt), *szemész* orvosit és *szülész* orvosit. Azonban a protestáns felekezetűek csupán *licenciátust* szerezhettek.

1872-ig, az orvosképzés újabb megreformálásáig az orvosi fakultásokon szerezhettek végzettséget a hivatalos orvoslás alsóbb rétegeihez tartozók is (bába, felcser, stb.).¹⁰

Jancsovcics szótárában az *egészségügy szervezettségére* a következő példák utalnak:

Megye-orvos = stoliční lekár, hojič (297.l.), Gyógy-tanács = spolurada lekárska (169.l.), Halál bizonyítvány = umrlčí list (178.l.), Szüle-könyv = krstová kniha (386.l.).

A betegellátás színhelyeinek terminusai

Betegház = nemocnica (40.l.), Ispotaly I. kórház = nemocnica (210.l.), Kór-szoba = nemocnica (254. l.), Gőz-fürdő = parokúpel (163.l.), Gyógy-fürdő = teplice hojitelnje (69.l.), Hé-szoba = potjarna, pareňica (191.l.), Izzasztó fürdő = potňica, pareňica, Izzfürdő = potňica (212.l.).

Gyógyászati eszközök nevei

Al-lövet = krišťirka, klišťirka (13.l.), Ér- vágó = púsťadlo (117.l.), Faláb = barla, drevená noha (123.l.), Garagulya = (chudá) drevená noha, grala (157.l.), Fecskendő = sikačka, strjekačka (126.l.), Hév-mérő, -mérű = teplomer (192.l.), Köppöly I. köpöly = banka (258.l.), Mankó = barla (284.l.), Pólya = fášel, fášlik, povjádlo (344.l.)

A betegségekre vonatkozó szókincsben a számos archaikus megnevezés mellett új kifejezések, neologizmusok is megjelennek:

Beteg = chorí, nemocní, lazár (40.l.), Agos = spolužráčmi objatí (4.l.), Álom-járó = námesační, Álom nyomasztás = mura, dláveňja (14.l.) Aszlár = suchá zimňica (22.l.)

Csillap-at = úsad (66.l.), Csont-rák = rak kostí, Csont-senyv = anglická choroba, pokrčenost kostí, Csont-szú = kostijed (69.l.), Epesár = černa žluť (113.l.), Fene = rak (rana) s. zlá nemoc (139.l.), Forró láz = horúca zimňica (149.l.), Guga = guga, Guga halál = mor na guge (164.l.) Hagymáz, Hagymázbetegség l. hagymáz = šamorenja, blúzňreňja, horúca zimňica (175.l.) Hold-kór, kórság = námesjačnosť (196.l.) Honvágý – kór = vlasťitúžba, túžba po vlasťi (198.l.), Íz = rak (nemoc) Íz-daganat = pakostňica (212.l.), Mirigy halál = mor (304.l.),

Nehézkór – Nehéznyvalya l. Nehézkór = zrádňik, zráca (312.l.) Nyavalyatörés = božec, zrádňik, metaňja (316.l.) Török kórság = zrádňik (406.l.), Zuzmó = pleť, lišaj (434. l.), Zsigora = psja kolika (435.l.).

A gyógyszerekre vonatkozó terminológiát ugyanaz jellemzi:

Álom-ital = snapitok (14.l.), Bőr-kenőcs = kožomast' (52.l.), Csombor = polej (68.l.), Gyógy-fű = bilina hojitelná (169.l.), Gyógy-víz = lječna voda (169.l.), Lapdacs = pilula, pilulka (267.l.), Lenmag = lanovuo semä (275.l.) Ír = mast' (208.l.), Kenőcs = mast', mastička (231.l.), Fenyő mag = borovka, borovička, jálovco-vuo zrno (141.l.), Nadály = pijavica s. pijavka (308.l.), Piócza = pijavica, pijavka (342.l.), Por = prach, Porocská = prášok (345.l.), Savanyú víz = kislá voda, mädokíš, šťavica (360.l.), Seb-ír, Seb-kenőcs = flajster na rani (361.l.), Terjék = drjak (397.l.), Tik-mony = slepečje vajce (399.l.), Tojás, Tojomány = vajce (401.l.)

Az utolsó négy témakörbe sorolt terminusok további közös jellemzője, hogy közülük számos köthető egyaránt a népi gyógyászathoz (némely esetben mindkét ágazathoz) és a hivatalos orvosláshoz is.

Összegzésül

A bemutatott gyógyászati terminológia csupán töredéke annak, amelyet Jancsovics István általános kétnyelvű szótára tartalmaz. Terjedelmi okokból nem került sor több témakör prezentálására pl. az anatómiai szakszavakéra, a betegségek szimptomáinak megnevezéseire, az emberi szervezet működésére, továbbá általánosságban az emberi egészségre vonatkozó terminológiáéra, az etnobotanikai ismeretek, állatbetegségek lexikájának ismertetésé-

re. Némelyek a bemutatott terminusok közül ma is használatosak, nagyobb részük azonban már a szótár megjelenése idején is mindkét nyelv archaikus szókincsébe tartozott. Jancsovics neologizmusai, amelyeket főként szóösszetételek reprezentálnak, javarészt a magyar címszó tükörfordításai. Nem adaptálódtak a szlovák nyelvbe, a körülírással megoldott fogalom-meghatározások, továbbá a jelzős szerkezetek sem.

Jancsovics szótárának történeti lexikográfiai hozzáadéka a hivatalos gyógyászati anyanyelvi szakterminológia kialakulásának dokumentációja, valamint a népnyelvi terminológia megörökítése, amely orvostörténeti jellegű. A lexika szintjén dokumentál továbbá bizonyos szintű korabeli szimbiózist a hivatalos orvoslás és népi gyógyászat között. Ennek jelentőségét a magyarországi szlovákok szempontjából az a tény adja meg, hogy a hazai nyelvjárások a népi orvoslás témakörében a hivatalos orvoslás különböző történeti korszakaiból számos terminust máig megőriztek, ami éppen a hazai környezetben született, a modern egységes szlovák irodalmi nyelvet elsőként kodifikáló szótár alapján igazolható.

Jegyzetek:

¹ Ján Kollár szláv kölcsönösség eszméjének megfelelően.

² *Új magyar-szláv és szláv-magyar Szótár.* Írta Jancsovics István. A Magyar Tudós Társaság meghagyásából. (két kötetben) I. rész. *Magyar-szláv szótár.* Szarvason, Réthy Lipót betűíve. A Szerző sajátja. 1848.

Noví maďarsko-slovenskí a slovensko-maďarskí Slovník. Složiu Návodom Slavnej Maďarskej akademii Štefan Jančovič. (v dvoch sväzkoch.) I. oddiel. *Maďarsko-slovenskí Slovník.* Na Sarvaši. Literámi Leopolda Réthyho. Nákladom Vidavateľa. 1848. 1-448.

³ Eva Hoffmannová: J. S. Presl, K. B. Presl. Praha, 1973.

⁴ = füvekkel varázsolni

⁵ (Szerk.) Bessenyei József: A magyarországi boszorkányság forrásai. I.; II. Budapest: Balassi Kiadó, 1997.; 2000.

⁶ Jozef Hrozičnik: Turčiansky olejári a šafranici. Bratislava: Tatran, 1981.

⁷ (Tud. szerk.) Milan Majtán: Historický slovník slovenského jazyka. I. A-J. Bratislava: Veda. Vydavateľstvo Slovenskej akademie vied, 1991. 312: **driák, driáčnik:** kto vyrába a predáva lieky, lekárnik, felčiar, mastičkár.

⁸ A kifejezés szlovák népmesékben fordul elő.

⁹ Bécsben utca van róla elnevezve a Pázmáneum közelében.

¹⁰ Mayer Ferenc Kolos: Az orvostudomány története. Budapest, 1927. (reprint 1988), 255-256.

magyar-szlovák szótárat: „*Maďarsko-slovenskí Slovník je k dostátnu u každého zvláštějšeho knihkupca*” (A magyar-szlovák szótár minden nagyobb könyvkereskedőnél elérhető), vagyis feltételezhetjük, hogy a magyarosító szándékkal vádolt magyar nyelvten és magyar-szlovák szótári rész több emberhez eljuthatott, mint Jancsovícs magyarok számára írt szlovák nyelvtena.

Jancsovícs szlovák nyelvtenát magyar nyelven és magyar nyelvtenát szlovák nyelven jelentette meg. Szlovák nyelvtena egyszerre próbál kodifikációs célú leírás és nyelvtenulást segítő grammatika lenni, ezért volt szükséges a magyar mint közvetítő nyelv bevonása. A Magyar Tudós Társaság mint a szótár és a grammatika kezdeményezője fontosnak tartotta, hogy a Magyarországon élő szlovákok megtanuljanak magyarul, amit V. Ferdinánd 1844. november 13-án a magyar állam hivatalos nyelvévé tett. Jancsovícs a magyar grammatika mellé szlovák grammatikát is készített: „*Jelen szótárom – melyet a' M.T. Társaság megbízásából volt szerencsém szerkeszteni – mind a' mellett, hogy fő célja az, miszerint a' szláv ajkúaknak a magyar nyelv megtanulásában segédeszközüül szolgáljon: egyszersmind segédeszközüül szolgálанд azon Magyaroknak is, ki a' szláv nyelvet megtanulni ohajtáná.*” (Jancsovícs, 1848: VIII)

A Magyar Tudós Társaság 1845-ben hirdetett pályázatot a szótár megírására, melyet Jancsovícs István nyert meg. A Társaság négy irányelvet fogalmazott meg: 1. a szerzőnek olyan szótárat kell készítenie, amely elősegíti a szlovákok magyar nyelvtenulását, 2. a szótárnak az élő szlovák nyelvet kell tartalmaznia, és mellőznie kell a nem egyházi

bohemizmusokat, 3. a szótár terjeszthetősége és a költségek csökkentése miatt az összetett szavak és a tudományos terminusok kerülendőek, 4. a szótár írása során a Bernolák-féle szótárból kell kiindulni. (Jancsovícs, 1848: 5–6.)

Jancsovícs a Magyar Tudós Társaság irányelveinek megfelelően készítette el szótárát. A szótár és a nyelvten segíti a magyar nyelv elsajátítását. Jancsovícs a Štúr-féle irodalmi nyelven készíti el szótárát. Jancsovícs könnyen azonosulhatott Štúr nyelvével, mivel hozzá hasonlóan ő is evangélikus volt, ráadásul a középszlovák nyelvváltozat alapján kodifikálta a szlovák irodalmi nyelvet, és az alföldi szlovákok középszlovák nyelvjárásban beszélnek. A szótár előszavában Jancsovícs végigveszi azokat a nyelvváltozatokat, amelyeket a szlovákok a XIX. század első felében irodalmi nyelvként használtak (Bernolák-féle irodalmi nyelv, biblikus cseh nyelv és a Štúr-féle irodalmi nyelv). Ezek közül Jancsovícs szerint a Štúr-féle nyelvváltozat volt a legelterjedtebb a szlovák értelmiség körében: „*A' magyarországi szláv-ság egy része ragaszkodik még a' cseh-bibliai írásmódhoz, egy része követi Bernolákot, legnagyobb része pedig a' legközelebbi nyelvéfjelemények következtében, kivált a' pozsonyi „Slovenskje Národňje Novini” vezérlete mellett, a' magyarországi igazi szláv élőnyelvet emelte irodalmi polczra, mellyen már könyvek is széltiben sajtó alá bocsáttatnak.*” (Jancsovícs, 1848: VIII)

A Štúr-féle irodalmi nyelv nyelvészeti szempontból megfelelt a Magyar Tudós Társaság követelményeinek, mivel a beszélt szlovák nyelven alapult, és a negyvenes években már kezdett elfogadottá válni a szlovák társadalom többségében. Jancsovícs szakí-

tott a Bernolák-féle irodalmi nyelvvel, amely amúgy sem vált az evangélikus szlovák értelmiség irodalmi nyelvévé. Bernolák azonban közép- és kelet-szlovák nyelvi elemeket is felvett szótárába, így valamennyire kompromisszumot tudott teremteni a nyelvhasználatban. Jancsovicnak is jó kiindulás alap volt. Előszavában is megerősíti, hogy valóban támaszkodott Bernolák szótárára, de azt erős forráskritikával kezelte, és végül a Štúr-féle irodalmi nyelv úzusa alapján készítette el a szótárt és a hozzátartozó *Szláv nyelvtant*.

A Jancsovic-szótár és nyelvtan nyelvi sajátosságai

Jancsovic az élő szlovák nyelv nyelvtanát kívánta leírni, és véleménye szerint korábban még nem publikáltak ilyen munkát Magyarországon. Saját bevallása szerint a nyelvtan megírása során egyaránt támaszkodott Pavol Doležal, Josef Dobrovský, Jan Nejedly, Anton Bernolák és Ludovít Štúr nyelvtanaira. Megállapíthatjuk, hogy elfogadta a Štúr-féle nyelvváltozatot, vagyis a Štúr által Pozsonyban szerkesztett *Slovenskije národňje novini* (Szlovák Nemzeti Újság) nyelvezetét, azonban Štúr 1846-os kodifikációs nyelvtanát, a *Nauka reči slovenskejt* (A szlovák nyelv elmélete) nem tartotta egy kodifikált nyelvváltozat normatív nyelvtanának. Ennek alapján Jancsovic *Szláv nyelvtana* a szlovák nyelv kodifikációs kísérleteként is értelmezhető, és ez megegyezik Zsilák Mária véleményével is: „Ez az első lexikográfiai munka, amely középszlovák nyelvjárási alapokon, az új, Štúr által létrehozott szlovák irodalmi nyelv helyesírási alapjain jött létre, s ez a szótárnak egyfajta kodifikációs jelleget is kölcsönöz.” (Zsilák, 2004: 2011)

Jancsovic István nyelvtana és szótára nemcsak kodifikációs munka kívánt lenni, hanem gyakorlati célokat is szolgált azáltal, hogy segíti a szlovákokat a magyar nyelv elsajátításában. Nem lenne helytálló a szótárt magyarosító munkaként jellemezni, ugyanis Jancsovic Magyarország többnyelvűségét támogatja, de emellett a magyarországi polgárok közös nemzeti identitását helyezi előtérbe. Jancsovic koncepciója nem jelenti a natio hungarica politikai nemzethez való visszatérést, melyben egyetlen nyelv és nemzet sem lenne diszkriminálva. Jancsovic elfogadja, hogy a magyar nyelv hivatalossá vált Magyarországon, arra biztatja az állam nem magyar polgárait is, hogy tanuljanak meg magyarul.

Ha összehasonlítjuk Jancsovic Szláv nyelvtanát a Štúr-féle kodifikációval, akkor számos hangtani és helyesírási párhuzamot vonhatunk, de a két nyelvtan között jelentős eltérések is vannak. Jancsovic alapvetően követte a Štúr-féle helyesírást, nem használt ipsiszonokat, helyesírása a hangjelölő írásmód elvén alapszik, jelöli a *d*, *t*, *n* mássalhangzók lágyságát, tartja magát az ún. ritmikus törvényhez (egymás mellett nem állhat két hosszú magánhangzót tartalmazó szótag). Štúrhoz hasonlóan *ja*, *je*, *ou* alakban használja a diftongusokat, azonban nem interpretál-

ja őket kettőshangzóként, helyesírási problémaként ír róluk. Štúrral ellentétben Jancsovic kodifikálja az *ä* magánhangzót (széles ejtésű *e*), a szótári részben számos példát találhatunk a használatára: *mäki*, *sväti*, *päť*, *käďeni*. Štúr kodifikációjából kimaradt az *é* hang (hosszú *e*), mivel a hosszú *e* hang helyett a *je* diftongust kodifikálta. Štúr csak a *céra* (lánygyermek) szónál használja az *é* grafémát, Jancsovic viszont kodifikálta, és a szótári részben több példát is találhatunk az *é* graféma használatára. Ezek a szavak azonban a már említett *céra* szót leszámítva leginkább magyar és latin jövevényszavak: *bér*, *Béla*, *bilét*, *Birét*, *céder*, *Cigléd* (Cegléd). Dialektológiai érdekesség, hogy Jancsovic hangtani elemzése szerint a szlovák *a* hang a magyar *a* hanggal egyformán ejtendő (valójában a szlovák *a* hang ajakréses, a magyar *a* hang pedig ajakkerekítéses).

A Štúr és Jancsovic-féle mássalhangzórendszert vizsgálva egy nagyobb különbséget állapíthatunk meg. A Štúr-féle mássalhangzókészletből hiányzik a palatális *l'* hang, ezzel ellentétben Jancsovic kodifikálta: *la/l'a* (lám), *lad*, *lan*, *l'uto*, azonban vannak olyan szavak, ahol a mai szlovák irodalmi nyelv kiejtési szabályai szerint palatális *l'*-nek kellene szerepelni, de Jancsovicnál alveoláris *l* mássalhangzó szerepel: *lalia* (liliom), *lúbiť*, *vuola*.

A Jancsovic-szótár lexikográfiai sajátosságai

Az idő hiányában a szótár lexikográfiai sajátosságaira csak vázlatosan térnek ki, azokat a kötetben megjelenő tanulmányomban kívánom összefoglalni. Egy szótár értékelése során a legfontosabb szempontnak a terjedelmi kérdések számítanak. Jancsovic szótárára szokás középszótárként és kissezótárként is hivatkozni. A szótár magyar-szlovák része négyszázharminchat oldal, a szlovák-magyar pedig négyszáztizenhét. A mai viszonylatban kissezótárnak számítana, de megjelenésekor terjedelme alapján még a középszótárak közé tartozott.

A szótár címszavai nagy kezdőbetűvel kezdődnek. A szerző a homonimákat egy szócikken belül tárgyalja (pl. *Batonya*, *fn.* pokolenja ptácko; *tn.* Mesto v Aradskej st.), szinonimáknál gyakori a másik szócikkre utalás. A címszó nyelvtani leírása során Jancsovic használ szófaji besorolást. Megkülönbözteti a főnevet a tulajdonnevektől, a szlovák-magyar részben (a főneveknél és az igéknél is) utal a címszó ragozási paradigmájára. A szlovákban az ige E/1-ben van, utána van az igető és az infinitívus; a folyamatos és befejezett magyar melléknévi igenevek melléknévként szerepelnek. A számneveket melléknévként jelöli a magyar-szlovák részben, de a szlovák-magyar részben már megjelenik a számnév szófaji kategóriaként.

A szótár használatát nehezíti, hogy a magyar-szlovák kötetben a szerző nem oldja fel a rövidítéseket. Ez feltehetőleg azzal magyarázható, hogy a magyar címszavaknál nincsenek ragozási paradigmára történő utalások, így jóval kevesebb rövidítés fordul

elő, az itt szereplő rövidítéseket Jancsovcics egyértelműnek tartotta.

A szókészletet vizsgálva megállapíthatjuk, hogy Jancsovcics számos földrajzi nevet gyűjtött össze, elsősorban Felső-Magyarországi településneveket, a toponímiák ekvivalense után zárójelben közli, hogy a település melyik vármegyében található. Sajnálatos, hogy a szócikkeken belül kevés példa és frazeologizmus található, pl. ez a' bor csípi a' torkot: toto víno štípe hrdlo; kutyahájjal kenték meg a köldököd: ti si od kosti pes. (mindig rossz volt – a szerző megjegyzése). Jancsovcics evangélikus lelkészként szolgált, talán ezért találhatunk több példát az *Isten* szócikk alatt: jó – Paňe Bože! – nevében: v Božom meňe! S Bohom. – hozta! vitaj, vitajte!.

Jancsovcics szótára a Štúr-korszak egyetlen lexicográfiai munkája, ha a korszak terminológiáját kívánjuk kutatni, akkor egyedül erre és a Štúr által szerkesztett Szlovák Nemzeti Újságra támaszkodhatunk. Előadásomban nem tértem ki Jancsovcics István nyelvújító munkásságára. Jancsovcics szótára nyelvtörténeti szempontból is figyelemreméltó, ugyanis számos neologizmust tartalmaz. A Jancsovcics szótár terminológiai kérdéseit az orvoslás és a népi gyógyászzal kapcsolatos szókészletet vizsgálva Zsilák Mária elemzi részletesebben előadásában.

Felhasznált szakirodalom

DEMMEĽ, József: Maďarizácia v štúrovčine?

Slovenskojazyčné elity a prvý slovensko-maďarský slovník. In: *Elity a kontraelity na Slovensku v 19. a 20. storočí. Kontinuity a diskontinuity*. Bratislava: Veda – Historický ústav Slovenskej akadémie vied 2019, p. 427–452.

DEMMEĽ, József: Štefan Jančovič a prvý slovensko-maďarský slovník. In: *Slovenský jazyk a kultúra v menšinovom prostredí. Štúdie z medzinárodnej vedeckej konferencie Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku Békešská Čaba 15. – 16. novembra 2012*. Red. A. Kováčová – A. Uhrinová. Békešská Čaba: Výskumný ústav Celoštátnej slovenskej samosprávy v Maďarsku 2013, s. 281–287.

JANCSOVICS, István: *Új szláv–magyar és magyar–szláv szótár. Irta Jancsovcics István A' Magyar Tudós Társaság Meghagyásából. (Két kötetben.) I. rész*. Szarvason, Réthy Lipót betűivel. A' szerző sajátja. 1848. XLVIII és 448 p.

JANCSOVICS, István: *Új magyar–szláv és szláv magyar szótár. Irta Jancsovcics István A' Magyar Tudós Társaság Meghagyásából. (Két kötetben.) II. rész*. Szarvason, Réthy Lipót betűivel. A' szerző sajátja. 1848. XLVI és 417 p.

ZSILÁK Mária: A szlovák szótáirodalom. In: *Kis szláv lexikográfia*. Red. I. Nyomárkay – I. Vig. Budapest: ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék 2004, p. 198–221.

Dr. Császári Éva

ELTE BTK Szláv Filológiai tanszék

A bükkszentkereszti szlovák nyelvjárási szótár – az adatgyűjtés tanulságai

A bükkszentkereszti szlovák nyelvjárás az ún. átmeneti típusú nyelvjárások közé tartozik. Ebben a dialektusban közel százötven év lefolyása alatt a kelet-szlovák, a nyugat-szlovák és részben a közép-szlovák elemek új, önálló nyelvi rendszerre alakultak át.

Az alföldi nyelvszigeteken élő szlováksággal ellentétben a bükki hutatelepüléseken nem épült ki önálló intézményrendszer, a nyelv és a népi kultúra, a hagyományok is ösztönös módon éltek tovább.

Mind a szlovák dialektus, mind az identitás csorbát szenvedett a szlovák-magyar lakosságcsere következtében. Bükkszentkeresztről 1946 és 1948 között csaknem hétszáz ember települt át Csehszlovákiába. Ezt a traumát a szlovák közösség nem tudta kiheverni. Az úgynevezett „kitelepitéstől való félelem” a mai napig megnehezíti az adatgyűjtést a településen (különösen a névtani kutatásokat: a névmagyarosításra, ragadványnevek gyűjtésére vonatkozóan).

A magyarországi szlovák nyelvjárások rögzítésének kísérlete nem előzmények nélküli. Megemlítendő a *Három magyarországi szlovák nyelvsziget nyelvjárásainak monográfiája*; A magyarországi szlovák nyelvjárások atlasza; a Komlói értelmező tájszótár; a Csabai tájszótár és A bükki huták és hámorok története...

A bükkszentkereszti szlovák tájszótárral kapcsolatosan felmerült a kérdés bennem: szótár legyen-e, avagy egyfajta tankönyv, helyi szlovák kisokos? A motivációim összetettek voltak: a kétnyelvűség tanulmányozása során felmerült bennem a helyi szlovák nyelvjárás megőrzésének, átadásának gondolata, azaz a nyelvmegőrzés mint a nyelvcsera ellenpólusa, vagy nyelvélnépesítés, nyelvfelélesztés, revitalizáció (a „halálra ítélt” dialektus újjáélesztése) lehetősége. Mivel a helyi szlovák dialektust beszélő egyének az instabil kétnyelvűség fázisából a nyelvcsera fázisába érkeztek, a beszélők nagyobb része átvette a többségi társadalom nyelvét. Csupán a legidősebb nemzedék képviselői képesek nehézség

nélkül egyik nyelvről a másikra váltani. Megnyilvánulásaikon kitűnően vizsgálhatók a kódkeveredés és a kódváltás különböző típusai, illetve az tapasztaltam, hogy ha egy történetet mindkét nyelven elmondatok az adatközlővel, a két különböző nyelven elmondott történet együtt ad egy egészet, azaz kiegészíti egymást.

A szlovák nyelv megítélésén sokat rontott (különösen a szlovák anyanyelvű idősebbek körében) a szlovák irodalmi nyelv bevezetése az általános iskolai oktatási rendszerbe, mivel az jelentősen eltér mind szókészletében, mind grammatikájában a helyi változattól, amelynek sohasem volt írott, kodifikált változata. Ezért is merült fel bennem egyfajta hibrid szótár-tankönyv megvalósításának ötlete, amely a helyi szlovák dialektus alapszókincse mellett tartalmazná az irodalmi szlovák és a magyar megfelelőket is.

Az adatgyűjtés összetett művelet: a nyelvcserét is komplex módon érdemes vizsgálni (interjúk, tesztek, kérdőívek, közvetlen megfigyelés, esettanulmányok segítségével). Az általam elképzelt szótárhoz célzottan és szisztematikusan 2020 elején kezdtem anyagot gyűjteni, a járványhelyzet azonban nyár végéig korlátozta a személyes találkozások lehetőségét. Az adatközlőkkel sikerült a múlt év első harmadában többször is összeülni és témakörök szerint megbeszélni a legfontosabbnak tartott kifejezéseket. 2020 augusztusában és szeptemberében még sikerült találkozni az adatközlőkkel, azonban az ún. második hullám újra megghiúsította az adatgyűjtés lehetőségét.

A csupán részben irányított kötetlen beszélgetés során számos régi történet, családi emlék, szokás stb. elevenedik fel, amelyeken keresztül a kétnyelvűség megnyilvánulásai is tetten érhetők. A témakörök (pl. család, üdvözlési formulák, testrészek, ünnepek...) szerint haladva pedig rögzül az alapszókészlet, és példamondatokba tudjuk foglalni a szavakat.

Érdekes és sajnos gyakorinak mondható jelensége az adatgyűjtésnek, amikor az adatközlők nem tudnak visszaemlékezni a kért szóra, de azt biztosan tudják, hogy volt rá kifejezésük. Ilyen esetben körülírással próbálkoznak.

Pl. *tanuló, diák* – szlk. *žiak* – *esči do školi hoďi* (még iskolába jár)

osztálytárs – szlk. *spolužiac* – *spolu hoďili do školi, oňi buli cimborki*

(együtt jártak iskolába, barátok voltak)

család – szlk. *rodina* – csak rokonság jelentésben ismert

házastárs – szlk. *manžel/ka* – *oňi se sprisahali* (megesküdtek)

gyűrűsujj – szlk. *prstenník* – *na kerim palci nosila prsteň* (amelyik ujján hordta a gyűrűt)

szempilla, szemöldök, lép (szerv) – volt rá kifejezés, de már nem tudták felidézni.

A példamondatokon jól szemléltethetők a szlovák irodalmi nyelv és a helyi dialektus közötti eltérések:

Hogy hívnak?: *Ako sa voláš?* – *Jak se menuješ?* / *Jak se voláš?*

Pl. *Ja se volam Erža.*

Honnan származol?: *Odkiaľ si?* – *Skad'ik si prišol, prišla...?* *Skad'ik si valušni?*

Pl. *Ja som do Répášu valóšni. Ta ja v Répášu žijem, stamaď som prišol. Tam som valušni.*

Örvendek!: *Teší ma.* – *Ja se tak radujem, že sme se stretli.* (Úgy örülök, hogy találkoztunk!)

Hogy vagy / van: – *Ako sa máš / máte?* – *Jak se maš / máte?*

Állandósult szókapcsolatok szemléltetése:

Pride mi na rozum – *eszembe jut*

Ufeka jag blazen – *szalad, mint az őrült*

Sztrafila som si rozum a bežala som do sveta – *elvesztettem az eszemet és szaladtam a világba*

Teški svet bul – *nehéz világ volt*

Na hlavu spadla – *fejre esett*

Kódkeveredés, kódváltás típusainak bemutatása:

Take körmöše dostala, čo most is fáj. – *Olyan körmöst kapott, hogy még most is fáj.*

No, ale vibirujeme. – *Na, de csak kibírjuk.*

Oňi buli főtársulatanya, a ftedik imádkoztak mindig. – *Ő volt a főtársulatanya, és akkor mindig imádkoztak.*

Đeťi se bavili ve škole. Labdami se labdázovaili, bavili se labdami. – *A gyerekek az iskolában játszottak. Labdával labdáztak, labdával játszottak.*

Išli s ňima na Maszarszek, išli gyalog. – *Velük mentek Mészárszékre. Gyalog mentek.*

Barnave vlasi – *barna haj*

Sőkave vlasi – *szőke haj*

A tervezett bükk-szentkereszti szlovák tájszótárnak természetesen ki kell egészülnie a helyi sajátos életmódból fakadó témakörök szókészletével, mint például a hagyományos foglakozások, életmód, táplálkozás, hiedelemvilág, illetve gyakorlatiasnak, könnyen használhatónak kell lennie (digitális formában is, akár hanganyaggal együtt), hogy elősegítse a nyelvi revitalizációt és alkalmazható legyen oktatási segédeszközként is.

A Hercegszántói horvát tájszótár mikrostruktúrájának és makrostruktúrájának összehasonlítása más hasonló szótárakkal

A Hercegszántói horvát
tájszótár mikrostruktúrájának és
makrostruktúrájának
összehasonlítása más hasonló
szótárakkal

Blazsetin Vjekoslav
Matijević Maja

A lexikográfia elmélete és gyakorlata –
Magyarországi nemzetiségi körkép

2021. május 20.

A PowerPoint előadás
címlapja, melyen
a Hercegszántói horvát
tájszótár látható

Magyarországon a 2011. évi népszámlálás szerint 26 744 magyar állampolgár vallja magát horvát nemzetiségűnek. Magyarországi és horvátországi kutatók egyaránt úgy gondolják, hogy a magyarországi horvátok száma ennél nagyobb (ötven- és száz ezer közötti). A magyarországi horvátokat Sarosács György a következő hét népcsoportra osztja, ami a szakirodalomban olyannyira elterjedt, hogy a középiskolás oktatás részévé vált: bunyevácok, sokácok, bosnyákok, Dráva menti horvátok, Mura menti horvátok, gradistyei (burgenlandi) horvátok és Duna menti horvátok (rácok). A horvát népcsoportok sokasága arra utal, hogy a magyarországi horvátok nem egy homogén nemzetiség. Felosztásuk két fontos tényezőhöz köthető; a történelem során különböző bevándorlási hullámokban és különböző tájegységekről érkeztek, amivel pedig összefügg dialektológiai sokszínűségük. Elmondhatjuk ugyanis, hogy a mai Magyarország területén egy egész kis horvátországi nyelvatlasz található, mivel a magyarországi horvátok a horvát nyelv mindhárom (ča-horvát, kaj-horvát, što-horvát) nyelvjárását beszélik és hazánkban az ósláv ě (jat) minden megvalósulása is megtalálható (i-ző, e-ző, je-ző és ije-ző).

Ebből következik, hogy a magyarországi horvátok tájszólásai a fonetika, fonológia, morfológia, szintakszis és lexikológia szintjén egyaránt eltérőek lehetnek. Előadásunkban bemutattunk néhány fontosabb tájszótárt, hogy elemzésünk alanyát kontextusba helyezzük. Említenünk kell az első internetes normatív tájszótárt, amely a magyarországi horvátokhoz is köthető.

Az ausztriai Burgenlandban megjelent *GH rječnik* jelenleg csaknem százegyezer címszót tartalmaz. Kiemelésre érdemes *dr. Horváth József Kak mi govorimo – Reči Umočanov: Ahogy mi beszélünk – Fertőhomoki szógyűjtemény* című könyve is, amely szintén bizonyítja a magyarországi horvátok heterogenitását, mivel e gradistyei falu tájszólása a kaj-horvát nyelvjáráshoz tartozik. Még egy tájszótár dolgoz fel kaj-nyelvjárást, mégpedig a Blažeka Đuro, Nyomárkay István, Rácz Erika szerzőhármassal *Mura menti horvát tájszótár: Rječnik pomurskih Hrvata* című kötete. E tájszótár a Mura menti horvátok kaj-nyelvjárásának szókincsét mutatja be. Végül pedig fontosnak találjuk kiemelni a zágrábi Horvát Nyelvtudományi Intézet által kiadott *Bácskai horvátok tájszótára* (horvátul: *Rječnik govora bačkih Hrvata*) című munkát, melynek szerzője Ante Sekulić. Ezzel a szótárral eljutottunk a što-horvát nyelvjáráshoz és nem csak azért kapott kiemelt szerepet az említett szótárok között, mert az egyedüli szótár, amely a što-horvát nyelvjárást írja le, hanem azért is, mert makrostruktúrája és mikrostruktúrája jól mutatja, hogy a horvátországi tájszótárak milyen modell szerint készülnek.

A makrostruktúra alatt az egész könyvet értjük a „borító előlapjától, a hátlapjáig”, más szóval a szó-társzerkezetet tarjuk szem előtt (tartalom, előszó, recenzió, szótár módszertanának leírása, tanulmány, szavak jegyzéke, jegyzetek stb.). A mikrostruktúra alatt magát a szócikket értjük (címszó, hangsúlyok jelölése, adatok, jelentés, szinonimák és antonimák, példák, frazémák stb.).

A *Hercegszántói horvát tájszótár* szerzője Mandić Živko, kiadója a Magyarországi Horvátok Tudományos Intézete. A szótár húszezer címszót tartalmaz kilencszáznegy oldalon. Makrostruktúrája **előszóra**, **recenzióra**, **a hercegszántói tájszólás nyelvtanára** (fonetika, morfológia, szintaxis), rövidítések jegyzékére, szótárra (maga a szavak jegyzéke) és **jegyezekre** tagolódik. Külön figyelmet érdemel a három félkövérrel megjelölt makrostruktúra-elem. Az előszó szerkezetileg két részre osztható, az első részben Mandić összegzi a hercegszántói horvátság történelmét a XVI. századtól a XX. század végéig, míg a második részben leírja a szótár módszertanát, megmagyarázza, hogyan és miként gyűjtötte a lexémákat, és miképp állította össze a szócikkelyek szerkezetét. Ezt követően számszerűen feltünteti az egyes jövevényszavak számát (pl. 926 magyar és 427 német). A hercegszántói tájszólás nyelvtanában a szerző a hercegszántói tájnyelv és a horvát standard nyelv közötti eltérésekre fekteti a hangsúlyt. A nyelvtan három tudományos munka tömör összegzése, mely kiváló útmutatót biztosít a szintaxis kapcsolatok megértéséhez a különböző szócikkelyek példáiban. A tájszótár utolsó négy oldala vonalas lapokból áll, ez az utolsó elem a „bilješke/jegyzetek”. A szótár, mintha arra ösztönözné használóját, hogy Hercegszántó utcáit járva figyelje az ottani horvátokat, elemezze beszédjüket és jegyezze fel azokat a lexikákat, melyeket a szerzőnek nem sikerült. Ily módon egy befejezetlen műről is beszélhetünk, mely kedvezően tekint a hercegszántói horvátság jövőjére, ugyanis az üres lapok csak arra várnak, hogy valaki kitöltse őket.

A *Hercegszántói horvát tájszótár* mikrostruktúráját, mint említettük, maga a szerző definiálta az előszóban. Mi azonban a szócikkely pontos struktúrája szeretnénk felhívni a figyelmet és azt egy, szótárban megtalálható példával, szemléltetni is:

címszó *grammatikai adatok* (esetek eltérése a megszokottól) **1.** standard nyelvi jelentés (szó etimológiája) – példa. **2.** standard nyelvi jelentés (szó etimológiája) – példa. □ **frazéma** jelentés

ognjišće *s* (mn GL *ognjiša*) **1.** ognjište. – Naprīd je sōba, nāpolak ognjišće: otvōrit kūjna, a nātrag kiljēr pa štāla. **2.** rodni dom. – Kāže oficīr da će se nājesen svāki vrātīt na njegōvo ognjišće. *didovskō* ~. □ **di** *nēmā ženē, ~ vēne; na ~u būve se ne smīšcu* svatko želi lagodno živjeti

A szótár mikrostruktúrája és annak példája

A szótár kínálta kutatási lehetőségek közül a nyelvészeti szempontból talán legérdekesebbet, a jövevényszavak kérdéskörét szeretnénk bemutatni. Ezek az érdekességek minden nyelvi szinten megtalálhatóak. A fonetika szintjén érdekes, hogy a horvát nyelvben hogyan adaptálódnak egyes magyar magánhangzók (a horvát nyelvben öt, illetve hét magánhangzóról beszélhetünk; a, e, i, o, u, r és ě, míg a magyar nyelvben tizennégyről). Különösen érdekes a magyar [ɒ] magánhangzó (alma), melyet a szláv nyelveket beszélők kétféleképpen hallanak, mint [a] magánhangzó (vágány), vagy, mint [o] magánhangzó (olvas). Ennek eredményeként a magyar fagyalt szó a hercegszántói szótárban két címszóként jelenik meg, a szónak két hangalakja van, de egy jelentése, egyszer, mint *fodlolt* [fodzolt], másodszor, mint *fadlalt* [fadlalt]. A hercegszántói horvát tájnyelvben hasonlóan adaptálódik a magyar palack szó is: *polock*, viszont ennél a lexémánál a nyelvhasználók nem különböztetnek meg két hangalakot.

A jövevényszavak vizsgálata hercegszántói tájszólás morfológiájáról is sok mindent elárul. A horvát nyelvtanok hagyományosan három ragozási kategóriába sorolják a főneveket (az egyes szám birtokos eset ragja alapján: *a*-ragozás, *e*-ragozás, *i*-ragozás), újabban viszont Ivan Marković öt kategóriát különböztet meg. A hagyományos háromon kívül külön kategóriába sorolja a nem ragozható főneveket (pl. deci, mint mértékegység), illetve a konverzió útján melléknévből átalakult főneveket (pl. Hrvatska, Horvátország), amelyeket melléknévként ragozunk. A hímnemű és semleges nemű főnevek általában az *a*-ragozásba, a nőnemű főnevek pedig általában az *e*- és az *i*-ragozásba tartoznak. Ennek megfelelően a hercegszántói horvát tájnyelvben is minden magyar jövevényszó egy adott ragozási rendszerbe kerül. A mássalhangzóra, valamint *o*-ra vagy *e*-re végződő főnevek általában *a*-ragozásúak és hímneműek vagy semleges neműek. Az *a*-ra [ɒ] végződő főnevek általában *e*-ragozásúak és nőneműek. Azok a magyar főnevek, amelyek más magyar mássalhangzóra végződnek (pl. *mōzi*, *kāvēfōzō*) általában nem ragozhatóak. A hercegszántói nyelvjárásra jellemző, hogy a magyar jövevényszavakra *-k* képzőt ragaszt, pl. (*mozi* → [mozi-k-a], *anyós* → [anjoš-k-a], *edző* → [edzō-k-a]). Mivel a főnév alanyesetben *-a* ragra végződik, logikusnak tűnhet, hogy az így képzett jövevényszók *e*-ragozásúak és nőneműek lesznek. A *-k* képzővel képzett jövevényszavak minden esetben *e*-ragozásúak, azonban nemük a főnév morfológiai struktúrája alapján nem állapítható meg egyértelműen tehát nincs a *-k* képzőhöz kötve. A szerző minden főnévnél jelzi, hogy melyik nembe tartozik és a szócikkelyekben lévő példák alapján jól nyomon követhető. A magyar jövevény igék két igecsoporthoz rendeződnek, az V. (*-ira*- igeképző) és a VI. (*-ova*- igeképző) igecsoporthoz, pl. (*ballag* → [balag-ira-t], *kezel* → [kezel-ira-t], *fékez* → [fekez-ova-t], *deres* → [dereš-ova-t]). Az *-s* melléknév képzővel rendelkező

magyar melléknevek, először elvesztik jelentésüket és szótővé alakulnak majd *-sk-* horvát (szláv) mellék-név képzőt kapnak (citromos → [tsitromof] + sk → citromos-sk-i → citromoški), ebből fakadóan a ‘citromos fagyalt’ a hercegszántói tájszólásban, mint ‘citromoški fodlott’ jelenik meg.

Zárásgondolatként elmondható, hogy a *Hercegszántói horvát tájszótár* Mandić Živko *opus magnuma*. Egy tájszótár, mely módszertanilag átgondolt, következetes és megfelel úgy a horvátországi, mint a magyarországi lexikográfiai elvárásoknak. Éppen ezért

egyedülálló útmutató a horvát tájszótárak írásához Magyar- és Horvátországban egyaránt. Ez a tájszótár nagy lépés a magyarországi horvát lexikográfia számára, joggal érdemelheti ki mindkét nemzett tudományos közösségének figyelmét. Reméljük, hogy ezzel az összehasonlítással Mandić Živko egyik, az előszóban megfogalmazott óhaját teljesítettük és alátámasztottuk: „...azt gondolom, hogy ez a tájszótár hallgatók és nyelvészek számára egyaránt kutatás tárgya lehet, mert úgy gondolom, hogy a dialektológiai lexikográfia értékes műve”.

Bárány Erzsébet

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola – Nyíregyházi Egyetem

Magyar–ukrán, ukrán–magyar kétnyelvű szótárak¹

A magyar–ukrán lexikográfiai munkálatok korai szakasza

A magyar–ukrán lexikográfia a XIX. század második felében vette kezdetét. 1883-ban látott napvilágot Csopey László mindmáig lexikográfiai érdekességnek számító, húszezer szócikket tartalmazó *Rutén–magyar szótár* című munkája, a maga korának kiemelkedően magas tudományos színvonalú szógyűjteménye, a Magyar Tudományos Akadémia által Fekesházy-jutalommal (1881) koszorúzott pályamű.

Az előszóban Csopey László felvázolja, hogy a pályamű írásakor három célt tűzött ki maga elé: 1) a rutén szavakból lehetőleg teljes gyűjteményt adni; 2) az egyházi szláv nyelvből felvenni a gyakrabban használt szavakat; 3) több orosz szót is felvenni (ami viszont később kimaradt, mivel Mitrák Sándor épp akkoriban megjelent *Orosz–magyar szótára* tartalmazta az orosz szavakat). Csopey szótárának címszavai között az általa *ruténnek* nevezett kárpátaljai keleti szlávban előforduló szláv címszavak között számos, a magyarból átvett és meghonosodott szó található. A legtöbb magyar jövevényszót a szerző kurzívval jelölte, például: *алдомаш* < áldomás² (3), *арань* < arany (4), *аршова* < ásó, ásókapa (5), *багова* < bagó (6), *байловати* < bajlódni, kínlódni, vesződni (7), *бантовати* < bántani, bántalmazni (8), *бировати* < bírni, tehetni, bíraskodni, bírói tisztelet viselni (12), *бизовати* < bízni, megbíz (12), *вацокъ* < vaczok, fekvőhely (26), *визань* < viganó, szoknya (30), *гинтовъ* < hintó (53), *галиба* < galiba, akadály (63), *дялазловати* < gyalázni (86), *ердемловати* < érdemelni, kiérdemelni (89), *кергетловати* < kergetni (147), *марадашъ* < taradás (179), *навновати* < ránni, megenni (196), *пергельовати* < pergelni, pörkölni (251),

пыгати < rúgni, *пыгнати* < egyszer rúgni, egyet rúgni (352), *сертесуелъ* < szerteséjjel, szertesét (361), *тамедловати(ся)* < neki támadni, neki támaszkodni (390), *чыфшазъ* < csúfság, *чыфаловати* < csúfolni (430), *шудовъ* < süldő (ártány) (434). A szerző külön címszóként jelölte a szócsalád minden tagját, ami a ruténban előfordul, például *фарадловати* < kifárasztani, *фарадоватися* < fáradozni, *фараллованиу* < fáradt, *фарадишазъ* < fáradság (414).

Megállapításunk szerint Csopey László szótárában sokkal több hungarizmus található, mint amennyit ő akként tartott számon. A következő szavak tartoznak még a ruténban meghonosodott magyar jövevényszavak körébe (ide soroljuk azokat is, amelyek magyar közvetítéssel kerültek a befogadó nyelv rendszerébe): *бокорованъ* < pokolvár (16), *бокору* < szálfatutaj (16), *валовъ* < vályú, N. váló (25), *варешъ* < város (25), *вершъ* < vers, költemény (28), *затаръ* < határ (51), *живанъ* < zsvány (92), *кабат* < kabát (140); *кавилъ* < kává (140), *канна*, *канта* < kanna, N. kanta (143), *капура* < kapu (143), *каларабъ* < karalábé (141), *парна* < párna (248), *пасуля* < paszuly, *Phaseolus* (248), *турня* < torony (399), *церуза* < ceruza (422) stb.

Petro Lizanec (1963: 50) kedvezően értékelte, hogy Csopey László elsőként figyelt fel a magyar hatásra a kárpátaljai szóanyagban. Méltatásában azonban nem értett egyet Csopey azon állításával, hogy a kárpátaljai nyelvjárásokban ötszázharminchét magyar jövevényszó van, mivel ő négyszáznál kevesebbet számolt össze. Hiányolja azt is, hogy Csopey László nem rögzítette a magyar szó elterjedését a kárpátaljai nyelvjárásokban, ezért ez olyan helytelen következtetéseket von maga után, hogy az általa felsorolt magyar szavak egyformán vannak elterjedve Kárpátalja egész területén. E hiányt pótolva a kutató

három csoportba sorolja a Csopey László által összegyűjtött hungarizmusokat:

1. azok a szavak, amelyek Kárpátalja egész területén elterjedtek: *алдомаш* < áldomás, *балта* < balta, *бановати* < bán, *бирюв* < bíró, *битанга* < bitang, *диуша* < dézsa, *езерь* < ezer, *орсаг* < orszáágút, *сабов* < szabó stb.;

2. azok a szavak, amelyek csak a magyar nyelvhatárral szomszédos nyelvjárásokban fordulnak elő: *андьол* < angyal, *бантовати* < bánt, *бинтетовати* < büntet, *геверьовати* < hever, *ердемловати* < érdemel, *копоршув* < koporsó, *мулаччаг* < mulatság;

3. azok a szavak, amelyeket nem használt az egész ukrán lakosság, csak egyes kétnyelvű személyek hétköznapi beszédében fordulnak elő: *арань* < arany, *газудловати* < hazudik, *егисен* < egészen, *кергетловати* < kerget, *тамедловати* < támad, *чапловати* < csap (odacsap) stb. Az utóbbi csoporthoz tartozó szavak minősítését Lizanec (1963: 51) azzal indokolja, hogy ezek a XVI–XVIII. századi nyelvemlékekben nem fordulnak elő. Eredetüket tekintve Lizanec a hungarizmusokat szintén három csoportba sorolja:

1. magyar eredetű szavak: *аршув* < ásó, *бановати* < bán, *вареш* < város, *легінь* < legény, *ратота* < rántotta, *чивдирь* < csődör;

2. nem magyar eredetű, de magyar közvetítésű szavak: *довган* < dohány, *лада* < láda, *ланц* < láncc;

3. azok a szavak, amelyeket Csopey László tévesen sorolt a magyar jövevénnyekhez: *бабрати* < babrál, *боднарь* < bodnár, *кестеман* < kendő, *кешкенő*, *наврек* < (mind)örök(re), *Сизом* (román város) < Sziget, *чекан* < csákány. A tévesekhez sorolja (1963: 50) még a *бендюх* < bendő, *берь* < bíriű, *вѣко* < véka, *виган* < viganó, *гандра* < rongy, *handra*, *чаповка* < csapófa szavakat és még sok más szót.

Mára már nem vitatott, hogy a *виган* < viganó magyar kölcsönszó, vö. *висан* (ESUM 1: 390), akárcsak a *наврек* < (mind)örök(re), vö. *na orek* (Dezső 1989: 75) és a *Сизом* (román város) < Sziget is. A *бендюх* < bendő főnév eredete nem tisztázott, de az ESUM (1: 166–167) adatai szerint a legközelebb a m. *bendő* és a lett *penderis* szavak vannak. Feltételezhető, hogy a m. *bendő*höz közelebb van az ukrán *бендюх* és a földrajzi fekvés miatt is feltehetően a magyarból származtatható (egy későbbben írt egyetemi jegyzetben Petro Lizanec a *бендюхъ* szót mégis a magyarból származtatja, vö. 1970: 50). Hasonlóan tisztázatlan eredetű a *кестеман* < m. *kendő*, N. *keszkenő* is, amely a török *testemēl*ből származhat, de a m. *keszkenő* < *kézkenő* főnévvel is kapcsolatba hozható (ESUM 2: 426). Nincs végleges megállapodás a *чекан* < csákány főnév etimónját illetően sem: több szláv nyelvben ismert a szó, ez részben török eredetű, másrészt a magyarból is származhat (vö. TESz 1: 469).

Jaroslav Halas (2000: 55–59) tanulmányában a Csopey-szótár ukrán szókincsének bemutatása és elemzése volt a cél. A legnagyobb érdeklődést az elemző szerint a helyi szókincs váltja ki, amelyet a kárpátaljai nyelvjárásokban való elterjedtségük szempontjából három fő csoportra osztott Josyp Dzendzeliv's'kyj nyelvatlasza alapján. A példák között

magyar eredetű szavakat is találunk. Betekintést kapunk a magyar és más eredetű szavak elemzésébe is, majd a frazeológiai egységek példáit mutatja be a szerző. A címben feltüntetettekkel ellentétben a kutató csak részben orientálódott az ukrán szókincsre, érdeklődése inkább a szókincs általános áttekintésére irányult. Serhij Pan'ko (1991: LXV) a szótár tudományos megalapozását hiányolja a túlságosan sok magyar címszóval, Petro Lizanec pedig azt rója fel, hogy Csopey nem végezte el a hungarizmusok tudományos vizsgálatát (1963: 52).

Udvari István tárgyilagosan értékelte Csopey László munkáját: „a szótárban található kárpátaljai ukrán nyelvjárások csoportosítása kora tudományos gondolkodásában magas szinten volt”, s ezzel szerzője megalapozta a további nyelvtörténeti, nyelvjárási, nyelvjárás-történeti és jövevényszó-kutatások irányát (Udvari 1991–92: 469). A *Rutén–magyar szótár* fontos dialektológiai értékére is utaltak a nyelvészek (vö. Mokány 1969a: 58; Udvari 1991–92: 469–470; Sabadoš 1993: 253).

Csopey László szótárával egy időben jelent meg Anton Semenovič tanulmánya *Объ особенностей украинского языка* (A magyarorosz nyelvjárás jellegzetességeiről). Ivan Pan'kevyc (1938: 3) megjegyezte, hogy Anton Semenovič tanulmánya az első, amely a dél-kárpáti nyelvjárás elemzését mutatja be. A szerző felhívja az olvasó figyelmét arra, hogy a tanulmány megírásakor figyelembe vette a „magyarorosz” nyelvjárás lexikai és grammatikai jellegzetességeit. Az anyaggyűjtéshez az élő nyelvből merítettekén kívül kéziratos gyűjteményekhez is folyamodott, illetve Mitrák Sándor *Orosz–magyar szótár*ához. A tanulmány amolyan kis kétnyelvű szótár, amelyben a magyarorosz nyelvjárásban használatos szavaknak adja meg az orosz értelmezését. A második fejezetet a szerző a lexikális tulajdonságoknak szentelte. A magyar szavaknál Anton Semenovič utal a magyar eredetre, pl. *аршувъ* < ásó, *бѣзоватися* < bízni, *бѣтанга* < bitang, *барнастый* < barna, *бирювикъ* < bíró, *бирь* < bér, *бойтарь* < boj-tár, *бокпейма* < bokréta, *болтъ* < bolt, *вагаишъ* < vágás, *вадасити* < vadászni, *варошъ* < város, *гайтовати* < hajtani, *геренда* < gerenda, *гинтювъ* < hintó, *гомба*, *гомбичка* < gomb stb. Kilencvenre tehető a munkában feltüntetett magyar eredetű szavak száma, de van néhány kétes szó, amely aligha tekinthető hungarizmusnak, például *гараміям* 'haramia', *дупловый* 'dupla'. A *калапъ* < kalap, *кочія* < kocsi, *легинь* < legény, *пасуля* < N. *paszuly*, *рядня* < rongy, *теметювъ* ~ *танатювъ* < tetető, *чизмы* < csizma, *цифрованный* < cifra-, *шовгоръ* < sógor szavaknál kimarad a magyar eredetre vagy közvetítésre való utalás, csak az orosz jelentés van megadva. A munka értéke nagy, mivel a „magyarorosz” nyelvjárásokról s a magyar kölcsönhatásról egyaránt részletes képet ad.

1928-ban Boksay Emil, Révay Gyula és Brascasajkó Mihály szerkesztésében jelent meg a *Magyar–ruszin szótár*, mely a maga korában úttörő jellegű lexicográfiai munka volt. A szótárhoz írt kétnyelvű

(magyar és ruszin) előszóban Csopey László 1883-ban megjelent szótárára hivatkozva a szerkesztők a ruszin (kisorosz-ukrán) nyelv önálló irodalmi nyelv jogát hangsúlyozzák. Fontosnak tartották egy korszerű magyar–ruszin szótár létrehozását tekintettel arra, hogy a magyarországi rutén nyelv polgárjogot nyert a társadalmi élet minden területén.³ Nehézséget okozott azonban a kárpátaljai ruszin szókincs bázisának hiánya. A szerkesztőbizottság munkájához Boksay Emil, Révay Gyula mellé *Fedeles* Cirill és *Fotul* Emil is társult. A kéziratot Dr. Brascsajkó Mihály jogi kifejezésekkel és közhasználatú szavakkal egészítette ki. A szótár anyagát *Voron* Endre is bővítette. Az előszóban helyet kap a szócikkek felépítéséről szóló tájékoztatás. Az egyes betűk használatának okait is közlik a szerkesztők, kiemelve azt a tényt, hogy a helyesírásban „lényegtelen ingadozások vannak”, amely a nem egységesített helyesírási szabályokkal magyarázható.

A lexikai állományban számos orosz szóval találkozunk, melyek a XX. század elején nem tartoztak a ruszin szókincshez, például *tárgyeset* – *надежвинительный*, az aggódik szócikknél *ne aggódj* – *не безпокойся* (3) (vö. ukr. *не хвилюйся*), *akár* – *хоть*, *хотя* (6) (vö. ukr. *хоч, хоча*), *alkalom* – *случай* (vö. ukr. *нагода*), *anyaszentegyház* – *св. Мати Церьков* (16) (vö. ukr. *церква*). A szócikkek között regionalizmusok is előfordulnak, például *babos* – *цяткастий* (27), *banya* – *босорканя* (30), *barack* – *боросква* (30), *jó cím-szónál jó fajta* – *доборъ файты* (193), *haszon* – *хосен* a *požitok*, *корысть* mellett, *hasznot hozó* – *хосенный* a *корыстный* mellett, *haszon nélküli* – *безхосенный* (163), *kabát* – *кабат* a *сурдун*, *пальто* mellett (197), *kicsi* – *мацьцький* a *малый*, *маленький* mellett (215), *táska* – *ташка* (438). Ma már ritkán használatos a standard nyelvváltozathoz csak részben tartozó melléknévi igenévi alakok, például *alakuló* – *уформуючий*, *zакладающий*, *основующий* (7), *aludt* – *застынутый* (14), *hívó* – *покликуючий*, *взывающий* (173), *kiabáló* – *гойкающий*, *кричущий* (214) stb.

A szótár anyagában számos földrajzi és személynév is megtalálható: *Ausztria* – *Австрія*, *Ázsia* – *Азія*, *Balti tenger* – *Балтійське море*, *Bártfa* – *Бардіово*, *Bátyu* – *Батрьєво*; *Bálint* – *Валентин*, *György* – *Юрій* és a *Юрко* becenév, *Júlia* – *Юла*, *Юліанна* és a *Юлка* becenév, *Katalin* – *Катерина* és a *Kata*, *Камря* becenév.

A szótár értékét növeli az összetett szavak és számos szókapcsolat közzététele, például: az *állam* címszóval legalább harminc összetett szó és szókapcsolatot adatolt: *államalkotó* – *державнотворчий*; *államcsin* – *державний замах*; *államellenes* – *протидержавний*; *államférfi* – *державний муж*; *állam forma* – *форма держави*; *államhitel* – *державний кредит*; *államjog* – *державне право*; *államkincstár* – *державна скарбниця*; *államvizsga* – *державний испит* (11–12); *hivatal* – *уряд*, *szolgálat*, *posada*; *hivatal visel* – *вести уряд, займати уряд*; *hivatalnok* – *урядник*; *hivatalos lap* – *урядова газета*, *hivataloskodik* – *урядовати, робити службу*; *hivatalos óra* – *урядова година*; *hivatalos titok* – *урядова тайна* (173).

A *Magyar–ruszin* szótár korának magas tudományos színvonalú lexikográfiai munkája volt. A helyesírási és lexikai pontatlanságok/eltérések a kidolgozott irodalmi nyelvi normák hiányával magyarázhatók. Az 1883-ban megjelent Csopey-féle szótár anyagával összevetve, amely a kárpátaljai keleti szláv nyelvjárás szókincsét mutatta be, a *Magyar–ruszin* szótár szerkesztői a lehető legbővebben próbálták meg bevonni az ukrán nyelv lexikai állományát is a szótár anyagába.

Az ukrán–magyar szótárszerkesztés újabb korszaka

A szovjet korszak nem tanúsított kellő figyelmet e két nép kulturális kapcsolatainak az ápolására. Ebben közrejátszott az is, hogy az államnyelv szerepét Ukrajnában is jobbra az orosz töltötte be.

Ami a szótárszerkesztést illeti, megemlítenéd, hogy 1961-ben adták ki Ungváron Csucska P. P. – Rot O. M. – Szák J. M. szerkesztésében a *Magyar–ukrán* szótár című művet, az *Ukrán–magyar* szótár pedig az Akadémiai Kiadó gondozásában Katona Lóránt szerkesztésében 1963-ban jelent meg. Mindkét szótár korának színvonalas lexikográfiai alkotása, a korábban megjelent szótárban ukrán nyelvű magyar nyelvtannal a végén, a későbbi kiadásában pedig az ukrán nyelv vázlatával. Mára azonban már elavultak, az akkoriban elterjedt szovjetizmusok és a russzicizmusok archaizálódtak. Negyven év telt el a Csucska–Szák–Rot-féle szótár megjelenésétől, Ukrajna elnyerte függetlenségét, ám nem adattak meg a feltételek egy korszerű szótár megjelenésére.

1997-ben Ungváron látott napvilágot Palkó István és Palkó Gyula *magyar–ukrán, ukrán–magyar* kissoztára, melynek két részében közel tízezer címszó szerepel. „Azok számára készült, akik most ismerkednek meg az ukrán nyelvvel” – olvashatjuk az előszóban. Milován Andrea a „jobb a semminél” kifejezést használja, mivel ez a szótár nem pótolhat egy tudományos igényű készült munkát, már csak azért sem, mert szótártani szempontból értéke erősen megkérdőjelezhető”.⁴ Később két szótár jelent meg Palkó István szerkesztésében: *magyar–ukrán és ukrán–magyar* kissoztár (Ungvár, 2012, Lemberg, 2015), amelyek azonosak a korábbi, 1997-ben megjelent kissoztár anyagával.

A Csucska–Rot–Szák szótár megjelenése után negyven évvel később, 2001-ben adtak ki Ungváron egy hasonló című szótárt Petro Lizanec, az Ukrajnai Hungarológiai Intézet igazgatója szerkesztésében. Tekintettel arra, hogy Ukrajna függetlensége óta az orosz nyelvet a társadalmi élet legtöbb területén az ukrán váltotta fel, a tudományosság egy modern, nagy terjedelmű lexikográfiai munka megjelenését várta. A kárpátaljai magyar közösség tagjai javarészt az orosz tanulták az iskolában és leggyakrabban a felsőoktatásban résztvevők is. A hirtelen változás új kihívásokat állított a magyarság elé. E *Magyar–ukrán* szótárnak az a hiányossága, hogy csak alapszinten

elégíti ki a szótárhasználó igényeit. A magyar anyanyelvű tanuló számára lehetőséget nyújt az ukrán nyelv tanulásának kezdeti fázisában, ám a későbbiekben ez már kevésnek bizonyul (a szócikkek száma eléri húszezeret). Értékesnek bizonyul a leggyakrabban használt állandósult szókapcsolatok bevonása a szótár anyagába.

1992-től a Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Tanszék munkatársai megkezdtek egy korszerű szótár létrehozását. Udvari István szerkesztésével kezdődtek és fejeződtek be a hat kötetben kiadott *Ukrán–magyar szótári adatbázis* (Nyíregyháza, 2000–2003) munkálatai, amelyben a szócikkek száma mintegy kilencvenkétezer, ami „könyvészi ritkaságnak nevezhető” – olvassuk a későbbi *Magyar–ukrán szótár* előszavában. Az utóbbi szótár megjelenése kulcsfontosságú volt, mivel 1963 óta nem adtak ki hasonlót – holott 1991-től, Ukrajna függetlenné válásától fogva nélkülözhetetlen eszköz lehetett volna például a kárpátaljai magyarság számára, akik mindeközben nem tanulták az ukrán nyelvet.

E munka folytatásaként Udvari István és munkatársai fáradtságos munkájának eredményeként egy korszerű, kétkötetes *Magyar–ukrán szótár* látott napvilágot (2005: I. A–Ly, 2006: II. M–Zs). A munkatársak mindannyian nagy szótárírási tapasztalattal rendelkeznek. A főmunkatárs, Kótyuk István nyelvész több mint negyven éve oktat Kárpátalja felsőoktatási intézményeiben, tudományos munkássága az ukrán–magyar nyelvi kapcsolatok kutatásához fűződik. Hegyes Angéla és Musketik Leszja a magyar–ukrán irodalmi, illetve néprajzi kapcsolatokat vizsgálják. Abonyi Andrea, Káprály Mihály és Romanyuk Renáta a Nyíregyházi Főiskola 2013-ig működő Ukrán és Ruszin Tanszékének oktatói már az *Ukrán–magyar szótári adatbázis* munkálataiban is tevékenykedtek. Udvari István főszerkesztő, az MTA doktora, számos tanulmány és monográfia szerzője, kimagasló tudományos tevékenységét folytat. Elindította és véghezvitte a már rég várva várt magyar/ukrán lexikográfiai munkálatokat. A szótár célközönségét azok a magyar ajkú beszélők adják, akik az ukrán nyelv alap-, közép- és magas szintű elsajátítását tűzik célul. A magyar címszavak grammatikai szerelése ugyanakkor jó szolgálatot tesz az ukrán anyanyelvű szótárforgatónak is. A két kötet szócikkeinek száma együttesen meghaladja a hetvenegyezeret. Mindeközben ez a legterjedelmesebb és legbővebb magyar–ukrán szótár. (Ismeretesebbek: Bárány 2006, Bárány 2007.)⁵

A szótár előszavában Udvari István bemutatja a Nyíregyházi Főiskolán folyó szótárírói program eredményeként napvilágot látott munkákat. A szerkesztői megjegyzésekben ismertetésre kerül a szócikkek felépítése, majd a rövidítések feloldása, a jelmagyarázat és a fontosabb forrásművek felsorolása következik. A szócikkek a következő formában kerültek kialakításra: a szavaknál az ukrán megfelelő előtt található a szócikkfejlébe lévő nyelvtani, ragozási információk, a szófaji és fogalomkö-

ri besorolás, pl.: *előkelőség* -et, -e, -ek 1. *здатність, зверхність* -ності; *величавість* -вості 2. [nemeslelkűség] *благородство* -ва; *всшуканість* -ності 3. [személy] *високопоставлена особа*. Fel vannak tüntetve a többes számú birtokos esetű alakok is: *gyerek* *дитина* -ни, *ökni* -теї; *láb* *нога*, *ноги*.

A technikai fejlődés kapcsán meghonosodott modern szókinccset többek között olyan szavak képviselik, mint CD (cédé), CD-lejátszó (cédé-lejátszó), CD-lemez (cédélemez), CD-ROM-meghajtó (cédé-meghajtó), CD-tartó, e-mail, e-malez, e-mailezés, fájl, DJ (disc-jockey), display. Ugyanakkor meg kell említsük, hogy esetleg hasznos lett volna megadni a fájl mellett a csatolt fájl megfelelőjét is, mert nem derül ki sem a fájl, sem a csatolt címszó alatt, hogy a *csatolt* szónál megadott ukrán szinonim megfelelők – *включений, приєднаний, прикріплений, прикладений, доданий* – közül ebben az esetben csak a *прикріплений файл* állandósult szókapcsolat használatos.

A gazdasági szókinccsbe újonnan bekerült szavak között a *marketing*- kezdetű magyar szavak megfelelőiként tizenhat ukrán szókapcsolat olvasható. A szótár értékét emeli a *Mac*, *megabájt* (vagy *megabit* vagy *megabyte*), *pen-komputer*, *penputer*, *printel*, *printer*, *printerhenger*, *web*, *web-böngésző*, *weblap*, *webszerver* nemzetközi neologizmusok szerepeltetése is, mivel a mai élet lassan elképzelhetetlennek tűnik e tárgyak és az őket megnevező fogalmak nélkül.

A szótárban a földrajzi nevek is helyet kapnak: *Ázsia*, *Debrecen*, *Luxemburg*, *Litvánia*, *Szardínia*, *Tibet*, *Tiszántúl* stb., de megtalálhatók az immár történelmivé vált országnevek (pl. *Csehszlovákia*, *Jugoszlávia*) is. A címszavak között számos magyar mozaikszót is találhatunk pl. *АРЕН* [*Adó- és Pénzügyi Ellenőrző Hivatal*] – *Управління податкового і фінансового контролю*, *ÁVÜ* [*Állami Vagyongépi-nökség*] – *Державне агентство власності*, *МÁV* – *Угорська державна залізниця*, *МГК* – *Економічна палата Угорщини*, *ОТР* – *Ощадний банк Угорщини*) *URH* – *УКХ* [*ультракороткі хвилі*]. Meg kell említsük, hogy a szócikkek között a szótárba felvett személynevek becézett alakjának ukrán becézett megfelelője is fel van tüntetve, mint például *Misi* – *Мишко*, *Pali* – *Павлик*, *Panni* – *Ганнуса*.

A szótár készítői külön figyelmet szenteltek annak, hogy a frazeológiai egységeknél a másik nyelvben használt megfelelők kerüljenek feltüntetésre, így a *Marci* becézett férfinévnél az *él*, *mint Marci Hevesen* állandósult szókapcsolat *качається, як сир у маслі* találó ukrán frazeológiai megfelelője is olvasható. A fent felsoroltakon kívül a szótárban helyet kaptak a szleng szavak is, pl.: *diri* *direktor*.

Nekünk, kárpátaljai magyaroknak különösen jó érzés az olyan Trianon előtti magyar helynevek történelmi ukrán megfelelőit olvasni, mint *Ungvár* – *Унгвар* (természetesen a hivatalos *Ужгород* mellett), melléknévként *унгарський* ‘ungvári’. Hiányoljuk más régi magyar városok történelmi megfelelőit, például *Beregszász* (*Берпсас*, ukránul hivatalosan

Берегове), Munkács (Мункач, ukránul hivatalosan Мукачеве, de gyakran az orosz Мукачево, illetve Берегово névváltozatot használják ukrán szövegben is), Szőlős (Севлюш, 1946 óta hivatalosan tükörfordítással Виноградів) városokét. Számunkra különösen értékes az, hogy a határon túli magyaroknál használatos szójelentések is előfordulnak, például a *szigorlat* szócikk esetében (2. [határon túli magyaroknál] *зalic* 'egyetemi, főiskolai beszámoló', vö. EKSz., amely szerint azonban ez a jelentés csak a kárpátaljai magyarban van meg).

Megállapítható, hogy az Udvari István által szerkesztett *Magyar–ukrán szótár* elkészítésében hatalmas teljesítmény. Csopey László hagyományát folytatva Udvari István kollégáival együtt világszínvonalú munkát végzett, amely gazdagítja a Kárpát-medencében együtt élő népek kulturális örökségét. Az Udvari István által szerkesztett ukrán–magyar és magyar–ukrán szótársorozat komoly segítséget nyújt a magyar anyanyelvűek számára az ukrán nyelv tanulásához, s elősegíti a sikeres ukrán nyelvvizsga megszerzését. A Kárpátaljai Magyar Főiskola ukrán nyelvtanáráként tapasztalatból állítom, hogy e két nyelvű szótárak éppúgy munkaeszköze a kárpátaljai magyar felsőoktatásban résztvevőknek, mint a magyar iskolák tanulóinak és tanárainak.

A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola munkatársai magyar–ukrán (2006), illetve ukrán–magyar (2008 és 2015) kisszótár-párt jelentettek meg azzal a céllal, hogy segítsék a magyar tannyelvű iskolák diákjai számára az államnyelv elsajátítását.

A magyar–ukrán kisszótár, ahogyan azt a bevezetőjében is olvashatjuk, közel húszezer címszó tartalmaz, és az iskolai tanulók nyelvtanulásának megkönnyítésére szolgál, de haszonnal forgathatják mindazok, akik elemi vagy haladó szinten ismerkednek az ukrán nyelvvel. A szócikkek felépítése a következő: a szavaknál az ukrán megfelelő előtt található a szócikkben levő nyelvtani, ragozási információk, a szófaji és fogalomkörü besorolás, pl. *harmat* *роса -cu*; *elárulás* *зрада -ди*; *друзь -га н. мн. друзи*. A többes számú, birtokos esetű alakok is fel vannak tüntetve, pl.: *книга* *книга -ги д. ім. книзі*. A szótárban helyet kapnak a technika fejlődésével mindennapivá vált szavak is, amelyek mára már szinte nélkülözhetlenné váltak az ember mindennapi beszédében. Ezt igazolja az e-mail, e-mailez, e-mailezés; internet, internet-hozzáférés, internetszolgáltató, internettelefon vagy a fájl szavak felvétele a szótár szókészletébe (Gazdag 2007:14).

Az ukrán–magyar kisszótár szoros betűrendben közölt szócikkekből áll. A szócikk a félkövér betűtípussal szedett ukrán címszóból (melyen jelölve van a hangsúly) és annak magyar nyelvű megfelelőiből épül fel, melyek normál betűvel vannak szedve. A címszavak és a magyar nyelvű megfelelőik az alábbi grammatikai szerelésben kerülnek bemutatásra: a főnevek alanyesetben állnak. Ezt követően megtalálhatjuk a főnév tárgyesetét is, például: *нумь, -ми*. A magyar főneveket szintén alanyesetben találhatjuk

meg: *út*. Az *-uü*-re végződő mellékneveket alanyesetben, egyes számban és hímnemben adja a szótár. Továbbá adottak a nőnemű és semleges nemű végzések is, például: *ципуü, -а, -е*. A tőszámnevek is alanyesetben szerepelnek a szótárban. A szerkesztők azt is feltüntették, ha tárgyesetben vagy más nyelvtani esetben megváltozik a hangsúly vagy a szerkesztésmód. Például: *н'ять, -ми, -мьох*. A névmások ugyancsak alanyesetben lettek rögzítve. Az ukrán igei címszavak, az ukrán szótárírási hagyományoknak megfelelően, főnévi igenévi alakban szerepelnek, míg a magyar megfelelőik kijelentő mód, alanyi ragozás, egyes szám harmadik személyben. A szócikken belül a többjelentésű szavak jelentései arab számokkal vannak jelölve (Gazdag 2009: 6).

1985-ben jelent meg az első orosz–ukrán–magyar frazeológiai szótár Vaszil Laver és Zékány Imre szerkesztésében (Laver–Zékány 1985). A szótár előszavának címe *A háromnyelvű frazeológiai szótár anyagának leírása*, amit a szerkesztők csak orosz nyelven tettek közé, mint ahogyan a szócikkek felépítéséről szóló fejezetet is. A háromnyelvű frazeológiai szótár célja, hogy segítséget nyújtson az ukrán és a magyar iskolák tanulóinak az orosz nyelv állandósult szókapcsolatainak elsajátítása során. A szócikkek felépítése a következő: az orosz frazeologizmust az ukrán és a magyar megfelelője követi. A frazeológiai megfelelő hiányában a szerkesztők körülírással magyarázzal adták meg az orosz állandósult szókapcsolat jelentését, például *без конца, без конца и края – без кінця, без кінця-краю – uros-unalom, végnélkül, nagyon sokáig* (12); *без наук, как без рук – без наук, як без рук – tudomány/tudás nélkül olyan az ember, mint kéz nélkül* (13), *наша/ваша/твоя берёт – наша/ваша/твоя бере – miénk a győzelem* (178), *стерпится, слюбится – звикне, тою полюбить – majd lassan hozzászokik, összeszoknak; összerázódnak* (297).

A szovjet ideológia eszméi végigkísérik a szótár anyagát, számos szovjet szállóige került a szótár anyagába: *великий, могучий, правдивый и свободный русский язык – велика, могутня, правдива і вільна російська мова – nagy, hatalmas, igazságos és szabad orosz nyelv* (41). A példamondatokat leggyakrabban orosz írók műveiből merítik, a hivatkozott művek bibliográfiája azonban hiányzik a szótárból.

Később Lizanec Péter magyar–ukrán, ukrán–magyar állandósult kifejezések szótára látott napvilágot (Lizanec 2009b). Ez egy korszerű kétnyelvű frazeológiai szótár. Az előszóban a szerkesztő kiemeli egy a mai elvárásokat kielégítő magyar–ukrán, ukrán–magyar állandósult kifejezések egységes bázisa létrehozásának a fontosságát. A szótár megjelenésének célja, hogy segítse a tanítók, tanárok, a média szakemberek munkáját. A szótár értékét emeli, hogy egy állandósult szókapcsolathoz több szinonimát is közöl a másik nyelven, például: *що є сили? – teljes/minden erejéből; ahogy csak bír; ahogy csak erejéből telik/bírja/futja; minden erejét megfeszítve/összeszedve* (506); *яка муха ўгоє вкучила? – mi ütött belé? mi lelte? mi az ördög van vele? mi a baja? bal lábbal kelt fel? mi a szös*

*van vele? mi bántja? (524); egy szalmaszálat sem tesz ar-
rébb/odébb – пальцем не ворухнути / не поворухнути
/ не рушити / не кивнути; (i) за холодну воду не
братися (не взятися); ні однієї соломинки не
поставить далі (146); figyelmen kívül hagy valamit –
залишати (лишити) / залишити (лишити) без уваги
кого-небудь, що-небудь; спустити з ока; махати
(махнути) рукою / руками на кого-небудь, на що-
небудь; з очей упускати кого-небудь, що-небудь (202).*

Reméljük, hogy a szótárnak hasznát veszik mind-
azok a magyar ajkú érettségi előtt álló kárpátaljai
magyar fiatalok, akik a külső független vizsgára
készülnek ukrán nyelv- és irodalomból, mivel a
tesztfeladatok számos olyan jellegű kérdést tartal-
maznak, amelyek az állandósult szókapcsolatok je-
lentésének megfejtésére irányulnak.

Összességében megállapítható, hogy a magyar-
ukrán lexikográfia több mint százéves múltra tekint
vissza. Csopely László lexikográfiai munkássága me-
galapozta a magyar-ukrán szótárszerkesztés jövőjét.
Jelentősége fontos mind a magyar-ukrán nyelvi kap-
csoltok tekintetében, mind dialektológiai szempont-
ból. A szovjet érában a magyar-ukrán lexikográfiára
a hanyatlás időszaka jellemző. Ukrajna függetlensége
után Magyarországon és Ukrajnában (Kárpátalján)
egyaránt elkezdődtek a korszerű magyar-ukrán, uk-
rán-magyar lexikográfiai munkálatok.

Jegyzetek:

¹ Az írás egy korábban megjelent tanulmány részét
képezi: BÁRÁNY Erzsébet, Gazdag Vilmos, Magyar-ukrán
és ukrán-magyar szótárak a 21. században. – In: Fábíán
Zsuzsanna (szerk.) A magyar és a szomszédos országok
többségi nyelveinek kétnyelvű szótára. Budapest, Tinta
Könyvkiadó, 2017. 42–64. (Lexikográfiai füzetek 8.).

² Zárójelben az oldalszám van feltüntetve.

³ Ruszin, rutén, kisorosz-ukrán nyelvnek nevezték a
Kárpátalja területén beszélt keleti szláv nyelvet.

⁴ Jelen tanulmánynak az Udvari-féle szótárakat bemutató
részei részben ezeknek az ismertetéseknek a szövegére
épülnek.

⁵ Jelen tanulmánynak az Udvari-féle szótárakat bemutató
részei részben ezeknek az ismertetéseknek a szövegére
épülnek.

Irodalom:

Magyar-ukrán, ukrán-magyar nyelvi szótárak

BOKSAY Emil – RÉVAY Gyula – BRASCSAJKÓ Mihály (1928)

Magyar-ruszin szótár. Madârs'ko-rus'kij slovar'. Pedag.
Tvo Podkarpatskoje Rusi, Užhorod.

CSOPEY László (1883) Rutén-magyar szótár. ЧОПЕЙ Л.,
Русько мадярський словарь. Budapest, 1883.

Чучка П. – Рот О. – Сак Ю. (szerk.) (1961) Угорсько-
український словник. Akadémiai Kiadó – Kárpátontúli
Területi Kiadó, Budapest–Ungvár.

КАТОНА Лóránt (szerk.) (1963) Ukrán–Magyar szótár.
Українсько-угорський словник. Akadémiai Kiadó –
Kárpátontúli Területi Kiadó, Budapest–Ungvár.

LIZANEC Péter (szerk.) (2001) Magyar–ukrán szótár.
Угорсько-український словник. IBA, Ungvár.

LIZANEC Péter (szerk.) (2005; 2008) Ukrán–magyar szótár.
Українсько-угорський словник. IBA, Ungvár.

LIZANEC Péter (szerk.) (2009a) Magyar–ukrán állandósult
kifejezések szótára. Угорсько-український словник
сталих словосполучень та виразів. Kárpáti Kiadó,
Ungvár.

LIZANEC Péter (2009b) Ukrán–magyar állandósult
kifejezések szótára. Українсько-угорський словник
сталих словосполучень та виразів. Kárpáti Kiadó,
Ungvár.

Magyar–ukrán kisszótár. Угорсько-український
словничок. (2006) (Főszerk. Kótyuk István, szerk.
BÁRÁNY Erzsébet, CSERNICSKÓ István, Dzsanda Galina,
Híres Kornélia, MÁRKU Anita) PoliPrint – II. Rákóczi
Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Ungvár–Beregszász.

PALKÓ István – PALKÓ Gyula (1997) Magyar–ukrán, ukrán-
magyar kisszótár iskolásoknak és másoknak. Угорсько-
український, українсько-угорський малий словник.
Tárogató Könyvek, Ungvár.

PALKÓ István (2012) Magyar–ukrán kisszótár. Угорсько-
український малий словник. Ukrán–magyar kisszótár.
Українсько-угорський малий словник. Ungvár.

PALKÓ István (2015) Magyar–ukrán, ukrán-magyar szótár.
Угорсько-український, українсько-угорський словник.
Svit Kiadó. Lemberg.

SEMEŇOVIČ (1883) = СЕМЕНОВИЧ Антон, Объ-
особенностяхъ угорскаго говора. — In:
Сборникъ статей по славяновѣдѣнію [...] учениками
В. И. ЛАМАНСКАГО. Санктпетербургъ. 212–238.
(Különlenyomat a leMBERGI Sztefanik Könyvtárban).

UDVARI István (szerk.) (2005–2006) Magyar–ukrán szótár
I–II. Glossarium Ukrainicum 8. Nyíregyházi Főiskola
Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke, Nyíregyháza.

UDVARI István (szerk.) (2000–2003) Ukrán-magyar
szótári adatbázis I–VI. Glossarium Ukrainicum 2–7.
Nyíregyháza.

Ukrán-magyar kisszótár. Українсько-угорський
словничок (2008; 2015²) BÁRÁNY Erzsébet – Dzsanda
Galina – Kótyuk István – LIBÁK Natália – MARGITICS
Katalin – CSERNICSKÓ István (szerk.). PoliPrint – II.
Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Ungvár-
Beregszász.

Лавер В. И., Зикань И. В. (сост.) (1985) Русско-украинско-
венгерский фразеологический словарь. Orosz-ukrán-
magyar frazeológiai szótár. Radians'ka skola. Ungvár-
Kijev.

Egyéb irodalom:

BÁRÁNY Erzsébet (2006) Udvari István, Magyar–ukrán
szótár 1. A–Ly. (2005) Magyar Nyelv, 102 (2006): 108–110.
<http://www.c3.hu/~magyarnyelv/06-1/baranyne.pdf>

BÁRÁNY Erzsébet (2007) Udvari István: Magyar–ukrán szótár
2. M–Zs. (2006). Magyar Nyelv, 103 (2007) 502–504.
<http://www.c3.hu/~magyarnyelv/07-4/baranyneke.pdf>

DEZSŐ László (1989) A XVI–XVIII. századi kárpátukrán
nyelvmélekek magyar jövevényszavai. Nyelvtudományi
Értekezések 128, Budapest.

ESUM = Етимологічний словник української мови. В
7 томах. За ред. О. С. МЕЛЬНИЧУК. Т. 1–5. Київ,
1982–2006.

- GAZDAG Vilmos (2007) Magyar–ukrán kisszótár (Угорсько–український словничок). Közoktatás XIV. évfolyam, 2007/3–4. szám. 14.
- GAZDAG Vilmos (2009) Az államnyelv elsajátítását segíti. Megjelent az ukrán-magyar kisszótár. KárpátInfo, (2009. január 21.) 6.
- HALAS (2000) = Галас Я., Характеристика української лексики «Русько-мадярського словаря» Ласлова Чопея. — In: Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. Випуск 2. Ужгород, 55–59.
- LIZANEC' (1963) = Лизанець П. М., З історії вивчення угорських запозичень у говорах Закарпаття (На матеріалах праць Л. Чопея). — In: Тезиси докладов и сообщения к Всесоюзной конференции по вопросам финно-угорского языкознания. Ужгород, 49–52.
- МОКАНУ (1969) = Мокань А. А., Из истории исследования венгерских заимствований в закарпатских украинских диалектах (О статье и словаре Л. Чопея). — In: Ученые записки Ленинградского государственного университета. Серия филологических наук, вып. 71 (№ 335). Ленинград, 49–60.
- ПАЊ'КЕВУЧ (1938) = Панькевич Іван, Українські говори Підкарпатської Русі і сумежних областей (З приложенням 5 діалектологічних мап). Част. I. Звучня і морфологія. Praha.
- ПАЊ'КО (1991) = Панько Сергій, Русько-мадярські і мадярсько-руські словники до 1945 року. — In: UDVARI I. (kiadásra előkészítette és szerk.) Hodinka Antal: Ruszin–magyar ígétár. Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, Nyíregyháza, 62–69.
- SAVADOŠ (1993) = Сабадош Іван, Розвиток лексикографії на Закарпатті в загальноукраїнському контексті. — In: Другий міжнародний конгрес україністів. (Мовознавство). Львів, 1993. 252–256.
- SEMEŃOVIC' (1883) = Семенович Антон, Объ особенностях угорорусского говора. — In: Сборникъ статей по славяновѣдѣнію [...] учениками В. И. Ламанского. Санктпетербургъ. 212–238. (Különlenyomat a leMBERGI Sztefanik Könyvtárban.)
- TESZ = BENKŐ Loránd (főszerk.) (1967–1984) A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. 1–4. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- UDVARI (1991–92) = Удвари Иштван, Памяти Ласло Чопея. Studia Slavica 37, 467–473.

Gazdag Vilmos

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola

Ukrán–magyar és magyar–ukrán terminológiai szótárak Kárpátalján¹

Kisebbségi helyzetben kiemelkedő fontossággal bír az, hogy a felnövekvő nemzedék megőrizze anyanyelvét, s mindeközben használható kétnyelvűségre tegyen szert (Lanstyák 1996: 11–15), amely által a hazai munkaerőpiacon is versenyképessé válhat.

A kárpátaljai magyarok és az ukrán állam céljai így látszólagosan azonosaknak tekinthetők: mindkét oldal kiemelt hangsúlyt fektet az államnyelv minél tökéletesebb megismerésére. Különbség a megoldási lehetőségekben és a kimenetben mutatkozik.

Az ukrán állam ugyanis az államnyelvi oktatás kizárólagossága, illetve a kisebbségi nyelvek használati lehetőségeinek csökkentése által próbálja a kisebbségeket az ukrán nyelv elsajátítására ösztönözni. Az elmúlt évtized során Ukrajnában több olyan rendeletet is kiadtak, amelyek jelentős mértékben korlátozzák a kisebbségek oktatási nyelvi jogait (Orosz 2010: 93–106; Molnár 2010: 188–190; Séra 2010: 168). A korábban megkezdett oktatáspolitikai „reformok” betetőzéseként a 2017. szeptember 5-én megszavazott új oktatási törvény 7. cikkelye² kimondja, hogy: Az oktatási folyamat nyelve az oktatási intézményekben az államnyelv, s a kisebbség nyelvén fo-

lyó oktatáshoz csak az iskola előtti és az elemi iskolai szinteken biztosít jogot (Fedinec-Csernicskó 2017: 289). Az oktatási programnak megfelelően egy vagy néhány tantárgy két vagy több nyelven is oktatható, illetve a hallgatók kérésére a szakképző és felsőoktatási intézmények megteremtik a feltételeket a nemzeti kisebbség nyelvének mint tantárgynak a tanulásához. Nyilvánvaló tény az, hogy azok a kárpátaljai magyar anyanyelvű diákok, akik ez idáig lényegében csak az iskolai keretek között találkoztak az államnyelvvvel (Beregszászi-Csernicskó 2003: 41), s azt is csak heti pár óra keretében, nem fognak tudni probléma nélkül megbirkózni az oktatási folyamat ilyen jellegű, új kihívásaival. Számukra – és sok esetben nyilvánvalóan még a magyar oktatók számára is – problémát fog jelenteni az, hogy esetlegesen az alapfogalmakat is megértsék vagy megtanítsák az órák keretein belül. Ebben nyújthatnak bizonyos mértékű segítséget a különféle terminológiai szótárak. Ugyanakkor fontos hangsúlyozni azt, hogy a kétnyelvű szakszótári munkák száma elég alacsony. Épp ezzel is indokolható az, hogy számos olyan iskolai tantárgy, illetve szakma van, amihez

maig nem készült magyar-ukrán vagy ukrán-magyar szaknyelvi szótár.

A szaknyelvek kapcsán bizonyítást nyert tény az, hogy annak terminológiáját a megkérdezettek általában csak azon a nyelven (esetünkben többnyire ukránul) ismerik, amelyen elsajátították azt (Györke 1991: 66–69), s ez bizonyos mértékig közrejátszhat abban, hogy a határon túli magyar nyelvváltozatokban gyakorlatilag eltűnnek a magyar szaknyelvek (Balázs 2003: 9).

Ukrajnai szótárak

Multidisziplináris szótárak

Az ide sorolható egyetlen szakszótár egy már három kiadást is megért, több tudományterületet magába foglaló szótár. A *Magyar-ukrán szakszótár / Українсько-український словник термінології* első kiadása 2008-ban jelent meg Csernyivciben. A *Manuszenko L. V.* és munkatársai által szerkesztett és *Kulin Zoltán – Kohut Erzsébet – Szemrád Omelyan* fordításában megjelent szótár háromezer-ötszáz címszót tartalmaz, melyek a következő tudományterületeket érintik: történelem, földrajz, matematika, fizika, biológia, kémia. A szótár sajátossága, hogy az egyes tudományterületeket a szócikkekben elhelyezett piktogramokkal jelöli. A szótár újabb kiadása *Kyriienko N. M.* és munkatársai szerkesztésében 2009-ben, immár 9+1 tudományterülettel és hatezer címszóval látott napvilágot. Az első kiadás tudományterületei mellé bekerült a jog, a nyelvészet, az informatika, illetve egy minden tantárgyhoz kötődő kifejezéseket tartalmazó csoport is. A harmadik kiadás 2018-ban *Bobkova O. S.* és munkatársai szerkesztésében, az előző kiadással azonos számú tudományterületet, viszont már hétezer címszót tartalmazva jelent meg.

Kárpátaljai kiadású szótárak

E szótárak a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, illetve a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola szakembereinek közös munkája révén kerülhettek kiadásra.

A hagyományos értelemben vett kétnyelvű szaknyelvi szótárak sorát a *Csubirka Magdolna* által összeállított, s 2004-ben napvilágot látott *Magyar-ukrán, ukrán-magyar iskolai biológiai szótár* nyitja, mely a benne szereplő szakszavakat négy fogalomkörbe sorolja: 1. Növénytan; 2. Állattan; 3. Az ember biológiája; 4. Általános biológia. A fogalomkörökbe való besorolás elgondolása alapvetően jó ötletnek tűnhet, s akár még a tanulók munkája szempontjából is előnyösnek nevezhető, viszont a szótárban szereplő szavak közül így több is ismétlődik. Számos szó egyaránt megtalálható például az állattan és az ember biológiája címet viselő fogalomkörben is. A szócikkek felépítése meglehetősen egyszerű: a címszavakat vastag betűvel szedték, a hozzájuk tartozó jelentéseket pedig e nélkül.

2016-ban az ungvári Autdor-Shark kiadónál látott napvilágot a jelen írás szerzője által összeállított *Ukrán-magyar nyelvészeti szakszótár*, amely a nyelvtudomány egyes részterületeinek (a hangtántól a stilisztikáig) legfontosabb fogalmait több mint háromezer címszóban próbálja meg összegyűjteni. A szócikkek egyszerű, a hagyományos lexicográfiai elveket követő felépítése lehetővé teszi, hogy a szótár az oktatási folyamat bármely szintjén hasznosítható legyen.

A kárpátaljai magyarok hivatali életben való jobb boldogulásának, illetve a magyar hivatali szaknyelv egységesítésének céljával készült *Bárány Erzsébet, Csernicskó István, Gazdag Vilmos, Hires-László Kornélia, Kótyuk István, Márku Anita* szerkesztésében az ungvári RIK-U kiadónál 2017-ben közreadott *Ukrán-magyar hivatali (regiszter) szótár*, amely közel négyezer címszót és számos ezekhez kapcsolódó állandósult szókapcsolatot tartalmaz.

A hagyományos értelemben vett szaknyelvi szótárak mellett számos olyan magyar nyelvű kiadvány is napvilágot látott, melyek elsősorban fogalomtárként funkcionálnak, de az egyes szócikkek kialakítása, azáltal, hogy tartalmazzák a címszavak ukrán (illetve némely esetben még az angol) nyelvű megfelelőit is, szakszótárként való alkalmazásukat is lehetővé teszi.

Ide sorolhatjuk például *Izsák Tibor Természetföldrajzi fogalmak szótára* című, 2004-ben Beregszászon a PoliPrint kft. kiadásában megjelent munkáját is. A szótár kilencszáz címszót tartalmaz. A címszavak e munkában a következő formában épülnek fel: a vastag betűvel szedett címszó után zárójelben az átadó nyelvi megfelelő, a jelentésre utaló magyarázat olvasható, majd szögletes zárójelben az ukrán és angol nyelvi megfelelő.

Az ilyen típusú munkák közé sorolhatjuk a *Molnár József* által összeállított, s ugyancsak 2004-ben megjelent *Csillagászati földrajzi fogalomtár*at is. Ennek szócikkei a következő formában épülnek fel: a vastag betűvel szedett címszó, szögletes zárójelben ugyancsak vastag betűs formában az ukrán nyelvi megfelelő, végül pedig a szó jelentésére utaló magyar nyelvű magyarázat következik.

Hasonló jellegű munka a *Bárány Erzsébet* által összeállított és 2010-ben a Poliprint kft. által megjelentetett *Короткий термінологічний словник з морфології української мови* (azaz *Az ukrán nyelv rövid morfológiai szótára*). Szócikkei a következő formában épülnek fel: vastag betűvel szedett címszó, zárójelben a magyar nyelvi megfelelő, majd pedig a szó jelentésére vonatkozó ukrán nyelvű magyarázat.

A Soós Kálmán ösztöndíjprogram szótárjai

A korábban már említett szaknyelvi szótárak hiányát kívánja enyhíteni a „GENIUS” Jótékony-sági Alapítvány által évente meghirdetésre kerülő Soós Kálmán Ösztöndíjprogram Jegyzetámogatási alprogramja, amelyre a pályázók olyan tantárgyakhoz kötődő oktatási jegyzetekkel és szaknyelvi szó-

tárakkal pályázhatnak, amelyekhez nem megfelelő az ez irányú ellátottság. A pályázatra készült és ösztöndíjban részesült munkákat az alapítvány a saját weboldalán teszi elérhetővé (<http://genius-ja.uz.ua>). Az itt elérhető munkák között is találhatunk két nyelvű (magyar-ukrán, ukrán-magyar) szaknyelvi szótárakat.

Itt lehet hozzáférni például *Ur Judit Ukrán-magyar szakkifejezések szótára biológiából* című munkájához, mely a 2013. évi pályázaton részesült ösztöndíjban. A szótár a korábban már bemutatott Csubirka-féle szótár hagyományait követve több fogalomkörbe sorolja a benne szereplő szavakat: 1. Botanika; 2. Zoológia; 3. Az ember biológiája; 4. Prokarióták, Baktériumok, Gombák; 5. Általános biológia és általános fogalmak. A szócikkek hármas tagolásúak, az egyes részeket kötőjel választja el egymástól: ukrán címszó, magyar jelentés, s amennyiben van, dőlt betűs formában a latin megnevezés. A szótár érdekessége, hogy a címszavakat semmilyen formában nem emelik ki.

2014-ben a jegyzettámogatási program egyik ösztöndíjasa lett a Greba Ildikó által összeállított *Magyar-ukrán és ukrán-magyar testnevelési szótár*, mely tizenhat fejezetbe (vagyis fogalomkörbe) sorolja a benne szereplő szavakat. A szótár szócikkei két oszlopos formában kerülnek megjelenítésre, de nem tartalmaznak semmiféle kiemelést.

A 2016-os év során ösztöndíjat kapott a már említett Ukrán-magyar nyelvészeti szakszótár párvaként készített *Magyar-ukrán nyelvészeti szakszótár* is. A kiadvány mind szerkezetében, mind a szócikkei számában követi az Autdor-Shark kiadónál megjelent szótár felépítését.

Magyarországi kiadású szakszótárak

Az intenzív magyar-ukrán tudományos együttműködéseknek, illetve az anyaországi és a kárpátaljai szakemberek szoros együttműködésének köszönhetően Magyarországon is több ukrán-magyar, magyar-ukrán szakszótár került már kiadásra.

E folyamat keretein belül jelent meg *Holovács József*nek a Nyíregyházi Bessenyei György Tanárképző Főiskolán 1998-ban kiadott tízezer címszót tartalmazó *Ukrán-magyar, magyar-ukrán matematikai szótára*. A szótár egyik nagy előnye, hogy kerüli az ismétlődéseket, amit a szócsoporthoz összevonásával ér el a szerző.

Ugyancsak itt kell említést tennünk az Anyanyelv-ápolók Szövetségének a Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoporttal, a Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társaságával, valamint az NH-Collegium Fenno-Ugricummal való együttműködése eredményeként kiadott *maTer*, magyar-magyar terminológiai szótárainak is, melyeket *Pusztay János* sorozatszerkesztő gondoz. Az egyelőre négy kiadványból álló szótársorozat célja, hogy az iskolai tantárgyak szókincsére alapozva összehasonlító terminológia szótárakkal gyarapodhassanak az oktatási intézmények.

A sorozat első tagjaként *Szembrád Emil Kémiai szakkifejezések magyar-magyar-ukrán szótára középiskolák részére* című kiadványa látott napvilágot. A következő két munka, azaz a *Fizikai szakkifejezések magyar-magyar-ukrán szótára középiskolák részére*, illetve a *Matematikai szakkifejezések magyar-magyar-ukrán szótára középiskolák részére* című kiadvány Hladonik István nevéhez kapcsolódik. Az említett három szótár azonos elv alapján, négy oszlopos elrendezésben (kárpátaljai magyar, ukrán, magyar, valamint annotáció) került összeállításra. Ugyanakkor fontos megjegyezni azt is, hogy a kárpátaljai magyar és a standard magyar nyelvi megfelelők között az esetek túlnyomó többségében nincs eltérés. A *maTer* sorozat utolsó tagja a *Zékány Krisztina–Boriszova Éva* által összeállított *Magyar toldalékok ukrán értelmezésekkel. A magyart idegen nyelveként tanulók számára* című kötet. A szerzők az ugyancsak táblázatos felépítésű kiadványt azoknak ajánlják, akik már rendelkeznek valamilyen tudásbázissal, ismerik az illeszkedés-, valamint a hangok egymásra hatásának törvényeit.

Jelen munka keretei között természetesen nem áll módunkban a még meg nem jelent kiadványokról számot adni, de remélhetőleg vannak ilyenek is, melyek az elkövetkező időszakokban tovább bővíthetők majd a magyar-ukrán, ukrán-magyar szaknyelvi szótárak sorát.

Jegyzetek:

¹ „Az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-20-4 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.”

² A törvény eredeti ukrán nyelvű szövegét lásd: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/page#Text>, magyar nyelvű fordításban: https://regio.tk.mta.hu/index.php/regio/article/view/185/pdf_160

Irodalom:

BALÁZS GÉZA 2003: Euroterminológia és a magyar nyelv.

Szaknyelvi kommunikáció és nyelvstratégiai munka.

Magyar Orvosi Nyelv 2003. évfolyam 1. szám. 9–12.

BEREGSZÁSZI ANIKÓ–CSERNICKÓ ISTVÁN 2003: A kétnyelvűség típusai a kárpátaljai magyar közösségben. In.

Csernicskó István szerk. A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, 34–42.

FEDINEC CSILLA – CSERNICKÓ, ISTVÁN 2017: A 2017-es ukránjai oktatási kerettörvény: a szöveg keletkezéstörténete és tartalma. Regio: Kisebbség Kultúra Politika Társadalom 25. évf. 3. szám. 278–300.

GÖRKE MAGDOLNA 1991: A kárpátaljai magyar szaknyelvek.

In. Győri-Nagy Sándor – Kelemen Janka szerk.

Kétnyelvűség a Kárpát-medencében Kiadja a Széchenyi társaság a Pszicholingva Nyelviskola közreműködésével. Budapest, 70–71.

LANSTYÁK ISTVÁN 1996: Anyanyelvi nevelés a határon

innen és túl. In. Csernicskó István – Váradi Tamás

szerk., Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat, 11–15.

Budapest: Tinta Könyvkiadó és Kiadványszerkesztő Bt.

MOLNÁR ANITA 2010: Magyar vagy ukrán tannyelvű iskola? A tannyelv lehetséges következményeiről Kárpátalján. In. Határhelyzetek III. Önmeghatározási kísérletek: hagyományörzéstől a nyelvi identitásig. Szerkesztő: Fábri István – Kötél Emőke Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium Budapest, 186–212.

OROSZ ILDIKÓ 2010: A magyar anyanyelvű/anyanyelvi oktatás és képzés helyzete Kárpátalján (1991–2010). In. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczky Tivadar Intézetének tanulmánygyűjteménye, 87–137.

SÉRA MAGDOLNA 2010: Érvek és ellenérvek az iskolai tannyelvválasztásban (avagy az oktatáspolitikai változások hatása a kárpátaljai magyar közösségre irányított beszélgetések alapján) In. Határhelyzetek III. Önmeghatározási kísérletek: hagyományörzéstől a nyelvi identitásig. Szerkesztő: Fábri István – Kötél Emőke Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium Budapest, 161–185.

A munkában említett nyomtatott szótárak bibliográfiája:

BÁRÁNY ERZSÉBET 2010 = Барань Єлизавета Балажівна: Короткий термінологічний словник з морфології української мови. Rákóczi-füzetek LXXIII. Beregszász, PoliPrint Kft.

BÁRÁNY ERZSÉBET, CSERNICKÓ ISTVÁN, GAZDAG VILMOS, HIRES-LÁSZLÓ KORNÉLIA, KÓTYUK ISTVÁN, MÁRKU ANITA 2017: Ukrán–magyar hivatali (regiszter) szótár. Ungvár, Rik-U.

BOBKOVA O. S. és munkatársai 2018 = Бобкова О. С. та ін.: Magyar-ukrán szakszótár / Українсько-угорський словник термінології. Csernyivci, Bukrek Kiadó.

CSUBIRKA MAGDOLNA 2004: Magyar-ukrán, ukrán-magyar iskolai biológiai szótár. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó.

GAZDAG VILMOS 2016: Українсько-угорський словник лінгвістичних термінів. (Ukrán-magyar nyelvészeti szakszótár). Ungvár, Autdor-Shark.

HLADONIK ISTVÁN 2017: Fizikai szakkifejezések magyar-magyar-ukrán szótára középiskolák részére. ASZ-MNYKNT, Budapest/Badacsonytomaj-Ungvár.

HLADONIK ISTVÁN 2017: Matematikai szakkifejezések magyar-magyar-ukrán szótára középiskolák részére. ASZ-MNYKNT, Budapest/Badacsonytomaj-Ungvár.

HOLVÁCS JÓZSEF 1998: Ukrán-magyar, magyar-ukrán matematikai szótár. Bessenyei György Tanárképző Főiskola, Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszék.

IZSÁK TIBOR 2004: Természetföldrajzi fogalmak szótára. Kiadja a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség Tankönyv- és Taneszköztanácsa, Beregszász, PoliPrint Kft.

KYRIENKO N. M. és munkatársai 2009 = Кирієнко Н. М. та ін.: Magyar-ukrán szakszótár / Українсько-угорський словник термінології. Csernyivci, Bukrek Kiadó.

MANUSZENKO L. V. és munkatársai 2008 = Л. В. Манусенко та ін.: Magyar-ukrán szakszótár / Українсько-угорський словник термінології. Csernyivci, Bukrek Kiadó.

MOLNÁR JÓZSEF 2004: Csillagászati földrajzi fogalomtár (segédanyag a földrajz szakos főiskolai hallgatók számára a címszavak ukrán megfelelőivel), Kiadja a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség Tankönyv- és Taneszköztanácsa, Beregszász, PoliPrint Kft.

SZEMRÁD EMIL 2017: Kémiai szakkifejezések magyar-magyar-ukrán szótára középiskolák részére. ASZ-MNYKNT, Budapest/Badacsonytomaj-Ungvár.

ZÉKÁNY KRISZTINA – BORISZOVA ÉVA 2017: Magyar toldalékok ukrán értelmezésekkel. A magyart idegen nyelvként tanulók számára. ASZ-MNYKNT, Budapest/Badacsonytomaj-Ungvár.

Lebovics Viktória

ELTE BTK Ukrán Filológiai Tanszék

Taskovics Okszana

ELTE BTK Ukrán Filológiai Tanszék

Egy ukrán–magyar kulturális szótár dilemmáiról

„Rendhagyó gondolatok egy rendhagyó szótárról” címmel írt recenziót Mikó Pálné Bart István 1998-ban kiadott *Angol-magyar kulturális szótáráról*, majd kijelentette, hogy „a szótár lényege «mindössze» annyi, hogy nyelv- és civilizáció-érzékeny olvasóközönséghez szól, mégpedig az újszerű szerkesztés igényével” (Mikó 2000: 112). Maga Bart István, a Corvina Kiadó akkori igazgatója, aki nemcsak az angol-magyar, hanem az *Amerikai-magyar kulturális szótár* (2000) szerzője is, egyik interjújában a kulturális szótárt új műfajnak nevezte (l. Lengyel 2003).

Tíz év alatt a Corvina Kiadó (Budapest) gondozásában az alábbi kulturális szótárak jelentek meg:

Bart István: Angol–magyar kulturális szótár, 1998. – 273 oldal

Gy. Horváth László: Japán kulturális lexikon, 1999. – 272 oldal

Bart István: Amerikai–magyar kulturális szótár, 2000. – 160 oldal

Györffy Miklós: Német–magyar kulturális szótár, 2003. – 248 oldal

Ádám Péter: Francia–magyar kulturális szótár, 2005. – 256 oldal

Soproni András: Orosz kulturális szótár, 2008. – 573 oldal

Sztanó László: Olasz–magyar kulturális szótár, 2008. – 304 oldal

Léteznek azonban más kulturális szótárak is. Íme, néhány példa a teljesség igénye nélkül. A kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Szabó T. Attila Nyelvi Intézetben készült 2004–2009 között a *Román–magyar kulturális szótár*, amelynek szerkesztésében a szótár kezdeményezője, Péntek János akadémikus irányításával az intézet belső és külső munkatársai vettek részt. Ugyan az interneten az olvasható, hogy az Intézetben készül a *Magyar–román kulturális szótár* is, és mindkét szótár ingyenesen elérhető az Intézet honlapján, ezek az oldalak jelenleg nem élnek (l. Kulturális szótárak).

Balogh F. András 2017-ben Sepsiszentgyörgyön jelentette meg a 164 oldalas *Német–magyar kulturális szótár. Szász, sváb, landler, cipszer és bukovinai német nyelvű kultúra a történelemben és mindennapokban* című könyvet, amelyről Rózsa Mária recenziójában azt írja, hogy „a történelmi Magyarország és azon belül is hangsúlyosan Erdély területébe betagozódott németiség kultúrtörténeti hozadékát teszi lexikonszerűen közkinccsé” (Rózsa 2018: 503). 2018-ban a Corvina Kiadó jelentette meg Lukács András 240 oldalas *Róma kulturális szótár* című munkáját is, melynek fűlszövegében azt olvashatjuk, hogy ez „Nem útikönyv, mégis hasznos kalauz lehet római tartózkodásunk előtt, alatt és után is...” (https://www.libri.hu/konyv/lukacs_andras.roma-kulturalis-szo-tar.html). Az ELTE BTK Szláv és Balti Filológiai Intézetében, a Lengyel Filológiai Tanszék vezetője, Pátrovics Péter pedig ez év nyarán készült befejezni a közel hétszáz oldalas lengyel kulturális szótárt, melynek gondolata már 2006-ban megszületett (Pátrovics 2006).

Bart István szerint a kulturális szótárakat többek között az hívta életre, hogy az ember egyre gyakrabban találkozik az övétől eltérő kultúrákkal, és hiába beszéli a nyelvet, minduntalan beleütközik egy vastag, homályos üvegtáblába. „És látja, hogy (...) ott mozognak mögötte emberek, de nem érti a mozgásokat” (Lengyel 2003). Fogalmazhatunk tehát úgy is, hogy a kulturális szótárak a nyelvtudás mögött meghúzódó hatalmas tudástárba, a legtágabb értelemben vett kultúra világába engednek bepillantást az érdeklődő olvasónak.

Ukrajna Magyarországnál több mint hatszor nagyobb szomszédunk, de magyar nyelven hozzáférhető írás, amiből az érdeklődő olvasó tájékozódhat ennek az országnak a gazdag kultúrájáról, meglepően kevés van. Például az 1969-ben megjelent kétszáz oldalas, szinte már hozzáférhetetlen „Szomszédunk Ukrajna” című kiadvány az „Egy ország – egy könyv” sorozatból, vagy a *História* folyóirat két száma (1994/7 és 2012/1), valamint a Magyarországi Ukrán Kulturális Egyesület kétnyelvű havilapja, a *Hromada*, amit főleg a magyarországi ukrán kisebbség olvas.

Talán ez magyarázza azt is, hogy az ukrán nép életében, kultúrájában rendkívül fontos szerepet játszó *kozák* szó magyarázataként magyar válaszadók egy felmérésben a következő igencsak elgondolkodtató meghatározásokat írták:

lovas nép / katonák,
ukrán katonák,
a cári Oroszország területén élő katonáskodó nép,
a cári birodalomban a határvidékek őrzésére odatelepített katonák,
partizánok,
öntörvényes, a nemzeti függetlenségért küzdő lázadók,
a határ védelmét biztosító fegyveres telepések,
népcsoport Ukrajna területén,
ázsiai nép, törzs,
határvidéket védő (fél)katonai népesség.

Egy ukrán-magyar kulturális szótár potenciális olvasóköre igen tág lehet. Az ELTE BTK ukrán szakos hallgatóink körében végzett gyors véleménykutatás során a hallgatók az alábbi kategóriákba sorolták azokat, akik haszonnal forgathatják az ukrán-magyar kulturális szótárt:

ukrán nyelvet tanulók,
az ukrán nyelv, irodalom és kultúra oktatói,
fordítók és tolmácsok,
üzletemberek,
diplomáciai missziók munkatársai,
írók, újságírók, politikai elemzők,
a család, barátok vagy munka révén Ukrajnával kapcsolatba kerülő emberek,
a szomszédos országok kultúrája iránt érdeklődők.

És természetesen egy ilyen kiadvány minden kétséget kizárva elősegítené a két ország közeledését is a kultúra segítségével.

A kulturális szótárak alkotóinak többsége – talán nem meglepő módon – műfordító és/vagy egyetemi oktató, nyelvész vagy irodalmár. A kiadványokhoz készült elő- és utószókból vagy a sajtónak adott interjúkban a szerzők számos fontos kérdést fogalmaztak meg a kulturális szótárakkal kapcsolatban.

Egy ilyen típusú kiadványnak már a címe is félreérthető lehet, hiszen sokan a nyelvtanulás során használt kétnyelvű szótárakra gondolhatnak. Talán nem véletlen, hogy Gy. Horváth László *Japán kulturális lexikon*, Soproni András pedig *Orosz kulturális szótár* címet adták alkotásaiknak.

Arra a kérdésre, hogy mit is kell tartalmaznia egy kulturális szótárnak, Soproni András, műfordító két szellemes idézettel adja meg a lényeget kiemelő választ. Kozma Prutkov (egy kitalált személy, akinek nevét négy XIX. századi orosz költő közösen használta írói álnévként) híres mondásával, miszerint „Никто не обнимет необъятного” (Senki sem tudja átfogni az átfoghatatlant [Soproni 2008: 168]), valamint Igor Szeverjanin szállóigévé vált verssorával „Всех женщин все равно не перелюбишь” (Minden nőt nem lehet végigszeretni [Soproni 2008: 75-76]) hívja fel rá a figyelmet.

Már az ukrán-magyar kulturális szótár ötletének megszületése pillanatában számtalan problémával és kérdéssel szembesültünk mi is. Fontos kérdés tehát, hogy mi kerüljön be a szótárba, de legalább ennyire számottevő az is, hogy mit nem kell tartal-

maznia. Az ukrán kultúra legfontosabb reáliáin, fogalmain túl egy sor olyan elem is felmerült, amely, bár hordoz kultúraspecifikus jegyeket, olyan kategóriákhoz tartozik, amelyeknek nem feltétlenül lenne helye egy ilyen kiadványban. Gondolunk itt például az aktuálpolitika, a földrajzi nevek, a tulajdonnevek stb. tárgykörére. Hiszen, ha fontosnak tartjuk megemlíteni a 2014-es *Méltóság forradalmát* vagy a *Majdan*-t, mint a „narancsos forradalom” helyszínét Kijev főterén, akkor kihagyható-e a *Budapesti szerződés* vagy a *Minszki jegyzőkönyv*? Azon is elgondolkodtunk, hogy ha szócikket szentelünk az ukrán kultúra kiemelkedő és meghatározó alakjainak, pl. Tarasz *Sevcsenkónak* vagy Iván *Frankónak*, azt hogyan tegyük? *Sztánó* László, műfordító, a Debreceni egyetem oktatója az *Olasz-magyar kulturális szótár* kapcsán arról számolt be, hogy: „Dantéről például egyáltalán nem adtam életrajzot, mert az bármelyik irodalmi lexikonban gyorsan megtalálható, inkább azt írtam le róla, hogyan él az olasz közvéleményben, mi ugrik be róla egy olasznak” (travelline.hu 2008). Fontos szempontot emel ki *Balogh Katalin* is a *Kísérlet a Kulturális szótárak nyelvoktatásban történő felhasználására* című tanulmányában, amikor pozitívként emeli ki azt, hogy „a szócikkekben gyakran találunk magyar párhuzamokat, értékítéletet, mint «nem ildomos», használati utasítást, tanácsot” (Balogh 2009: 94). *Pátrovics Péter* pedig kijelenti: „Egy kulturális szótár vagy lexikon elkészítéséhez (...) elengedhetetlenül szükséges a munka irányelveinek a meghatározása, mivel a választék (...) bőséges és vonzó. Enciklopédikus igénnyel mindent számba venni azonban nincs mód, de sok mindent számba kell venni. Találóan úgy fogalmazható ez meg, hogy egy ilyen jellegű munkát befejezni soha nem, csak abbahagyni, lezárni lehet...” (Pátrovics 2006: 130).

Nyilvánvaló az is, hogy minden kulturális szótárban megmutatkozik a szerző egyéni stílusa. *Ádám Péter*, a *Francia-magyar kulturális szótár* szerzője egy interjúban *Bart István* ötletét azért nevezi zseniálisnak, mert „Bart nem száraz és semleges hangú, hanem nagyon is személyes szótárra gondolt, olyan szótárra, amelybe az adott nyelv ismerője egy kicsit saját élményeit, felismeréseit és elfogultságait is beírja. Ilyen szubjektív szótárral, meg kell mondanom, azóta se találkoztam” – állítja *Ádám* (Galamb 2012). *Balogh Katalin* fentemlített tanulmányában több szerző stílusát is jellemzi: „BART halk ironiával fogalmaz, GYÖRFFY nyelvész-etimológusként unalmas, száraz stílusban ír, ÁDÁM pedig élesen republikánus hangnemben. SZTÁNÓ műve találja meg talán leginkább azt a középutat, amely az aktualitást és maradandót, a hétköznapi hasznos, de művelt embernek való ismeret szintjén mutatja be az olasz kultúra valóságát (Balogh 2009: 94)”. Az *Orosz kulturális szótárral* kapcsolatban *Molnár Zsófi* szellemes (*Nyelvi kérdés* című ismertetőjében azt írja, hogy *Soproni András* „vitathatatlanul a téma elismert szakértője, ráadásul sokoldalú tárgyi tudása remek

stílusérzékkel párosul”, ám felrója a válogatás szubjektív, ill. a szócikkek és az index orosz nyelvű címszavainak kirekesztő voltát (Molnár 2008). *Szilágyi Zsuzsa* recenziójában pedig egyenesen azt állítja, hogy ez a szótárt csak az orosz nyelvet jól beszélők tudják használni, mivel „az orosz nyelvet csak gyengén ismerők jobb, ha más tájékoztatói forrást választanak: az orosz-magyar szimultán olvasás készsége itt valóban alapfeltétel, a magyar mondatokban rendre föltűnő cirill betűs orosz kifejezések még a harcedzett szótárforgatóktól is összpontosítást követelnek” (Szilágyi 2008).

Az orosz szótárral kapcsolatos nyelvi kérdés az ukrán kulturális szótár esetében is felmerül, hiszen az ukránok is cirill betűvel írnak. Annak érdekében, hogy a cirill betűket és az ukrán nyelvet nem beszélő magyar olvasókat ne zárjuk ki a szótár használatából, egy vegyes módszert szeretnénk alkalmazni a címszavak feltüntetésében. A címszavakat, ahol ez lehetséges, magyarul szerepeltetjük, mint például az alábbi három esetben oly módon, hogy magyarul, ukránul, majd az ukrán változatot fonetikus magyar átírásban adjuk meg:

Meténg • барвінок [bárvinok] – a zártszikűek csoportjába tartozó lágyszárú növény kékes-lila virággal. Az ukrán mitológia fontos eleme. Az egyik állapotból a másikba való átmenet, a születés, házasság, halál szimboluma, ezért gyakran használják a népi rítusokban. Az örök szerelem szimbólumaként az esküvői koszorú fontos része, de helyet kap kegyeleti koszorúban is az élők sorából eltávozottak örök emlékére. Az ukránok úgy tartják, hogy a meténgből készült gyógytea segít elűzni az emberekre rontást hozó ártó szellemeket.

Ivano-Frankivszk • Івано-Франківськ – a Kárpátmélteki régió gazdasági és kulturális központja, jelentős ukrán iparváros. A települést 1962-ben, fennállásának 300. évfordulóján keresztelték át > *Szanyiszlaviv*-ról, azóta viseli > *Ivan Franko* nevét. A város átkeresztelésekor problémaként vetődött fel a hírhedt spanyol diktátor, *Franco* tábornok nevével való egybecsengés, ezért döntöttek a mesterségesen kreált Ivano-Frankivszk mellett. Ez nagyjából olyan megoldás volt, mintha egy magyar települést *József-Attilavárosnak* neveznének el. Ivano-Frankivszkot a fiatalabb nemzedék kedvesen *Frane*nek, azaz *Ferkónak* becézi.

Munkács • Мукачево [Mukácsievo] – az Északkeleti-Kárpátok lábánál, a Latorca folyó partján fekvő várost írásban először 1138-ban említik *Muncas* néven. A név eredete vitatott: a magyar „munka”, az ukrán „мýка” (szenvedés), illetve a „мукá” (liszt) szóból eredeztetik különböző legendák alapján. Az egyik legenda *Anonymus*tól származik, aki *Gesta Hungarorum* című művében említi, hogy miután a honfoglaló magyarok átkeltek a > *Vereckei-hágón*, itt megpihentek. És mivel nagy nehézségek (munka) árán jutottak el erre a területre, a települést *Munkácsnak* nevezték el. Egy másik legenda szerint viszont a vár és a város építése járt sok szenvedéssel. Egy harmadik változat szerint a város a helyi malomban őrlött lisztről kapta a nevét.

Azokban az esetekben, amikor az ukrán címszó-
nak nincs a magyarban megfelelője, transzkripció se-
gítségével adjuk meg, s utána feltüntetjük az ukrán
eredeti szót vagy kifejezést is, és – amennyiben ez
lehetséges – keresünk hasonló elemet magyarul is:

Bártká • бартка – a magyarul fokosként ismert,
fegyverként is használt fejszére emlékeztető mun-
kaeszköz praktikussága miatt széleskörben elterjedt
a Kárpátokban, többek között a > *huculoknál*, ahol az
ünnepi viselet egyik kiegészítője is volt. Jellegetessé-
ge a keskeny, éles fej és az átellenes oldalon található
tompá, kalapácsszerű fok.

Cseresz • череш – a > *hucul* férfiak réz-, bronz-, és bőrdí-
szekkel, gombokkal, láncokkal, illetve hímzéssel ellá-
tott öve. Akár 45 cm széles is lehet, egy darab félbe-
hajtott ökör- vagy tehénbőrből készül, aminek a felső
részében zsebeket alakítanak ki golyók vagy apró-
pénz számára. A huculok a csereszt 3-6 csattal erősítik
a derekukra, jobb oldalára pénztárcát, pipát, dohányt
vagy egyéb kellékeket akasztanak, bal oldalára pedig
kést és > *bártkát*. Emellett a cseresz fontos szerepet
játsszik a gerinc és a belső szervek megtámasztásában
és védelmében munka, ill. harc közben. A hucul fiú
akkor válik igazi legénnyé, amikor születésnapjára
csereszt kap ajándékba apjától.

A címszavak kereshetőségének megkönnyítését
a szótárban ukrán és magyar nyelvű, abc sorrend-
ben szerkesztett index segíti majd. Úgy véljük, hogy
ez az eljárás több előnnyel is jár, hiszen megoldást
jelent az ekvivalens nélküli lexika szerepeltetésére
a szótárban; biztosítja, hogy a cirill betűket és/vagy
ukrán nyelvet nem ismerő emberek is haszonnal for-
gassák; lehetőséget ad azoknak, akik ismerik a cirill
betűket és/vagy ukrán nyelvet, hogy megismerjék
a szó eredeti alakját. Így a szótár végeredményben
elősegíti egyfajta kulturális híd létrejöttét és a kultu-
rális transzfer megvalósítását a két nép között.

Hogy egy kulturális szótár megalkotása miért
olyan szép feladat? Erre egy másik típusú szótár
fordítása során megoldásra váró feladatok világíta-
nak rá. Szintén a XXI. század elején, 2004-ben látott
napvilágot Franciaországban Barbara Cassin filozó-
fus ötlete alapján *Az európai filozófiák szótára*, amely-
ben azokat a filozófiai fogalmakat gyűjtötték össze
különböző európai nyelvekből, amelyeket rendkí-
vül nehéz vagy egyenesen lehetetlen adekvát mó-
don visszaadni egy másik nyelven. A szótárt több
nyelvre is lefordították/fordítják, vagy talán inkább
tovább írják, mivel olyan, mint egy végtelen nyitott
rendszer. A fordító számára pedig a lefordíthatat-
lanság kihívást jelent, gondolatokat ébreszt, társ-
szerzővé emeli őt, hiszen, egy jó megoldással „titkot
tár fel, újat fedez fel saját nyelvén és kultúrájában”
(I. Кебуладзе 2012).

És ahogy Balogh Katalin is megjegyzi a „kulturá-
lis szótárak esetében az ismeretek jellegét, mennyi-
ségét, a bemutatás módját, a szerkesztési elveket, a
vizuális elem hiányát, a befektetett munka mennyi-
ségét mind vitatni lehet” (Balogh 2009: 95). A végső
mérleg mégis kedvező...

Irodalom:

- BALOGH F. András. Német–magyar kulturális szótár.
Szász, sváb, landler, cipszer és bukovinai német
nyelvű kultúra a történelemben és mindennapokban.
Sepsiszentgyörgy, Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége,
T 3 Kiadó nyomdája, 2017, 164 p.
- BALOGH Katalin. Kísérlet a kulturális szótárak
nyelvoktatásban történő felhasználására. Szakmai
Füzetek (27. sz.). 2009. 91-96.
http://publikaciotar.repositorium.uni-bge.hu/150/1/szf_27_10.pdf
- BART István. Előszó. Angol–magyar kulturális szótár.
Budapest: Corvina Kiadó, 1998. – 273 o.
- GALAMB Zoltán. Interjú: Adám Péter. 2012.05.06.
<http://ekultura.hu/olvasnivalo/egyeb/cikk/2012-05-06+11%3A00%3A00/interju-adam-peter-2012-aprilis>
- Kulturális szótárak. Babeş-Bolyai Tudományegyetem Szabó
T. Attila Nyelvi Intézet, Kolozsvár. <http://hunlang.lett.ubbcluj.ro/hu/kulturalis-szotara>
- LENGYEL Anna. Kulturális szótárak a Corvina Kiadótól.
2003.06.30. <https://www.delmagyar.hu/orszag-vilag/kulturalis-szotarak-a-corvina-kiadotol-229855/>
- LUKÁCS András. Róma kulturális szótár. https://www.libri.hu/konyv/lukacs_andras.roma-kulturalis-szotar.html
- MIKÓ Pálné. Rendhagyó gondolatok egy rendhagyó
szótárról. Fordítástudomány 2000. 2. 112-114.
- MOLNÁR Zsófi. (Ny)elvi kérdés - Soproni András (szerk.):
Orosz kulturális szótár. 2008.09.25.
https://magyarnarancs.hu/konyv/nyelvi_kerdes_-_soproni_andras_szerk_orszo_kulturalis_szotar-69515
- PÁTROVICS Péter. Gondolatok egy lengyel kulturális
szótár elé. In: Interkulturális kommunikáció: nyelvi és
kulturális sokszínűség Európában, ELTE BTK Lengyel
Filológiai Tanszék – MTA Modern Filológiai Társaság,
Nagy S. (Szerk.) Budapest (Hungary), 2006. 129-134.
- RÓZSA Mária. Szemle. Magyar Könyvszemle. Évf. 134,
szám 4. 2018. 502-504.
- SZILÁGYI Zsuzsa. Oroszul tudni érdemes! 2008.07.23.
<https://revizoronline.com/hu/cikk/617/soproni-andras-orszo-kulturalis-szotar/>
- travelline.hu. „Az olasz férfiak ellenállhatatlanok, a nők
tűzről pattantak, nőiesek, fekete hajúak... 2008. https://hvg.hu/plazs/20081004_kulturalis_szotar_olaszokrol
- КЕБУЛАДЗЕ Вахтанг. Лексикон неперекладностей –
неперекладність лексиконів. 1 червня 2012.
<http://www.day.kiev.ua/uk/article/ukrayinci-chitayte/leksikon-neperekkladnostey-neperekkladnist-leksikoniv>

A magyarországi horvátok lexikográfiai kiadványai

A számos néprajzi és nyelvjárásbeli sajátossággal rendelkező magyarországi horvát közösség száma a 2011-es népszámlálás adatai szerint 23 561 fő – ami 4,1 százalékos emelkedést jelent a 2001-es adatokhoz képest –, becsült létszámuk azonban ennél jóval magasabb, körülbelül ötven- és nyolcvanezer közé tehető. A hazai horvát népcsoportok jórészt a török hódoltság alatt, de különböző történelmi időkben érkeztek Magyarországra, bár bizonyos kutatások azt igazolják, hogy a Dráva és a Mura folyó bal partján a honfoglalás korában is éltek őshonos horvátok. A római katolikus vallású horvátok eredetüket tekintve nem alkotnak egységes etnikumot, és ebből adódik nyelvjárásaik sokszínűsége is, mivel a XV. és a XVIII. század között a teljes horvát etnikai területről, azaz nemcsak Horvátországból – Dalmáciából, Szlavóniából, a Horvát középhegységből vagy Likából –, hanem Bosznia-Hercegovina különböző vidékeiről települtek be. Így aztán az új életterületekben a horvát nyelv három fő nyelvjárástípusába tartozó (-kaj, -što és -ča) dialektusokat örökölték tovább.

A magyarországi horvátok kapcsán a dialektológia tudománya alapvetően hét nyelvjárási csoportot különböztet meg, melyek közül a ča-nyelvjárás (néhol erős što-nyelvjárású elemekkel) a Vas és Győr-Sopron-Moson megyében élő nyugat-magyarországi (gradistyei) horvátokhoz, a kaj-nyelvjárás a Mura menti (zalai), meglehetősen egységes nyelvjárási és kulturális jegyekkel bíró horvátokhoz köthető. A nyelvjárási szempontból nem egységes Dráva menti horvátoknál, a što- és a -kaj nyelvi elemek egyaránt megtalálhatóak, a Pécs környéki falvakban élő bosnyák-horvátok a što-nyelvjárás -jező változatát használják, a što-nyelvjárás -íző változatának archaikus alakját beszélők pedig a Baranyában és Bácskában élő sokác-horvátok. A Bácskában élő bunyevác-horvátok a što-nyelvjárás -íző változatának újabb alakját is beszélik, a Kalocsa környékén élő, régies szlavóniai -ező što-nyelvjárás pedig a Duna menti (rác) horvátokra jellemző.¹

A hazai horvátok földrajzi elhelyezkedését tekintve elmondható, hogy a magyar-osztrák, magyar-horvát és a magyar-szerb határ mentén, illetve közelében, egymástól viszonylag távol, szórványokban élnek. Újkori történetüket meghatározza az önálló Horvátország megalakulása (1991), a délszláv korszak vége, a szerb-horvát nyelv szétválása, illetve a nyelvi sztenderdizációs folyamatok felgyorsulása. Mindez nagy hatással bírt a már meglévő, rögzített, de az 1990-es évekre jórészt elavult szerb-hor-

vát szótárányag felülvizsgálatára és fejlesztésére. A rendszerváltozást követően megjelenő új horvát és magyar kifejezések nagy száma indokoltá tette a már meglévő lexikográfiai kiadványok átdolgozását vagy újraírását. Ebben az időszakban számos szerzői anyag is készült bizonyos szakterületekhez kötődően, pl. az idegenforgalmi kereslet igényeihez igazodva, vagy a rendvédelmi szervek tagjainak nyelvi képzését támogatandó.

A lexikográfiai munkát elősegítette a hazai horvátok 1990-től napjainkig kiépülő, teljes körű kulturális autonómiája és oktatási infrastruktúrája is, amelyben a kiadói tevékenységet nagyrészt a Croatica Kulturális, Információs és Kiadói Nonprofit Kft., a kutatóit pedig a Magyarországi Horvátok Tudományos Intézete látja el.

A kiadott szótárakat a nyelvek száma, a terjedelmük, feladatkörük, formátumuk, szakterületük, valamint hordozójuk vagy az információ speciális biztosítása alapján különböztethetjük meg. A magyar-horvát nyelvpárú szótárak közül többféltre is található példa. Az első kiadványok között szerepel az Akadémiai Kiadó gondozásában 1996-ban megjelent és azóta több kiadást is megélt, huszonháromezer-ötszáz címszót tartalmazó *Hadrovics–Nyomárkay*-féle horvát-magyar kisszótár. A könnyen áttekinthető, egyszerű szerkezetű – a kezdő szintű nyelvtanulóknak vagy az érdeklődő turistáknak szánt – szótár a beszélt nyelv szókincsén túl, alapvető nyelvtani és mondatalkotást segítő információkat is közöl.

A horvátországi idegenforgalmi kínálat fellendülése együtt járt az eltérő típusú és minőségű hazai s horvátországi kiadású útiszótárak megjelenésével. Sajátos tartalmával már a címében is túlmutat ezeken a *Barics–Busch* szerzőpáros által 2007-ben megjelentetett „utazóknak és üzletembereknek” szánt magyar-horvát kéziszótár. Ez rövid nyelvtani ismereteket és fontosabb tudnivalókat is közöl, de része egy üzleti melléklet is, ami az értekezletekre, pályázatokra, a tőke- és fizetési forgalomra, a fejlesztési beruházásokra vagy épp az üzemeltetési, illetve karbantartási technológiákra vonatkozó kifejezéseket tartalmazza.

Az azonos formátumú és szerkezetű – matematika, biológia, történelem, földrajz, informatika, technika tantárgyú – horvát-magyar, magyar-horvát iskolai szótárak (szójegyzékek) oktatási segédeszközként használatosak. Terjedelmük százhetven-kétszázhusz oldal közötti, felhasználóik

elsősorban a budapesti és a pécsi magyar-horvát kéttannyelvű gimnázium tanulói, és különösképp hasznosak a nyelvi előkészítő osztályba járó, előzetes horvát nyelvismerettel általában nem rendelkező diákok számára. A Nemzeti Tankönyvkiadó gondozásában megjelent szótárak szerzői általában gyakorló tanárok, a kiadványok kisebb formátumúak és viszonylag szűk körben hozzáférhetők.

A szakszókincset tartalmazó szakszótárak gyakran egy-egy nemzetközi vagy határon átívelő projekt eredményei. Ilyen például Lovretity Magdolna 2011-ben megjelent *Hrvatsko-mađarski rječnik za vodno gospodarstvo i zaštitu okoliša* vízügyi szakszótára, vagy a Duna-Dráva Nemzeti Park Igazgatóság kiadásában Rózsa Anita munkájaként 2011-ben kiadott *Természetismereti szótár/Rječnik poznavanje prirode*.

Barics Ernő 2002-ben megjelent kétnyelvű segédkönyve elsősorban a közigazgatás, a politika, a kultúra és a művészetek területén használatos, a társadalmi és nyelvpolitikai változások következtében létrejött új keletű kifejezéseket és szöveghelyeket közli számos gyakorlati nyelvhasználati példával kiegészítve.

A fent ismertetett dialektális sokszínűség okán kiemelt jelentőségűek a magyarországi horvátok tájszótárai, melyek között találhatunk általános, regionális és helyi tájszótárt is, pl. Blažeka-Nyomárkay-Rác: *Mura menti horvát tájszótár-Rječnik pomur-*

skih Hrvata (2009), Horváth József: *Kak mi govorimo: Reci Umovčanov-fertőhomoki szógyűjtemény* (2017), Živko Mandić: *Rječnik govora santovačkih Hrvata* (2016). Az eltűnőfélben lévő szókincs miatt, felhasználva az anyaországban jelentős hagyománnyal bíró hasonló szótárakat, fontos lenne valamennyi hazai horvát nyelvi régió tájszógyűjteményének mielőbbi elkészítése.

Egyedülálló kezdeményezés eredménye a 2017-ben megjelentetett, Antonija Jelavić–Darija Klinac–Eva Hoyt–Nikolić–Kiss Gabriela–Nikola Kušćer: *Štivo-lélekkel Dušom i srcem magyar-horvát szomatikus szólástára*. A kiadvány célja, a mai magyar nyelvben leggyakrabban használt, testrészeket tartalmazó szólások és azok horvát megfelelőinek bemutatása. A mű százötvennyolc oldal terjedelmű, negyvenhat testészre vonatkozó, nyolcszázötven frazeológiai egységet tartalmazó szomatikus szólásszótár. A legtöbb frazeológiai egység a kéz, fej, szem, láb, szív szócikkekhez tartozik. Módszertanát illetően az adott testrész megnevezése kiemelt, nyomtatott betűkkel, feketével szedett, a szintagmatikus szerkezetek félkövér szedéssel jelöltek, jól követhető, megfelelő rövidítésekkel kiegészítettek és minden esetben a szerkesztők által írt két (magyar-horvát) példamondattal is alátámasztottak. Több jelentés esetén számozott példamondatokat és külön címszavakat is találunk. A szólásgyűjtemény vitathatatlan érdeme,

Hadrovics László-Nyomárkay István:
Horvát–magyar kisszótár/
Hrvatsko-mađarski rječnik
(Akadémiai Kiadó, Budapest, 1996)

Barics Ernő-Busch Károly:
Magyar-horvát kézisztár
utazóknak és üzletembereknek/
Mađarsko-hrvatski rječnik za
putnike i poslovne ljude, (Barics és
Társ Bt., Pécs-Pečuh, 2007)

Iskolai szótárak

Barics Ernő: Hrvatsko-mađarski rječnik za hrvatske (manjinske) samouprave u Mađarskoj/Magyar-horvát szótár horvát (kisebbségi) önkormányzatok számára (Horvát Tudományos Kutatók Egyesülete, Pécs, 2002)

Živko Mandić: Rječnik govora santovačkih Hrvata (Znanstveni zavod Hrvata u Mađarskoj, Pečuh, 2016.)

Barics Ernő-Prodán Ágnes: Horvát-magyar szótár Krešimir Sučević Međeral, Tatjana Vukadinović, Irina Jurović, Margit Bernadett Vuk: Mađarsko-hrvatski rječnik

hogy jól használható a magyar és a horvát nyelvet elsajátítani, illetve tökéletesíteni kívánók körében, de akár olyan tematikus egyetemi kurzusokon is, amilyenre Horvátországban és a hazánkban egyaránt találhatunk példát. A kiadvány hozzájárul a nyelvvizsga vagy nyelvi érettségire történő eredményesebb felkészüléshez is, és jól megérdemelt helye lehet a (mű)fordítók íróasztalán, akik gyakran találkoznak a reáliák megfeleltetésének problémájával.

A *Mađarsko-hrvatski rječnik*² című, a horvát Nyelvtudományi Intézet kiadásában megjelent szótár párját képező, 2016-ban kiadott, mintegy harmincötezer szócikket tartalmazó *Horvát-magyar szótár*³ olyan hiánypótló munka, aminek megjelenéséig csupán zsebszótárak, illetve legfeljebb húsz-huszonkétezer címszót tartalmazó, kisebb méretű szótárak álltak e nyelvpárban rendelkezésre. A kiadvány a mai magyar és horvát nyelvállapotot rögzítve felel meg a korszerű szótárhasználói igényeknek. A szócikkek felépítése logikus, könnyen átlátható, a címszóra vonatkozó adatokat a szerzők rövidítések formájában adják meg, kitérve a mozaik- és betűszavakra is. A lapszéli regiszter segítségével a keresett információk gyorsan fellelhetők, azok pontosítását pedig a stiláris minősítések szolgálják. A több szakterületet is felölelő, a beszélt nyelvet megjelenítő új kiadvány a magyarországi horvátok lexikográfiai tevékenységének egyik legfontosabb eredménye.

Összegzőképpen elmondható, hogy magyar-horvát nyelvpárban egyaránt találunk interlingvális és monolingvális szótárakat. Az interlingválisokon belül anyaguk jellege és az információ sajátossága szerint köz- és szaknyelveket; a terjedelmük szerint: kis, közép vagy kézi, illetve nagyszótárakat; fordítást és nyelvtanulást segítő szótárakat; a szak-

nyelvi műszóhasználatot leíró és a szaknyelv feltárását segítő szótárakat is. A monolingválison belül nyelvtudományi szótárakat, amely a szókészlet elemeit mutatja be, több kisebb terminológia szótárakat és szógyűjteményt. A kiadványok minősége eltérő, és annak ellenére, hogy egyikről sem készült mind-ezidáig szótárkritika, azokat a többnyire megfelelő pontossággal feldolgozott lexikai adatok jellemzik. A korlátozott számú felhasználói körből adódóan általában kisebb példányszámban jelennek meg, így beszerzésük több esetben nehézségekbe ütközik. A járványidőszak alatt bevezetett távolléti oktatás tapasztalata rávilágított arra, hogy mennyire szegényes a horvát nyelvű oktatási eszközök digitális kínálata, és ez vonatkozik a szótárakra is. A szótárhasználói szokások megváltozása miatt is szükséges a nyomtatásban már megjelent szótárak elektronikus feldolgozása, hiszen az egyszerűen és gyorsan használható online/internetes szótárak megjelentetése, melyek dinamikus, multimediális tartalma könnyen módosítható. A magyarországi horvátok nyelvi infrastruktúrájának hatékonyabb tétele érdekében elkerülhetetlen az informatikai alkalmazás nagyfokú elterjedése, az elektronikus szótárak megalkotása, vagyis az e-lexikográfia erőteljes fejlesztése.

Jegyzetek:

¹ Ernest Barić: Rode, a jezik?! Znanstveni zavod Hrvata u Mađarskoj, Biblioteka Nova, Pečuh, 2006.

² Krešimir Sučević Međeral, Tatjana Vukadinović, Irina Jurović, Margit Bernadett Vuk: Mađarsko-hrvatski rječnik. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2013.

³ Barics Ernő-Prodán Ágnes: Horvát-magyar szótár, Croatica Kiadó, Budapest, 2016.